

JÓZEF PILSUDSKI ÉS A LENGYEL ÁLLAM ÚJJÁSZÜLETÉSE

„Íme, Pilszudzsky tábornok, akiről eddig kevesebbet tudtunk, mint Ponyatovszkiról, forradalmat csinált az országában, holott már régen nincs orosz cár és nincs fehér Szibéria a mindennapi történelemben.”

Krúdy Gyula

Európa térképéből akár a kontinens második legnagyobb államát is ki lehet ráírni, amint erre a lengyel–litván Nemesi Köztársaság, a Rzeczpospolita 1795-ben bekövetkezett harmadik felosztása a példa. Az 1386-ban a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség uniója révén létrejött hatalmas ország az 1630-as években csaknem egymillió négyzetkilométert foglalt magában. Alig telt el néhány évtized, s a XVII. század derekán pusztító svéd, orosz, kozák, tatár, török háborúk és a belviszályok következtében a lengyel–litván államtól függetlenné vált a Fejedelmi Poroszország (Kelet-Poroszország), és az Orosz Birodalomhoz kerültek a Dnyeper bal partján fekvő ukrán területek, Kijevvel együtt. A lengyel–litván unió azonban még ezután is Európa egyik legnagyobb területű állama marad.

A XVIII. század második felében ezen a hatalmas országon osztozkodnak szomszédai: a fél évszázad alatt jelentős európai hatalommá növekvő Porosz Királyság, a birodalma határait évről évre tágító cári Oroszország és a korábbi török háborúk nagy győztese, a Habsburg Birodalom. Az 1772-es felosztás idején, Poroszország „csak” harminchatezer kilométert kanyarít le a Lengyel Királyságból, de ez annál értékesebb, mert a megszerzett tengerparti területek – az ún. Gdański Pomeránia és Warmia (Ermland) – révén Nyugat- és Kelet-Poroszország „összenő”, azaz a Porosz Királyság területileg egységesé válik. Oroszország szerényen „csak” nyolcvanezer négyzetkilométert tör le Fehér-Oroszország és Ukrajna keleti pereméből, míg Ausztria megszerzi az egész, nyolcvankétezer négyzetkilométert kitevő Dél-Lengyelországot, s azt a koraközépkori magyar királyok által birtokolt Halics és Lodoméria okán Galícia néven csatolja Ausztriához. Az három felosztás során Poroszország száznegyvenegyezer, Oroszország, négyszázhatvanárromezer, Ausztria százhuszonkilencezer négyzetkilométer területet kebelez be összesen a lengyel–litván államból. A Litván Nagyfejedelemség legértékesebb része, a Baltikum déli régiója a „történelmi” Litvániával együtt Oroszország része lesz.

Napóleon, akinek zászlai alatt lengyelek tízezrei harcolnak felosztóik ellen, Poroszországba és Ausztriába bevonulva, az oroszok ellen is többször győzve átrajzolja a felosztott lengyel–litván állam nyugati felének térképét, és 1807-ben létrehozza a Poroszországtól és (1809-ben) Ausztriától elvett területrészeket a

Varsói Hercegséget, amelyet a lengyelek újra megszülető hazájuk bölcsőjének tekintenek. (A Varsói Hercegség a maga százötvenötezer négyzetkilométerével tekintélyes „bölcső” volt.) A Napóleon által 1812-ben „második lengyel háborúként” beharangozott Oroszország ellen indított hadjárat kudarca azonban nemcsak a Francia Császárságnak vet véget, hanem a lengyelek reményeinek is.

Az 1815-ös bécsi kongresszus a tartós európai rend kialakításának jegyében ismét áttoloztatja az államhatárokat Európa térképén. Az új osztozkodás során I. Sándor cár magának szeretné az egész Varsói Hercegséget, azzal az indokkal, hogy Napóleon legyőzéséért ő hozta a legnagyobb áldozatot. Ezzel az Orosz Birodalom nyugati határa mindössze kétszáz-egynehány kilométerre húzódna Berlintől. Ez a szövetséges Poroszországot, de Angliát se tölti el megnyugvással. Kompromisszumos megoldásként a Varsói Hercegség nyugati része Poznani Nagyhercegség néven visszakerül a Porosz Királysághoz, a jóval nagyobb, maradék százhuszonnyolcezer négyzetkilométeren pedig – hogy a lengyeleket is megbékítsék – létrehozzák a Lengyel Királyságot, amely perszonáluniót alkot az Orosz Birodalommal. Élén a lengyel királlyá is koronázott orosz cár áll. A Lengyel Királyság – nevezték Kongresszusi Királyságnak vagy Orosz-Lengyelországnak is – önálló alkotmánnyal, országgyűléssel, hadsereggel, lengyel nyelvű hivatalszervezettel és oktatási intézményrendszerrel rendelkezik. I. Sándor cár, hogy jó szándékát bizonyítsa, 1816-ban egyetemet alapít a fővárosban, Varsóban.

A lengyelek Krakkóban működő egyeteme ekkor már több mint négyszázötven éves. Mivel a szabad visztulai átkelési lehetőség miatt Ausztria 1815-ben nem akarja, hogy Krakkó Oroszországhoz kerüljön, az a környék területeivel megnövelve, Köztársaság néven, önálló Szabad Város lesz. (Ezzel a döntéssel végül Bécs jár jól, mert az 1846-os felkelés után Krakkó Ausztriához kerül.) Változatlanul Ausztria birtokában marad az 1772-ben megszerzett Galícia. Poroszország Napóleon alatt is háborítatlanul birtokolta a Lengyelországtól 1772-ben megkaparintott a Gdański Pomerániát. A Francia Császárság idején szabadvárosi státuszt kapott Gdańsk (Dancka) 1815-ben ismét betagozódik Poroszországba.

Az 1816-ban lengyel királlyá koronázott I. Sándor cár arra is halovány ígéretet tesz, hogy a birodalmába bekebelezett hajdani lengyel–litván területeket fokozatosan visszacsatolja az új koronája alá tartozó Lengyel Királysághoz. Tisztában volt azonban vele, hogy orosz udvari környezete, amely az önálló lengyel alkotmányt se tudta megemészteni, egy ilyen intézkedéshez sohasem járulna hozzá. I. Sándor a megvalósíthatatlan ígéret ellensúlyozásául az orosz tartományokká lett litván és lengyel földeken is igyekszik kedvébe járnai lengyel alattvalóinak. A Báthory István által 1579-ben Vlnában alapított „ jezsuita akadémia” egyetemenként való működését bőkezűen támogatja, s az általa a fehéroroszországi Krzemieniecben létrehozott lengyel „főiskola” is hamarosan nagy hírnévre tesz szert. Ezen kívül az újdonsült nyugati kormányzóságokban is érvényben hagyja a korábbi lengyel–litván jogrendet, törvényeket.

A lengyelek egy ideig komolyan remélték, hogy az uralkodó teljesíti a történelmi lengyel–litván földek egyesítését s ezáltal a Lengyel Királyság Orosz Birodalmon belüli határainak kitágítását. Ez se I. Sándor uralkodása alatt, se I. Miklós országlásának első éveiben nem következett be. Lengyel részről ez szolgált utólagos igazolásául az 1830. november 29-én kirobbant szabadságharc jogszerűségéhez. I. Miklós a szabadságharc leverése után felszámolta a Lengyel Királyság különállását, s Litvánia, Fehéroroszország, Ukrajna lengyel kisenemesi családjait tízezerszám telepítette át Oroszország belsejébe. A XIX. század második felének orosz uralkodói – I. Miklós példáját követve – mindent megtettek azért, hogy a Lengyel Királyság egy átlagos orosz kormányzóságra emlékeztessen.

A Poznańi Nagyhercegség voltaképpen azt a területet foglalta magába, ahol hajdan a lengyel állam megalakult. A terület közismertebb neve Wielkopolska volt, amelyet félrevezető módon magyarra Nagylengyelországnak fordítanak, holott itt a „régí”, az „ősi” lengyel állam területéről van szó, ezért pontosabb, ha magyarul Ólengyelhonnak hívjuk, ellentétben a Krakkó környékén később kialakult lengyel állammal, államrészsel, Malopolskával, amely ennek megfelelően, ha pontosak vagyunk, nem lehet Kislengyelország (amely egyébként területileg egy időben többszöröse volt az ún. Nagylengyelországnak vagyis Ólengyelhonnak), csakis Újlengyelhon. A kongresszusi Lengyel Királyság másfél évtizedét nem számítva, az 1850-es évek végéig a lengyelek itt éltek viszonylag legszabadabban, s nem az Ausztriához tartozó Galíciában. Az 1860-as évektől a nemzeti, kulturális, oktatási jogok vonatkozásában sajátos helycsere figyelhető meg a porosz Poznańi Nagyhercegség és az osztrák Galícia között. Lengyelek azonban Poroszországban nemcsak a Poznańi Nagyhercegségben éltek, hanem Felső-Sziléziában és a Gdański Pomerániában is. Nekik a lengyelséget őrizni sokkal nehezebb volt, mint poznańi honfitársaiknak.

A véletlen folytán éppen a lengyel–litván állam első felosztásának 100. évfordulóján, 1872-ben alakul meg Krakkóban a Lengyel Tudományos Akadémia, s ugyanebben az esztendőben teljeseedik ki az 1860-as évek elejétől Galíciának „adagolt” autonómia is. (Ebben nem kis érdeme van gróf Andrassy Gyula miniszterelnöknek, majd birodalmi külügyminiszternek, akinek egyik legbizalmasabb tanácsadója „a szürke eminenciás Gołembieszki.) Nem meglepő, ha a Németországból vagy Oroszországból való alkalmi áttelepedést minden lengyel nemzeti felszabadulásként éli meg. Az antant és központi hatalmak kialakulásának előestéjén így lesz ez az osztrák autonóm tartomány „a lengyelség Piemontja”, ahonnan kiindulva, úgymond, meg lehet indítani a harcot a független Lengyelországért.

Az ország helyreállításáért legkövetkezetesebben az 1830/31-es „novemberi” szabadságharcot követően Nyugat-európában megalakult ún. Nagy Emigráció küzd. A helyreállítandó Lengyelországot mind az Adam Jerzy Czartoryski által vezetett arisztokrata szárny képviselői (Hotel Lambert), mind a

többségükben a Lengyel Demokrata Társaságba tömörült hazafiak az 1772-es határok között képzelik el.

Az Orosz Birodalom lengyelek által lakott területein kirobbant 1863/64-es „januári” szabadságharc vezetői zászlajukra tűzik a lengyel és a litván címer mellett az ukránt is, annak jelképéül és tudatosításául, hogy a helyreállítandó haza a litvánok és az ukránok államszövetségében képzelhető el. A litvánok és az ukránok többsége a maga címerét azonban már csak saját nemzeti lobogóján akarja látni.

Míg a galíciai elit a lengyel jövőt tervezi, nem sikerül megtalálnia a hangot a Kelet-Galíciában a lakosság több mint nyolcvan százalékát alkotó görög katolikus és pravoszláv ukránokkal, akiket dialektusban beszélő lengyeleknek szeretne tudni. Az ukránok a számukra biztosított kereteken belül igyekeznek nemzeti, nemzetiségi intézményeiket megszervezni. Ebben meghatározó szerepet játszik a görög katolikus egyház. Az 1863/64-es szabadságharc brutális leverése után az oroszországi lengyelség kidolgozza „az organikus aprómunka” ideológiáját, miszerint felkelések helyett konok napi munkával kell megalapozni a lengyel jövőt. A Poroszország által bekebelezett lengyel területek lengyelsége a Német Császárság létrejötte után, s a Bismarck által meghirdetett kultúrharccal évtizedeiben a pusztán nemzeti, nemzetiségi létéért küzd. Érdekeinek a politika szintjén csak a német birodalmi gyűlés Lengyel Körébe tömörült képviselői tudnak védelmére kelni.

1870 után a lengyel–litván államot felosztó birodalmakban egy új társadalmi osztály jelenik meg: a munkásság, de a parasztság is erejére ébred. Érdekeik képviselőitől különféle szövetségeket, egyleteket, tömörüléseket, s végül politikai pártokat hoznak létre. Némelyek betagozódnak a felosztó állam országos pártstruktúrájába, míg mások saját lengyel pártstruktúrát alakítanak ki. Többfajta parasztpárt, néppárt, munkáspárt, szocialista párt, szociáldemokrata párt, konzervatív és liberális párt alakul. Gazdasági erejük, ideológiájuk eltérő, társadalmi, etnikai, nemzetiségi összetételük más és más, s nemegyszer mások a céljaik is. Érdekeiket gyakran az egyazon „párttípuson” belül se tudják összehangolni. Abban az alapkérdésben se tudnak mind megegyezni, hogy valójában szükség van-e Lengyelország helyreállítására, vagy a munkásosztály győzelme oldja-e meg automatikusan a nemzeti lét kérdéseit. Emiatt egyes pártok nemcsak osztályellenes ellen harcolnak, hanem egymással is szembe kerülnek, s olykor késhegyig menő harcot folytatnak.

Az 1905–07-es orosz polgári forradalmat követően a baloldali pártok – beleértve a néppártokat és parasztpártokat – többsége is abban látja az osztályharc győzelemre vitelének esélyét, ha a harcot a függetlenségét kivívott nemzet államának keretei között vívja meg. Az is nyilvánvaló, hogy a nagy közös cél – legyen az a nemzeti függetlenség kivívása vagy a munkásosztály nemzetközi összefogással történő felszabadítása – csak úgy érhető el, ha van olyan tekintély, aki a szétartó erőket össze tudja fogni, s képes a partikuláris érdekek egyeztetésére és érvényesítésére. De akad-e ilyen vezető? Egyáltalán

akadhat-e ilyen ember a felosztott lengyel–litván állam bonyolult viszonyai között?

Két legenda

A XX. század küszöbén, 1901. március 16-án egy olyan darab ősbemutatójára került sor a krakkói Régi Színházban, amely új irányt szabott a lengyel drámairodalomnak és színházművészetnek, de a politikai gondolkodásra is hatott. A régi patríciuscsaládból származó poéta és egy parasztlány lakodalmának valóságos esetét feldolgozó színmű, *A menyegző* színpadra állítását kezdeményező igazgató, Józef Kotarbiński korábbi drámáinak ismerete alapján azt tanácsolta a szerzőnek, Stanisław Wyspiańskinak, hogy szakadjon el a romantikus messianizmus múltba ködösödő eszméitől, s inkább a közvetlen gondolati és érzelmi hatásokra alapozza mának szóló üzeneteit. Ezek közül kettő kapcsolódott a napi politikához. Az egyik az volt, hogy a felosztott Lengyelország helyreállításának jegyében a nemesség és a parasztság érdekegyeztetésen alapuló összefogásának, egységének eszméje illúzió csupán. A nép már a nemesség nélkül – s részben ellenére – akarja társadalmi, gazdasági, politikai céljait elérni. Ennek jegyében alakult meg az Ausztriához tartozó Galíciában 1893-ban a Parasztpárt, majd 1895-ben a Néppárt, s rajtuk kívül még kilenc hasonló ideológiájú politikai tömörülés. Mindegyikük tagadta a nemesség jövőbeni létjogosultságát.

A darab másik fontos üzenete az volt, hogy le kell számolni azzal a legendával, amely szerint a lengyelség és az ukránság vállvetve ragad majd fegyvert a lengyel és ukrán egymásrautaltságot jelképező mondabeli Vernihora aranykürtjének megszólalására, hogy a Rzeczpospolitát (Nemesi Köztársaságot) az 1772-es határokon belül élő népek föderációjaként támassza föl. Az ukránok és a litvánok a XIX. század derekától már saját, a lengyelektől is független nemzeti államuk megteremtését tűzték ki célul.

Amikor a sorsának jobbra fordulásában reménykedő emberiség által várva várt XX. század első lengyel színházi bemutatójának, *A menyegző*-nek utolsó jelenete után legördült a függöny, „különleges pillanat lett úrrá a krakkói színházon. Az egész közönséget megbabonázta a darab színpadi hatásának feszültsége, visszafojtott lélegzettel ült, mintha székéhez szögezték volna” – emlékezett vissza a kultúrtörténeti pillanatokra Kotarbiński. Wyspiański az egyik színész öltözőjében sápadtan, hallgatagon várta a darab végét és fogadtatását. A tapsorkán hallatán sietve távozott. Hiába szólították függöny elé.

Aznap este megszületett egy ikerlegenda: Wyspiański és *A menyegző* legendája, amely az 1795-ben szomszédai – Oroszország, Poroszország és Ausztria – által három részre darabolt lengyel nemzet egybetartozásának tudatát erősítette. A darab harmadik felvonásában Wyspiański felteszi a kérdést:

államiságának elvesztése után mi Lengyelország? Válasza egyszerre fennköltén költői és földhöz ragadtan biológiai: Lengyelország a lengyelek szívdobogása. A *menyegző* táncforgatagában és lázalmos látomásaiban kísérlet történik a cselekvésre. A kudarcból levonható következtetés: időszerűségüket, hitelüket vesztett célok nélkül értelmetlenné, károssá, mi több, nevetségessé válik a tett.

A *menyegző* visszhangos krakkói sikerével egy időben kiteljesedőben volt egy másik legenda is: Józef Piłsudskié. 1901. március közepén éppen az ő személyére, sorsára vonatkozóan született a pétervári Csodatévő Miklós Elmegyógyintézetben meghatározó döntés. A föld alatt működő Lengyel Szocialista Párt befolyásos tagja, Aleksander Sulkiwicz rábeszélte elvtársát, Władysław Mazurkiewiczet, a Katonai Orvos-Akadémia végzős növendékét, hogy segítse megszöktetni a halálos ítélet árnyékából a börtönorvos által jóindulatból megfigyelésre „a bolondokházába” utalt fiatalembert.

A XX. század első felének Józef Piłsudski az egyetlen lengyel történelmi személyisége, akinek tetteit már életében legendák övezték. Az ő politikusi nagyságának az irodalomban, a kultúrában – mint drámaíró, képzőművész, s a lengyel színház megújítója – Stanisław Wyspiański felelt meg. Mindketten az 1860-as években születtek: Piłsudski a Litvánia fővárosától, Vlnától hatvan kilométerre északra fekvő Zułowban egy tehetősebb középnemesi család negyedik gyermekeként (a tizenkettő közül) 1867-ben; Wyspiański 1869-ben Krakkóban Franciszek Wyspiański szobrászművész fiaként, akit majd a rokonok nevelnek föl. Mivel az előbbi, aki orosz alattvalónak számított, decemberben, az utóbbi pedig, mint osztrák állampolgár, januárban látta meg a napvilágot, alig egy év a korkülönbség közöttük.

A Piłsudski alakját övező legendáknak legtöbbit maga Piłsudski ártott 1926-ban bekövetkezett katonai hatalomátvételével és az ezt követően kiépített tekintélyuralmi rendszerével. Ez azonban nem tette semmissé a nevéhez fűződő történelmi tettet, Lengyelország helyreállítását és az azt előkészítő életpályát. Az 1945-ben bekövetkező felejtetés évtizedei után „az országteremtő tata” szürke egyenruhás alakja öntudatosító érzelmi és gondolati erőt sugározva tűnik fel a Szolidaritás időszakában, s ekkor újra elfoglalt helyét napjainkig őrzi a lengyelek tudatában. Wyspiański drámáinak színpadra állítása vagy megfilmesítése (a *Menyegző*ből film, a *Novemberi éjből* TV-film készült Andrzej Wajda rendezésében) társadalmi eseményszámba ment az 1956-ot követő időszakban. Sajátos az, ahogyan darabjaiban Wyspiański Adam Mickiewicznek *Az ősök* című drámájával és *A lengyel nép és lengyel zarándokság könyvei* című biblikus politikai értekezésével polemizál, kétségbe vonva a nagy előd állítását, miszerint az állami lététől, hazájától megfosztott lengyel nemzet a népek megfeszített Krisztusa, s áldozata megváltja Európa népeit...

A megváltásnak a világot lángba borító nagy háború a feltétele. Mickiewicz nyomán ezért a népszabadságért vívandó „egyetemes háborúért” imádkoznak a XIX. században költők és felségsértő hétszilvafás számkivetettek, távlatosan

gondolkodó arisztokrata politikusok és elveikért bebörtönzött összeesküvő értelmiségiek. Wyspiański a századfordulós galíciai mindennapok lengyel valóságával szembeülve kételkedik a közösség által eljátszandó és eljátszható Krisztus-szerepben, de egyúttal korszerűsítve tudatosítja is azt.

Piłsudski nyugtalan ifjúsága és a szocializmus eszméltető kordivatja

Józef Piłsudski az Oroszországban betiltott lengyel emigráns irodalmon és a Litvániát is mozgósító 1863/64-es „januári” lengyel szabadságharc családját is érintő hagyományain nevelkedik. A „januári” szabadságharc tanulságai már-már huszadik századiak. Ugyanis ez volt az első modern európai partizánháború, amelyet egy föld alatt megszervezett állam – az 1815-ös bécsi kongresszuson az Orosz Birodalom határain belül létrehozott, de fél évszázad múlva már csak a nevében létező Lengyel Királyság – vív húszezres hadseregével egy háromszázezer katonát mozgósító világbirodalom ellen. Piłsudskit édesanyja, az egyik legrégebbi litvániai nemesi család leszármazottja, Maria Billewiczówna neveli a XIX. század lengyel asszonyaira jellemzően hazafiasságra és áldozatkészségre. Apja, Józef Wincenty Piotr a szabadságharcban a nemzeti kormány járási biztosa volt. Szerencséjére nem lepleződött le, ezért a gúnynevén „Akasztósnak” hívott vilnai orosz kormányzó, Nyikolaj Muravjov bosszúállását elkerülte. Az ifjú Piłsudskinak ez a szabadságharc a legreménytelenebb helyzetben is vállalt tettet jelentette, s történetét felnőtt korában könyvben is feldolgozta. A „tett” a lengyel romantika költőinek Adam Mickiewicznek, Juliusz Słowackinak, Zygmunt Krasińskinak is kulcsszava. Közülük Słowacki áll legközelebb az írással is foglalkozó Piłsudskihoz, akinek a tett csak egy célt szolgálhat: Lengyelország helyreállítását...

Ahhoz, hogy Lengyelország újra visszakerüljön Európa térképére, a lengyel–litván államot 1795-ben végleg felosztó három nagyhatalomnak, Németországnak, Oroszországnak és Ausztriának a remélt nagy európai háborúban egyszerre kellene „kívülről” katonai vereséget szenvednie és „belülről” felbomlania. Már pedig a katonai szövetségek jellegéből következően – Németország és Ausztria–Magyarország a központi hatalmak tartópillérei voltak, Oroszország pedig 1891, illetve 1907 óta rendíthetetlenül Franciaország és Anglia mellett állt – ebben még reménykedni is esztelenség. Piłsudski felismerte: minden eszközzel siettetni kell e képtelennek tartott helyzet kialakulását, s ezzel párhuzamosan fel kell készülni a kínálkozó esély kihasználására.

Józef Piłsudski 1885-ben érettségizett a vilnai állami gimnáziumban. Noha nem vonzotta az orvostudomány, apja akaratának engedve, beiratkozott a Harkovi Egyetem Orvosi Karára, ahol el is végzett egy évet. Itt került kapcsolatba a Narodnaja Vola nevű orosz titkos szervezettel, de az közel se

érintette úgy meg, mint bátyját, Bronisławot, aki a szervezet vezetőihez is kötődött. A jobbágyfelszabadítás huszonötödik évfordulója alkalmából rendezett nagy egyetemi tüntetésen is csak amolyan átlagdiákként vett részt. Balszerencséjére azok közé tartozott, akiket letartóztattak, de a hatnapos elzárásnak nem lettek különösebb következményei. Ettől függetlenül döntött úgy, hogy átiratkozik a lengyelek számára barátságosabb szellemű, német tannyelvű Tartui Egyetemre. Tanulmányait itt csak egy éves szünet után folytathatta. A kényszerszünetet Vilnában töltötte, ahol beleásta magát a szocialista brosúrairodalomba, s még az oroszul megjelent *A tőke* első kötetén is átrágtta magát. Ekkor hallott és olvasott először az első lengyel munkáspárt, a Proletáriátus létéről, működéséről is.

Piłsudski közel húsz évvel később, 1903-ban, saját munkáspártjának, a Lengyel Szocialista Pártnak első válságos időszakában az alábbi címben megfogalmazott, a személyét, személyisége fejlődését firtató kérdésre – *Hogyan lettem szocialista?* – így válaszol: „1884-ben neveztem el magam szocialistának. Mondom: neveztem el, mert ez korántsem jelenti azt, hogy úrrá lett volna rajtam a szocialista eszme helyénvalóságáról kikovácsolódott és megingathatatlan meggyőződés. Akkortájt a vilnai gimnázium diákjaként a »Spójnia« (Összetartozás) néven néhány évvel azelőtt alapított körhöz tartoztam, s társaimmal együtt én sem tudtam magam kivonni a szocializmus kordivatjának hatása alól, amelyet idősebb kollégáink, a pétervári egyetem hallgatói plántáltak át hozzánk. Őszintén bevallom, hogy ez divat volt, mert nehéz másként hívni a szocializmus korabeli járványát, amely megfertőzte a forradalmi vagy csak ellenzéki beállítottságú ifjúság szellemét. Oly mértékben fertőzte meg, hogy értelmesebb és tettere készebb diáktársaim közül mindenki átesett az eszmei fejlődésnek ezen az átmeneti szocialista szakaszán. Egyesek valóban szocialisták lettek, mások az ellenkező táborhoz mentek át, megint mások egyszer és mindenkorra búcsút vettek mindenféle társadalmi mozgalomtól, de ettől függetlenül hosszabb vagy rövidebb ideig mindegyikük szocialista volt.”

A varsói értelmiségi ifjúság körében kötelező ideológiai divatra – ez lehetett Vilnában is – így emlékezik vissza Roman Zimand, a befolyásos fővárosi hetilap, a „Głos” (Hang) munkatársa: „Tudni kell, hogy a korabeli Varsóban nem tartották értelmiségi embernek – a katolikus konzervatívokon kívül – azt, aki nem ismerte Marx, Kautzky vagy Lafargue válogatott műveit.”

Piłsudski szocialista elkötelezettségéhez egy életében bekövetkezett váratlan fordulat is hozzájárult. A Narodnaja Volja Terrorista Frakciója II. Sándor cár meggyilkolásának hatodik évfordulóján, 1887. március 13-án (1-jén) merényletet tervezett III. Sándor cár ellen. A pétervári Nyevszkij Proszpekten ácsorgó, az akcióra készülő öt fiatalember szemet szúrt a merénylettervről tudomást szerzett rendőrség egyik járőrének. Biztos, ami biztos alapon letartóztatták őket. A társaság egyik tagja mindent bevallott. Március 22-én Vilnában Józef Piłsudski csuklóján is kattant a bilincs. Nem tartozott az összeesküvők közé, bátyja, Bronisław Piłsudski viszont igen. Emiatt még nem

ítélték volna el, mivel közeli családtag feljelentésének elmulasztásáért nem lehetett a törvény szerint senkit elmarasztalni. Piłsudskit azért ítélték öt évi szibériai száműzetésre, mert Vlnában többször segített az egyik összeesküvőnek, éppen annak, aki részletes vallomást tett társai ellen is.

Szerencséjére „csak” rendes bíróság ítélkezett fölötte. Az e célból összeállított különleges bíróság ugyanis a merényletben való részvétellel vádolt mind a tizenöt személyt, köztük Bronisław Piłsudskit is gyorsított eljárással kötél általi halálra ítélte. Végül csak ötüket akasztották fel (köztük Lenin bátyját, Alekszandr Uljanovot). Bronisław ítéletét kegyelemből tizenöt év szibériai száműzetésre változtatták. Ő Szahalin szigetére került, ahol az ajnu és más népek között végzett kutatásaival világhírű néprajztudós lett.

Józef Piłsudski hatvan sorstársával együtt május 25-én kelt útra a moszkvai butiri börtönből. Tomszkig az utat felváltva vasúton és bárkán tette meg, onnan pedig kis híján hatszáz kilométer gyötrelmes gyaloglás után érkezett Krasnojarszkba, majd újabb ezeregyszáz kilométer távolságot kellett legyőznie Irkutszkig. Az itteni kormányzó Kirenyszket jelölte ki Piłsudskinak letelepedési helyül, ahová csak a Léna folyón ezer kilométert hajózva lehetett eljutni. Szökésre gondolni se lehetett. A kirenyszki számkivetettséget Piłsudski azzal kezdte, hogy az irkutszki fogolyházadásban való részvételéért kapott fél éves börtönbüntetését letöltötte. Kiszabadulása után táviratban kérvényezte a belügyminisztertől annak engedélyezését, hogy száműzetésének éveit Szahalin szigetén tölthesse a bátyjával. A választávirat díját előre be kellett fizetnie. Kérését egyetlen szóval elutasították, viszont annak módjáról, hogy miként juthat a neki visszajáró negyvenöt kopejkához, külön vaskos akta keletkezett.

Piłsudski anyagiakban csak rövid ideig szenvedett hiányt. Hivatalból járt neki az ellátását szerény szinten biztosító állami napidíj. Emellett különórát adott, s vállalkozhatott is, ha kedvet és tehetséget érzett hozzá. Nem élt nyelvi, kulturális elszigeteltségben. Környezetében szép számmal laktak olyan családok, amelyeket az 1830/31-es, illetve az 1863/64-es szabadságharc leverése után telepítettek Oroszország nyugati kormányzóságaiból az Urálon túlra. A kényszerlakhely kijelölése és a száműzetés Szibéria civilizálásának egyik módja volt. Az élelmesebbek, rátermettebbek büntetésük letelte után nemegyszer gazdag emberként tértek vissza szülőföldjükre.

Józef Piłsudski nem tartozott közéjük, de számkivetettségeinek éveit élete legmeghatározóbb időszakának tartotta. Erről így vallott később: „Csakis itt váltam azzá, aki vagyok. Mindenekelőtt egyszer és mindenkorra teljes egészében kigyógyultam a maradék orosz befolyásból is, és ahogyan közelebről megismertem az orosz mozgalom megannyi képviselőjét, meg az orosz irodalmat és publicisztikát is, felhagytam az orosz forradalom jelentőségének és erejének túlértékelésével. Így lettem nyitott a nyugat-európai hatások befogadására. Ezután Szibériában, ahol kultúra híján a társadalmi tényezők pőre valóságukban mutatkoznak meg, ahol közelről vehettem szemügyre a cárizmus gépezetét és Oroszországban az emberi életre gyakorolt

hatását, még inkább meggyűlöltem ezt az európai parafinolajjal bekent ázsiai szörnyeteget.”

Piłsudski az utolsó napig kitöltötte büntetését, amelyet a hatóságok indoklás nélkül meghosszabbíthattak volna, mivel esetében a cár elleni merényletkísérletben részt vett személyről volt szó.

A szibériai száműzetésből visszatért politikai foglyokban vagy a nyugodt polgári lét utáni vágy kristályosodott életcélá, vagy a forradalom eszméje iránti még eltökéltebb odaadás. Pysłudski a száműzetés fél évtizede alatt megérett a forradalmi cselekvés odaadó vállalására. A társadalmilag és nemzetileg egyik legelkötelezettebb szervezetnek, a Lengyel Szocialista Pártnak lett a híve és munkatársa.

A pártvezető és újságíró Pysłudski a függetlenségi eszme szolgálatában

Oroszország európai területeit, a hajdani lengyel–litván Nemesi Köztársaság központi, valamint ukrán, fehérorosz és balti területeit behálózták a föld alatt működő titkos szervezetek, pártok, féllegális és törvényes egyesületek, szövetségek. Ezek között voltak olyanok, amelyek oroszországi jellegűek, mondhatni, nemzet felettiak voltak, s szép számmal akadtak olyanok is, amelyeknek működését csoportcélkitűzések, osztályérdekek, nemzeti célok táplálták.

A Lengyel Szocialista Párt különféle jellegű lengyel munkásszervezeteknek, tömörüléseknek – Proletáriátus, Munkásegyesülés, Nemzeti-Szocialista Közösség, Lengyel Munkásszövetség – az 1891. november 23-i párizsi kongresszusán elhatározott egyesülése révén alakult meg a Lengyel Szocialisták Külhoni Szövetségével együtt. Az utóbbi szervezet emisszáriusai közül Stanisław Mendelson, a korábbi szocialista mozgalmak egyik legjelentősebb képviselője Vilna feltérképezését kapta feladatul. 1893 januárjában itt találkozott Józef Pysłudskival. Megbeszélésük közvetlen eredményeként a szibériai száműzetéséből visszatért, helyét kereső és tetterre kész fiatalember levelezője lett a párt Genfben megjelenő lapjának a *Przedświt*-nek (Virradat), s a lengyel szocialisták vilnai csoportjának tagjaként a nyár folyamán részt vett a Lengyel Szocialista Párt I., majd a Varsóban tartott II. kongresszusán. Gyorsan kivívott és növekvő tekintélyét jelzi, hogy a néhány hét múlva, a Lengyel Szocialista Párt június 7-én Vilna közelében tartott III. kongresszusán beválasztották a háromtagú Központi Munkásbizottságba, s megbízták a *Robotnik* (Munkás) című illegális kiadvány szerkesztésével.

A *Robotnik* 1893 derekától jelent meg tizenkét oldalon két-három havi rendszerességgel. Pysłudski egy személyben szerkesztője, munkatársa, kiadója és nyomdásza a kezdetben a Vilna közelében fekvő Lipniskiben előállított lapnak.

1903-ban írt, fentebb idézett visszaemlékezésében úgy igyekszik beállítani, mintha a munkásmozgalmat és annak eszmei érvrendszerét, nyelvezetét ő csak eszköznek tekintette volna Lengyelország függetlenségi ideájának terjesztésére az általa is távlatilag legbefolyásosabbnak, legmeghatározóbbnak tartott társadalmi osztály tagjainak körében. Ha azonban a kezdetektől a letartóztatásáig megjelent cikkeit elemezzük, kiderül belőlük, hogy meggyőződéses elkötelezettje volt annak a szocialista ideológiának, amelyben Lengyelország függetlensége is az osztálycélok között szerepelt. E kérdésnek szinte mindegyik írásában hol szűkebb, hol tágabb teret szentel. De következetes írásainak radikális hangvételével is. Már a kezdetek kezdetén, 1894. április 8-án III. Sándor cár küszöbön álló varsói látogatása alkalmából felhívást tesz közé „a szolgálalkú vendéglátás” ellen. Arra szólít fel, hogy „a győzelmében biztos, energiájának tudatában lévő munkás keményen harcoljon a cár ellen, s ne meghunyászkodó rabszolgaként fogadja látogatását, mint a talpnyalók hada”. Bő fél évvel később a november 1-jén elhunyt III. Sándort a Lengyel Szocialista Párt nekrológiájában e szavakkal búcsúztatja: „Az önkényuralom és a nemzeti sovinizmus tébolyában szenvedő gyáva despota – ennyit ír majd róla a történelem.”

1895 áprilisában a *Robotnik* hasábjain megjelent május 1-jei felhívásában a következőket írta: „Eltársak! Munkások. Közeledik nemzetközi munkásünnepünk. Május elsején – ameddig a szem ellát – mindenütt abbamarad a munka, elhallgatnak a gyárak... Így lesz az egész világon, de minálunk lengyeleknél, ez a nap jóval nagyobb jelentőséggel bír. [...] A kapitalisták népnépszerűsítésén és kizsákmányolásán kívül a politikai rabság járma és a zsarnok országrabló kormányzat igája is ránk nehezedik.”

1895. július 3-án *Oroszosítás* címmel tesz közzé cikket a *Robotnik*-ban. Ebben kifejti, hogy a cárizmus II. Sándor cár meggyilkolása óta a nemzeti sovinizmus zászlaját lengetve az egész birodalomban hadat üzent a nem orosz nyelveknek, vallásoknak, történelmi hagyományoknak, de még a város- és falunéveknek is. Az orosz liberális ellenzék mindezt némán veszi tudomásul, az egyetemi ifjúság pedig zsidó, lengyel és más nemzetiségű kollégáik ellen fordul. A cárizmus a nemzeti elnyomás által akarja zsarnoki hatalmát megszilárdítani: egyik lábát az aláazatos orosz népen pihenteti, a másikkal pedig eltíporja a hozzáláncolt többi nemzetet. Piłsudski levonja a következtetése: „Az orosz proletáriátus érdeke megegyezik lengyel sorstársaik érdekeivel. A független Lengyelország a cárizmus halála és egyben Oroszország felszabadulása is az ezeréves cári rabságból.”

E cikk írása után egy évvel, 1896 júliusában részt vett a II. Internacionálé londoni kongresszusán. Ezen a nemzetközi tanácskozáson megdöbbenetette, a vezető munkáspárti ideológusoknak a nemzeti kérdések iránti érzéketlensége. Alighanem személyes érdekének tekintette, hogy a tanácskozás záróközleményébe végül belekerült a nemzetek önrendelkezési jogának elismerése és „a katonai, politikai és más jármok alatt nyögő” munkásokkal való

szolidaritásvállalás. A nemzeti kérdésnek ezzel a lábjegyzetszerű megemlékezésével azonban nem volt elégedett.

Augusztus 20-án hagyta el Londont, ahonnan Krakóba, majd onnan Lembergbe utazott. Természetesen hamis útlevelemmel, hatalmas szakállat növesztve. Leveleit Wiktorként írta alá. Lembergől Pétervárra vezetett az útja. A *Robotnik* az anyagi nehézségek ellenére is rendszeresen megjelent. Ebben döntő része volt Piłsudskinak, akire érvényes a közhelyszerű fordulat: élete a párté. A magánéletre kevés idő jutott. 1899 májusában elveszi feleségül a híresen szép Maria Juszkiewiczowát, akinek konspirációban való részvételért a rendőrség szülővárosát, Vilnát jelölte ki kényszerlakhelyül. Az egygyermekes elvált asszonnyal való házasságkötés módja rávilágít Piłsudski vallásfelfogására, katolicizmusának felszínességére is. Az esküvő feltételül Piłsudskinak át kellett térnie a protestáns vallásra, mivel Maria Juszkiewiczowa válását az lengyel evangélikus egyház intézte el. Piłsudski csak ezután vezethette 1899. május 20-án a łomzai evangélikus templom oltára elé „párt-jegyesét”.

Érdekes, hogy az egyházi anyakönyvben Piłsudski valóságos neve olvasható, holott a rendőrség 1893 ősze óta körözte, s emiatt álnéven élt és írt. Nyilván nem amiatt került sor háromnegyed év múlva a letartóztatására, mert személyazonosságát a templomban feltárta. A rendőrséget a véletlen vezette Piłsudski nyomára, akit 1900. február 21-ről 22-re virradó éjjel łódzi lakásában tartóztatták le. A házkutatás során megtalálták a nyomda betűkészletét és a *Robotnik* 36. számának már kiszedett kilenc oldalát. Nem volt értelme a tagadásnak. Az egyik leghírhedtebb orosz börtönbe, a varsói Citadella X. Pavilonjába vitték, ahonnan lehetetlenség volt megszökni.

A londoni központ egy hét múlva szerzett tudomást Piłsudski letartóztatásáról. A pártot ért csapást a közeli munkatárs, Leon Wasilewski így kommentálja visszaemlékezésében: „Wiktor elvtárs az akkori Szocialista Párt legkiválóbb vezetője volt. [...] Már akkortájt egyfajta legenda övezte, s a párttagságnak a személyéhez fűződő ragaszkodása e legendát csak növelte és tartalommal töltötte fel. Emiatt letartóztatása sokkal érzékenyebben érintett bennünket, mintha elvtársaink közül valaki más bukott volna le. Mindnyájan aggódtunk érte, s rémülettel gondoltunk az őt fenyegető ítéletre.” Mint visszaesőre, Piłsudskira akár a legsúlyosabb büntetés is várhatott volna.

Megszöktetésének az volt a feltétele, hogy a X. pavilonból áthelyezzék. Konspiratív úton azt ajánlották neki, hogy játssza meg az elmeháborodottat. November 6-án került a börtönorvos, Konsztantyin Krivosein doktor elé, aki azonnal látta, hogy szimulánssal van dolga. A kialakuló beszélgetés során azonban magával ragadta a páciens személyisége. A „képzelt beteg” oly színes leírását adta Szibériának, hogy az orvos kiállított róla a bizonyítványt, miszerint súlyos lelki állapota (*psychosis hallucinatoria acuta*) miatt nem maradhat a X. pavilonban. Egy másik vizsgálat szerint az idegbeteget tüdőbaj is fenyegette. 1900. december 10-én Piłsudskit átszállították a távoli Csodatevő Szent Miklós Elmeógyógyintézetbe, amelyet csak a más kórházakra is jellemző

kapusszemélyzet őrzött. Így nem mindennapi körülmények között ugyan, de a XX. század Péterváron köszöntött rá.

„Az, ami elválaszt” – Szociáldemokrácia és a Nemzeti Demokrácia

Piłsudski idézett 1903-as személyes vallomásában hangsúlyozza, hogy a szocializmus divatja „hozzánk, vilnaiakhoz keletről, Pétervárról érkezett. Ezt én személyes szerencsémnek tartom. Ha a nemzeti(ségi) kérdést nyíltan negligáló és a szabadságharcos hagyományok ellen fellépő varsói szocializmussal találkozom, annyira ellenálltam volna a hatásának és mindannak, ami vele járt, hogy magát a szocialista eszmét is elvettem volna.”

A varsói szocializmusról szólva Pysłudski az 1882-ben a Lengyel Királyság fővárosában létrejött Szociálforradalmi Proletáriátus Pártjára utalt, amelynek meghatározó vezetője Ludwik Waryński volt. Mivel ez programjában a szocialista forradalom gyors kirobbanására számított, a nemzeti mozgalmakat és felkeléseket az osztálytudat fejlődése szempontjából kifejezetten ártalmasnak, kiiktatandó tényezőknek tartotta. Hasonló volt az eszmei és cselekvési kiinduló pontja a Lengyel Munkásszövetség azon tagjainak is – Julian Marchlewskivel és Adolf Warszawskival az élükön –, akik szemben álltak a Lengyel Szocialista Párt párizsi programjával, s előbb a Lengyel Szociáldemokráciát, majd a Lengyel Királyság Szociáldemokráciáját hozták létre. Ez utóbbi tömörülés egyik meghatározó egyénisége Rosa Luxemburg lett. Pártja 1894 márciusában Varsóban tartott I. kongresszusán tette közzé a programját, amelyben az orosz proletáriátussal való együttműködés fontosságát hangsúlyozva káros utópiának bélyegezte a független Lengyelország helyreállítását.

Az 1895-ös letartóztatási hullám, amelynek kétszáz ember esett áldozatul, szétverte a Lengyel Királyság Szociáldemokráciáját, így a nevében lengyel orosz tartomány területén egészen 1899-ig egyetlen komoly munkáspárt maradt: az, amelyben Pysłudski mind meghatározóbb szerepet játszott.

1899 végén Vilnában a különféle lengyel és litván szociáldemokrata szervezetek és körök egyesüléséből jött létre a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája. 1900 augusztusában tartotta II. kongresszusát, s ezt követően konok következetességgel építette ki városi és vidéki szervezeteit a nevében is jelzett területeken. A párt egyik legtevékenyebb és legmeghatározóbb egyénisége a szibériai száműzetéséből megszökött Feliks Edmundovics Dzerzsinszkij (eredeti lengyel nevén: Feliks Dzierżyński) volt. A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája a kapitalizmus forradalmi úton történő megdöntését és a proletáriátus hatalomátvételét hirdető programja csak annyiban tért el elődjétől, hogy miközben a proletárnemzetköziség nevében harcot hirdetett a nacionalizmus ellen, a Lengyel Királyságnak adandó autonómia mellett is szót emelt. Ettől függetlenül – vagy ezzel együtt – maga

Rosa Luxemburg a párt 1903-as III. kongresszusán az egyes elnyomott nemzeteknek az önrendelkezéshez való természetes jogát is kétségbe vonta.

A harmadik legjelentősebb munkáspárt a felosztott lengyel–litván állam Oroszországhoz került területein az 1897-ben alakult Litvániai, Lengyelországi, Oroszországi Össz-zsidó Munkásszövetség, közismertebb nevén a Bund volt, amely nemcsak a munkások érdekvédelmében lépett fel, hanem kulturális és nemzetiségi jogokat is követelt, s 1904-től kezdve egyik bölcsője lett a cionista mozgalomnak.

Piłsudski számára azonban nem a nemzeti függetlenség, Lengyelország helyreállításának osztályszempontból is meghatározó voltát kétségbe vonó rivális munkáspártok jelentették a fő veszélyt, hanem egy olyan szervezet, amely kezdetben szintén a nemzeti függetlenség és állami önállóság jelszavait tűzte zászlajára.

1893. április 1-jén, szinte ugyanakkor, amikor Piłsudski részvételével a Lengyel Szocialista Párt a Lengyel Királyságban és Litvániában szerveződően volt, Varsóban Nemzeti Liga néven egy másik szervezet is létrejött, amelyről akkor még senki sem sejtette, hogy az egyik legbefolyásosabb lengyel politikai pártnak a bölcsője. Genezisében feltárható az előbb törökországi, majd nyugat-európai emigrációban élő híres író (álneve Teodor Tomasz Jez, akinek magyarul *Fent és lent* címmel 1962-ben megjelent egy regénye) és politikai gondolkodó Zygmunt Miłkowski 1887-ben *Beszéd a nyílt védekezésről* és *A nemzeti pénzalapról* című broszúrái. Az 1848/49-es magyar szabadságharcot a lengyel légió III. zászlóaljában hadnagyként végigküzdő Miłkowski megelégedve az 1863/64-es „januári” lengyel szabadságharc eltiprását követő napi aprómunkaként és kiegyezésez törekvésként álcázott önfeladást, a németesítés és oroszosítás eredményességét, meghirdette a nyílt ellenállás politikáját. Ennek megszervezésére, koordinálására és támogatására 1887-ben Ludwik Michalskival együtt létrehozták a Nemzeti Pénzalapot és a Lengyel Liga nevű szervezetet, amelynek élén a Titkos Tanács és az öttagú Központi Bizottság állt és működött, mondhatni: kormányként.

A Liga meghirdette az érintett területeken élő népekkel föderációt alkotó Lengyelország helyreállítását, az 1772-es határok között. Ennek jegyében fontosnak tartotta a közvélemény hazafias szellemben történő befolyásolását, vagyis a nép felé fordulást. A Lengyel Liga eredményes működését a felosztott, három részre tagolódott egykori lengyel lengyel-litván állam területén működő sejtek jelentették, de programjuk megismertetését a honi közvéleménnyel és a nagyvilággal a sajtó biztosíthatta a legeredményesebben. A Liga számára ezért természetes volt az országos napi- és hetilapokkal kiépített jó kapcsolat. Esméik terjesztésének, befolyásuk növelésének másik módszere az volt, hogy tagjainak egy része beépült a legjelentősebb, legbefolyásosabb pártokba, mozgalmakba, szervezetekbe.

A Lengyel Liga legfőbb szövetségese a szintén 1887-ben létrejött Lengyel Ifjúsági Szövetség – közismert nevén: Zet. Ez a függetlenségi eszme talaján álló,

valamennyi hazai és külföldi diákot egyesítő szervezet volt, amely a beavatást illetően szabadkőműves mintára tagolódott. (Egyesek szerint a szabadkőművesek hozták létre, hogy a lengyelek hazafias érzéseit kihasználva nyerjenek teret Oroszországban és Galíciában.) Ennek az egyetemek közötti szervezetnek legelső központja Zürichben volt, de hamarosan Zet-csoportok alakultak a galíciai Krakóban és Lembergben, valamint az orosz-lengyelországi Pulavában is. A hangadó a varsói csoport lett, annak vezetője, az 1864-ben Varsó közelében, kisvárosi szegény családban született Roman Dmowski energikus fellépésének köszönhetően. 1893 áprilisában a Dmowskinak és több befolyásos társának – Jan Ludwik Popławskinak, Zygmunt Balickinak, Józef Hłaskonak – összehangolt fellépése eredményeként a Lengyel Liga megszűnt, de úgy, hogy rögtön életre is kelt: Nemzeti Ligaként alakult újjá. (Sem Miłkowski, sem a Nemzeti Pénzalap nem vonta meg e „társ-szervezetnek” tekintett Nemzeti Ligától a támogatást.) Az átalakulásnak az volt az oka, hogy a Lengyel Liga oroszországi működését eredménytelennek ítélték, másrészt a munkástömegeket mozgósító Lengyel Szocialista Párt léte is kihívást jelentett. A Lengyel Szocialista Párt ugyan határozottan vállalta a nemzeti ügyet, de nem a legfontosabb gondként: a nemzeti függetlenség kivívását „csak” egyik megoldandó feladatnak tekintette.

A Varsói Egyetem biológia szakát kitüntetéssel elvégző, de irodalommal, történelemmel és színházzal is foglalkozó Dmowski a társadalom működését az emberi organizmushoz hasonlította. A nemzeti és mindennapi létében elnyomott nép életkörülményeit, gazdasági helyzetét betegségnek tartotta, a gyökeres átalakítás, a javítás folyamatát pedig gyógyításnak. A nép gazdagodása – emeli ki Dmowski – a birtokos osztályok, a kapitalista vállalkozók tevékenységének eredményességétől függ. Programját Roman Dmowski *A mi hazafiságunk*, illetve a *Mából* című brosúráiban tette közé. Az új liga vezetője a nemzeti érdekeket szembeállítja az osztályérdekekkel, s időszerűségének, esélyének híján elnapolja a nemzeti felkelést, mert annak sikeréhez előbb fel kell világosítani, meg kell nyerni a népet. Élesen elítéli ugyan a nemzeteket elnyomó orosz politikát, amely az érintettek gazdasági és kulturális fejlődésének is gátat vet, de úgy véli, a cári kormánytól kikényszeríthetők a fennálló feszültségeket, ellentéteket, ellenséges szembenállást tompító vagy apránként kiiktató engedmények. Ezt részben ír mintára szervezett engedetlenségi mozgalommal akarta elérni.

A lengyel nemzet, noha három része tépett, mégis mint írja: „egy és oszthatatlan, mert megvan bennünk az egység érzete, megvan bennünk a közös kollektív tudat, a közös nemzeti lélek”. Ennek lényege – mondja ő – nem is annyira a közös nyelv, mint inkább a közös múlt, a közös múlt hagyománya, élménye. Amikor a nemzet léte forog kockán – hangzik a lengyelségnek szánt intelme –, valamennyi társadalmi osztálynak vállat vállhoz vetve kell felsorakozni annak védelmére. Az engedmények békés úton történő kikényszerítésének alapja az egymással közösséget vállaló társadalmi osztályok,

csoportok érdekegyeztetése. Csak így érhető el, hogy ismét lengyel legyen az oktatási, bírósági és hivatali nyelv, és tiszteletben tartsák az egyéni és közösségi jogokat.

A Nemzeti Liga kezdetben erélyesen fellépett azok ellen, akik kiegyezésre törekedtek az orosz birodalommal. Így elítélték azokat is, akik tisztelgő látogatást és hűségnyilatkozatot tettek a trónon III. Sándor cárt követő II. Miklós 1894-es megkoronázása alkalmából.

A Nemzeti Liga 1897 derekán már meg tudta alakítani a Nemzeti Demokrata Pártot, mert az értelmiségi és iparos vállalkozói rétegeken kívül meglepően nagy befolyásra tett szert a falusi lakosság, vagyis a parasztok körében is. És nemcsak az orosz–lengyel területeken, hanem Galíciában és a Poroszország által bekebelezett lengyel részeken is. Az 1794-es varsói felkelés kézműves hőséneke nevében (Jan Kiliński) alakított tagozata a munkások körében is nagy számban szerzett híveket a pártnak. A Nemzeti Demokrata Párt, népszerű nevén a Nemzeti Demokrácia (Narodowa Demokracja, endecja) cselekvési programjában elfogadta a fennálló jogi-politikai kereteket. Fő ideológusa, Dmowski szerint a nemzet faji és történelmi hagyományait tekintve lelkileg és területileg elkülöníthető, biológiailag kódolt, ösztöneiben feltérképezhető közösséget alkot. A különféle társadalmi csoportok érdekközössége, az osztályok közötti szolidaritás meghatározó tényező, ami egyben kizárja a más nemzetekkel, „az idegenekkel” való közösségvállalást, s annak legszélő(ségese)bb formáját: az internacionalizmust. Az internacionalizmus fogalmi abszurditás – mondja Dmowski –, mert minden nemzet érdeke más, nemegyszer homlokegyenest ellenkező a másikkal. A bizalmatlanság és az ellenséges szembenállás a természetes magatartás. Ez a gyakorlatban értelmezve azt jelentette, hogy például a varsói diákok semmilyen indokkal nem rendezhetnek az orosz egyetemek diákjainak támogatására szolidaritási tüntetést. (Ezt egy konkrét esetben 1890 tavaszán Dmowski még a Lengyel Ifjúsági Szövetség egyik varsói vezetőjeként meg is akadályozta.) Az orosz diákok ugyanis, legyenek bármekkora forradalmárok, azt természetesnek tartják, hogy a lengyel iskolák oktatási nyelve az orosz legyen.

A Nemzeti Liga 1899-ben Központi Bizottságának nyilatkozatában fedte fel magát. Ekkor derült ki a nagyközönség számára, hogy például az általános és középiskolák eloroszosítása ellen létrejött és különösen falun rendkívül hatásosan működő Nemzeti Nevelésügyi Társaságot (Towarzystwo Oświaty Narodowej), amelynek 1901-ben már közel 7000 tagja volt, ugyanúgy a Nemzeti Liga pártfogolja, mint a Lengyel Ifjúsági Szövetséget, amely apránként a Nemzeti Demokrácia legfőbb támaszává vált.

A Nemzeti Demokrácia arra törekedett, hogy a földalatti munkát mind nagyobb arányba tagolja be legális keretek között folyó tevékenységébe. Ebből eredően a függetlenségi jelszó mind inkább hátrább került a programpontok között. Zászlajára a gazdasági, falusi és városi önkormányzati autonómiát tűzte, ezzel juttatva kifejezésre azt a meggyőződését is, hogy nem hisz a lengyel

társadalom felkelést kirobbantani kész hangulatában. A nemzeti szolidaritás ernyőjét ekkorra már a katolikus egyház vezető rétegére és a kiegyezési szándékukat nem palástoló birtokos osztály tagjaira is kiterjesztette.

Zygmunt Balicki *A nemzeti egoizmus az etika tükrében* (Egoizm narodowy wobec etyki) és Roman Dmowski *A korszerű lengyel gondolatai* (Myśli nowoczesnego Polaka) című, 1902-ben napvilágot látott írásaikban fogalmazták meg szélsőségesen nacionalista programjukat. (Dmowskinak ezt a művét tartották „a lengyel nacionalizmus kátéjának”.) Alaptételük: „akié az erő, azé a jog”. Nagy elméleti apparátust felvonultatva a nemzeti felkelést ódivatú és kétes kimenetelű vállalkozásnak tartják, a függetlenséget pedig távoli jövőben megvalósítható célnak. Helyette a lengyelségnek akarnak történelmi jogai és kulturális teljesítménye alapján kedvező pozíciót kijárni a felosztó hatalmaknál – az ukránok vagy még inkább a zsidók ellensúlyozására vagy egyenesen kárára.

A Nemzeti Liga 1903-as statutuma bevezeti a Főtanács nevű központi intézményt, amelynek tagjait részben választják, részben a Központi Bizottság nevezi ki, továbbá működésének hatásossága érdekében a hajdani lengyel–litván államot az alábbi, jól körülírható körzetekre osztja fel: Lengyel Királyság, az Ausztriához tartozó terület (Galícia, Bukovina és a Cieszyni [Tesseni] Szilézia), Litvánia, és a Rusznak hívott belorusz meg ukrán térség. E körzetek Területi Bizottságok vagy teljhatalmú megbízottak irányítása alatt álltak. A gazdasági emigrációt, elsősorban az Egyesült Államokban élő lengyelséget, amely a Nemzeti Pénzalap legfőbb és legrendszeresebb támogatójának bizonyult, a Kivándoroltak Bizottsága fogta össze.

A Nemzeti Demokráciának az új évszázad küszöbén formálódó programja napifeladat-pontokkal töltötte ki a függetlenségi jelszavak és követelések kifehéredő helyét. E feladatoknak azonban tette serkentő tartalmuk is volt: a Lengyel Királyságban az oroszosítással szembeni ellenállás, a lengyel nyelvi jogokért folytatott küzdelem, körjegyzőségi, városi önkormányzatok jogkörének kiterjesztése, a Lengyel Királyság maradék jogi különállásának védelme. Az ellenségkép is gyökeresen változik: 1903-tól már mind inkább a németek a lengyelek és a szlávok legveszélyesebb ellensége. Velük szemben automatikusan kínálkozik Oroszország védőpajzsa mögé húzódni.

Piłsudski Lengyel Szocialista Pártja és Dmowski Nemzeti Demokráciája az 1905-1907-es forradalomban

Az 1903-ban szocialista múltjáról valló Piłsudski számára elfogadhatatlan volt a Nemzeti Demokrácia függetlenségről lemondó lassú pálfordulása, Oroszországgal kiegyezésre törekvő, a föderalizmust tagadó, antiszemitizmussal megtűzdelt nacionalista politikája. Ezt annál inkább veszedelmesnek tartotta,

mert arányát tekintve az oroszországi lengyel nyelvterületeken is a Nemzeti Demokrácia bizonyult a legbefolyásosabb pártnak.

A Lengyel Szocialista Párt mögé, amely a három felosztó hatalom területén ugyancsak rendelkezett helyi szervezetekkel, jóval kisebb tömegek, döntően munkások sorakoztak fel. Ráadásul a „fiatalok” nem értettek egyet a párt mindenek fölötti függetlenségi programjával, mert a megvalósítására való készülés és készenlét sajtóságos katonai összeesküvés állapotában tartotta a pártot. Az „öregeknek” az volt a meggyőződésük, hogy a független lengyel államiságot csakis egy olyan nemzeti felkelés révén lehet kivívni, amelyben meghatározó arányban a Lengyel Szocialista Párt által irányított munkásosztály vesz részt. A helyzettel együtt azonban a kihívások is megváltoztak, amit Piłsudski is felismert: „A Lengyel Szocialista Párt elveszítette monopóliumát, olyan csoportok jelentek ugyanis meg, amelyek ugyanazokat a cselekvései formákat alkalmazzák. A Nemzeti Demokrácia ugyanolyan jól terjeszti a földalatti sajtót, vagy talán még jobban is, mint mi; a Bund jobb és élethez inkább igazodó zsidó orosz és lengyel nyelvű sajtótermékeket ad ki, mint mi. Tüntetések és zavargásokat szerveznek az egész országban, sőt még hatásos terrorakciókat is... A mozgalmi élet megélénkült, különféle erők jelentek meg és követelnek mindennapi részvételt a társadalom életében, és ez a Lengyel Szocialista Pártot teljesen felkészületlenül érte” – fogalmazott 1903. szeptember 14-én. Úgy vélte, mielőbb kirobbantandó függetlenségi felkelésre kell aktivizálni a Lengyel Szocialista Pártot, mozgósítani kell egyént és tömeget. A tervezett felkelésben Litvánia, Belorusszia és Ukrajna is fontos szerepet játszott volna a lengyelek szövetségeseiként. A magát szülőföldje jogán litvániaiainak tekintő, sőt litvának valló pártvezető meglepetéssel tapasztalta, hogy a Litvániában érlelődő nemzeti mozgalom éle nemcsak az oroszok, hanem a lengyelek ellen is irányul, bár nem foglalkozott különösen vele, mert abban az időben, 1903 második felében az orosz–japán viszony elmérgesedése kötötte le figyelmét. A távol-keleti válságot Oroszország úgy próbálta megoldani, hogy 1904. január 4-én hadat üzent Japánnak.

A Lengyel Szocialista Párt vezetőinek egy szűk köre felvette a kapcsolatot a bécsi japán nagykövetséggel és felajánlotta támogatását, azzal a mottószerű indoklással, hogy „a lengyelek született ellenségei Oroszországnak...” A japánok azonban csak hírszerzői együttműködést vártak tőlük. Meg kellett győzni őket arról, hogy a lengyelek diverzáns akciókkal és egy lengyel hadifoglyokból felállított légióval is támogathatnák Japán Oroszország elleni háborúját. Piłsudski ebből a célból az Egyesült Államokon keresztül Tokióba utazott, ahol a véletlen összehozta az ugyancsak ott tartózkodó Roman Dmowskival.

Dmowski éppen az ellenkező céllal érkezett oda, mint riválisa. Emlékiratban hívta fel a japán külügyminiszter figyelmét arra, hogy lengyel területen legfeljebb csak helyi zavargásokat lehetne kirobbantani, amelyeket könnyen elfojtanának, s az orosz katonai erők zömét ezt követően már

nyugodtan átdobhatnák a japán frontra. Emiatt a japánok érdeke az, hogy Oroszország nyugati tartományaiban béke honoljon, s „a békefenntartás” jelentős fegyveres erőt kössön le.

A japánok feltehetően honfitársa emlékirata nélkül se foglalkoztak volna Piłsudski ajánlatával, aki viszont úgy vélhette, hogy számításait Dmowski húzta keresztül. Dolgavégezetlenül tért vissza Kanadán keresztül Krakkóba, ahol október 16-e és 20-a között részt vett egy munkáspárti konferencián, és – tekintettel a várható társadalmi robbanásra – munkás rohamosztagok felállítását javasolta, amelyeknek a feladata a tüntetések, a tüntetők védelmezése volt, de összeesküvő szervezetekként is működtek.

1904. október 28-án a Lengyel Szocialista Párt varsói szervezete mozgósításellenes tüntetést szervezett, amelyet a kozák lovasság brutálisan szétvert. A tüntetés utóhatásaként az egyik varsói pályaudvaron bevagonírozásra váró ezerkétszáz tartalékos katona fellázadt, de megmozdulásukat elfojtották. Három nappal később újabb tüntetésre került sor Varsó központjában, amelyen már hatvan felfegyverzett munkás is részt vett. Vörös zászlójuk selymén a „Lengyel Szocialista Párt. Le a háborúval és a cárizmussal! Éljen a szabad lengyel nép!” felirat bomlott ki. A rendőrség a váratlanul kirobbant lövöldözésben megfutamodott. Hat halott és huszonnégy sebesült maradt a helyszínen. Decemberben és 1905 januárjában egymást követték a tüntetések a Lengyel Királyságban.

A nyílt forradalom Oroszországban a pétervári „véres vasárnap” robbant ki, amikor „a rossz hivatalnokok ellenében a jó cár oltalmáért” felvonuló százötvenezer fős tömeget géppuskatűzzel fogadták a Téli Palota előtt. Az ezer halott és több ezer sebesült látványa felnyitotta azok szemét is, akik az uralkodóban reménykedtek. A drámai hírre a Lengyel Szocialista Párt, a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája és a Bund általános sztrájkot hirdetett. Ez volt az egymással szövetkező pártok első nagy sikeres vállalkozása: a Lengyel Királyság napokra megbénult. „Azt, amit láttam és hallottam, nem lehet másnak hívni, mint forradalomnak” – jegyezte meg az események sodrában Józef Kwiatek, a Lengyel Szocialista Párt Központi Munkásbizottságának tagja.

A legnagyobb megmozdulásra Łódźban került sor, ahol július 18-a és 25-e között százötvenegy személy (ötvenöt lengyel, hetvenkilenc zsidó, tizenhét német) esett áldozatul a katonaság fellépésének. A hatalom a munkáspártokra is lesújtott, de szétverni nem tudta, sőt bizonyos fokig elszántabbá tette őket.

Ezalatt a Nemzeti Liga a Nemzeti Oktatási Társaság és a Vasutasok Nemzeti Köre mellett 1905 júniusában létrehozta a Nemzeti Munkásszövetséget is, s ennek révén jelentősen növelte befolyását a munkások körében. A politikai életben való legális részvétel céljából alakította meg a Demokratikus Nemzeti Pártot.

II. Miklós cár a forradalmi mozgalmak hatására, amelyeket nem tudott erőszakkal elfojtani, 1905. augusztus 19-én törvényt hozott az Állami Duma

felállításáról. Pár hónappal később, október 30-án törvényhozó jogokkal ruházta fel a Dumát, s kiírta az általános választásokat. A Nemzeti Liga Dmowski által vezetett Országos Bizottsága és a Nemzeti Demokrácia elfogadta a cár októberi manifesztumát, s Szergej Vitte miniszterelnökhöz a Lengyel Királyság autonómiájára vonatkozó javaslatot nyújtott át, és felajánlotta együttműködését a forradalmi mozgalom elfojtásában is.

A Nemzeti Demokrácia harmincnégy képviselőt delegált az I. Állami Dumába, ahol az ő részvételükkel alakult meg a Lengyel Kör. A minta kínáló volt, mivel a berlini birodalmi gyűlésben és a bécsi birodalmi gyűlésben szintén Lengyel Körbe tömörültek a lengyel képviselők. A Duma lengyel követei kerülték a nyíltan cárelenes fellépéseket, de tiltakoztak például a hadiállapot bevezetése, a statáriális halálos ítéletek, vagy a bialystoki zsidó pogrom ellen is.

A Nemzeti Demokrácia 1905-ös őszi fordulatával a fennálló cári hatalomhoz lojális tömegpárttá vált az 1905–1907-es forradalom időszakában. 1907-ben a II. Állami Duma választásain, amelyeken már a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája is részt vett, a Nemzeti Demokrácia jelöltjei – köztük a Liberális Lengyel Haladó Párt és a kiegyezés hívei – győztek. A Nemzeti Demokrácia programjában az állami iskolák lengyel oktatási nyelvének bevezetése valamint a Lengyel Királyság mérsékelt autonómiakövetelése volt a meghatározó.

A Dumában tizenegy képviselő lett a Lengyel Kör tagja, köztük Roman Dmowski mellett a később jelentős szerepet játszó Władysław Grabski is. Dmowski maga részt vett az 1908-as prágai és az 1909-es pétervári szláv kongresszusokon is. A pánszlávizmus védelmében írt *Németország, Oroszország és a lengyel ügy* című munkájában a németeket jelöli meg a lengyel nemzet legveszedelmesebb ellenségének, akikkel szemben a lengyeleknek autonómiát biztosító cári hatalom jelenthet védelmet. Ebből következően a Nemzeti Liga Főtanácsának 1909 áprilisában Bécsben tartott kongresszusán Dmowski olyan javaslatot nyújtott be, amely a lengyelség helyét a közelgő európai háborúban Oroszország mellett jelölte ki a Központi Hatalmakkal szemben. Ez még párthívei részéről sem talált egyöntetű támogatásra. Władysław Grabski az osztrákok melletti kiállást szorgalmazta.

A Nemzeti Ligában és pártjában végbement változás, a cári rendszerrel való együttműködés az idős Zygmunt Miłkowskit és a Lengyel Ifjúsági Szövetséget egyaránt eltávolította Dmowskitól. Az utóbbi szervezet kettévált, s Független Nemzeti Ifjúság, majd Függetlenségi Ifjúság néven megalakult az ún. „független Zet”, amelyhez szorosán kötődött a Középiskolák Nemzeti Ifjúsági Szervezetének Jövő nevű szövetsége is.

1905 tapasztalatait a Lengyel Szocialista Párt az 1906. február 12-e és 23-a között tartott VIII. kongresszusán heves viták után összegezték. (A párt ebben az időben mintegy ötvenezer tagot számlált.) Piłsudskinak sikerült megalakíttatnia a munkás romaosztagokból a párt Harci Szervezetét. Az ez alkalommal létrejött

Harci Ügyosztálynak rendelt alá minden összeesküvő-harci csoportot és műszaki harci szervezetet. Az ügyosztály feladatai közé tartozott a párttagok kiképzése és felfegyverzése, valamint a párt által kezdeményezett harci cselekmények ellenőrzése. Mindez átalakította a párt szerkezetét. „A fegyveres forradalom az egész orosz állam proletáriátusának forradalma lesz, míg a mi országunk proletáriátusának a harca az egésznek a részét képezi majd” – fogalmaz a záróhatározat.

A kongresszuson a „fiatalok” és az „öregék” közötti véleménykülönbségek ismét felszínre törtek, egymásnak feszülő koncepciókban mutatkoztak meg. A „fiatalok” az orosz–lengyel föderáció szükségességét hangsúlyozták, az „öregék” a lengyel–litván–fehérorosz államszövetségben látták a jövőt.

A Harci Szervezet akciói és a pártszakadás okai

1906. július 5-e és 12-e között Piłsudski vezetésével Krakkóban és Zakopanében tartották meg a Harci Szervezet kongresszusát, amelyen hatvanhat személy vett részt. A Harci Szervezetnek már volt miről beszámolnia: 1906 áprilisában óraműpontossággal végrehajtott bravúros akcióval tíz halálra ítélt és kivégzésre vitt politikai foglyot szabadítottak ki a varsói Pawiak utcai börtönből. Nem sokkal a kongresszus után, július 27-én és 28-án, hogy működésük anyagi hátterét megteremtsék, két vonat postakocsiját rabolták ki, és összesen száznyolcvanezer rubelt zsákmányoltak. Augusztus 2-án a varsói orosz főkormányzó helyettese, Margovszkij tábornok ellen követtek el merényletet.

Ezekben az akciókban csak egy-egy kisebb osztag vett részt. Piłsudski, engedve hívei hosszas rábeszélésének, 1906. augusztus 15-én engedélyezte, hogy az egész Harci Szervezetet egy napon mindenhol egyszerre vessék be. A Lengyel Királyság tíz-egynéhány városában ezen a később „véres szerdának” elnevezett napon nyolcvan rendőrt és csendőrt lőttek agyon. Az utcákról napokra eltűntek az egyenruhások. A merényletsorozat általános megdöbbenést keltett, s értelme vagy értelmetlensége magát Piłsudskit is elgondolkodtatta. A merényletek azonban folytatódtak. Augusztus 19-én súlyosan megsebesítették Essen-Stenbock-Fermer gróf csendőrezredest, majd megölték Vonlarlarszkij ideiglenes főkormányzót. Ezt követően több postát és postavagont raboltak ki. Az egyik későbbi pénzszerző akciót maga Piłsudski irányította. A számára kinézett postavagon kirablására 1908. szeptember 26-án a Vilna közelében fekvő Bezdanyánál került sor. A személyes jelenlét a Piłsudski alakját övező legendákat gazdagította. Ennek egy évtized múlva lett politikai tőkére váltható jelentősége.

Miközben a *Robotnik* folyamatosan megjelent, az első pénzszerzési akciókkal többé-kevésbé egy időben, 1906. november 1-jén látott napvilágot a Lengyel Szocialista Párt „öregjei” által alapított elméleti folyóirat, a *Trybuna*

(Szószék) első száma Piłsudskinak *Az aktív harc politikája* című cikkével. Ebben a szerző kifejtette, hogy a hagyományos politikai küzdelem az olyan nyílt fellépések háttérébe szorul, mint a rendőrség elleni összehangolt („véres szerda”) akció. Kétségbe vonta azt is, hogy az általános sztrájk lehet a kormánnyal szembeni harc leghatásosabb fegyvere, s az agitációs munkát se értékelte túl sokra, mert a hatalom minden esetben csak átmenetileg hátrált meg, hogy erejét összeszedve visszavághasson. Kizárólag az erőszakos megmozdulásoknak köszönhető, az hogy a Lengyel Királyságban valamelyest javult a társadalom helyzete. Ez azt bizonyítja, hogy csak nyers fizikai erővel, vagyis forradalommal lehet a kormánynak, amelynek legfőbb támasza a hadsereg, a hatalmát megtörni. Ebből egyenesen következik, hogy a felkelésnek a cári orosz hadsereg ellen kell irányulnia.

A cikk gyakorlatilag a Lengyel Szocialista Párt VII. és VIII. kongresszusain elfogadott program felülvizsgálása volt, s ez előrevetítette az árnyékát annak, hogy a hamarosan sorra kerülő IX. Kongresszuson az „öregék” szakítani fognak a fiatalokkal. Ez a szakítás az 1906. november 19-én Bécsben tartott kongresszuson következett be. Piłsudski hívei megalakították a Lengyel Szocialista Párt–Forradalmi Frakciót, a „fiatalok” pártja ezzel szemben a Lengyel Szocialista Párt–Baloldal lett. A forradalmi helyzet elmúltával azonban Piłsudski frakciója nem tudott tömegpárttá válni.

Piłsudski és a galíciai lövészsövetségek, lövészcsapatok

Piłsudski, akinek figyelme mind inkább Ausztria–Magyarország, az Oroszországgal szembenálló katonai szövetségnek tagja felé fordult, még a pártszakadás előtt néhány héttel megbeszélést folytatott az osztrák Franz Kanik ezredessel, a Przemyslben állomáozó X. hadtest vezérkari főnökével arról, hogy a Lengyel Szocialista Párt Harci Ügyosztályának tagjai hírszerző feladatokat végeznének az osztrák és magyar hadsereg részére. Cserében a fegyverbeszerzésben támogatást, a titkos galíciai fegyverraktárak és a párt ügynökeinek tolerálását és egyéb támogatást kért. Piłsudski arról biztosította Kanik ezredest, hogy a párt hetvenezer felfegyverzett emberrel rendelkezik a Lengyel Királyságban. Vagyis tervét tényként tálalta.

A pártszakadás után Piłsudski már akadály nélkül megvalósíthatta az Oroszország elleni harccal kapcsolatos elképzeléseit, de ehhez szövetségesekre volt szüksége. A szervezési terepet ekkor már egyértelműen Galíciai jelentette számára. Itt Kazimierz Sosnkowski lett egyik legközelebbi munkatársa. Az 1885-ben született Sosnkowski 1905-ben lépett be a Lengyel Szocialista Párt Harci Szervezetébe. 1908 júniusának végén az ő lemergi lakásán alakult meg „az első lengyel katonai iskola” Aktív Harci Szövetség néven. Célja a független demokratikus köztársaság kivívása volt. Ezt ugyan „a néptömegekben rejlő

forradalmi energia legteljesebb kiaknázásával” akarta elérni, de az átalakulás hajtómotorjának a célirányos társadalmi reformokat tartotta. Ebből következően a munkásságot és a parasztságot tekintette tömegbázisának, de számított a polgárságra is. Programjában kezdetben „a munkához és a kenyérhez való jog” általános garantálása mellett a földreform is szerepelt, de ez utóbbi később elmaradt, mivel a galíciai nemzeti konzervatív körök megnyerése is szükséges volt céljuk eléréséhez.

A konzervatívokkal való kapcsolatfelvétel Piłsudski számára is fontos volt, mert Ausztriában a legfelsőbb szinten csak ők képviselheték a lengyel érdekeket. Ez az 1908-at követő esztendőkből többé-kevésbé sikerült is, jóllehet Piłsudski itt ismét Dmowskiba ütközött, aki oroszországi kényszerlakhelyéről 1895-ben Galíciába szökött, s Lembergben átvette a mind nagyobb hatású *Przeгляд Wszechpolski* (Összlengyel Szemle) című lap szerkesztését. Vele szemben viszont Piłsudski azért tudott előnyre szert tenni, mert iránta bizalommal voltak a szociáldemokraták. Galíciában és a Cieszyni Sziléziában ugyanis az egyik legbefolyásosabb tömegpárt az Ignacy Daszyński és Jędrzej Moraczewski által vezetett (galíciai és cieszyni sziléziai) Lengyel Szociáldemokrata Párt volt, amely 1897 óta működött e néven, de a valóságban már öt évvel azelőtt megalakult. Az Aktív Harci Szövetség szövevényes sejtjeivel, földalatti kapcsolatrendszerével egész Galíciát és a Lengyel Királyság egy részét is behálózta.

Piłsudski szerette volna az Aktív Harci Szövetséget – programjaik eltérése ellenére is – a lehető legszorosabb együttműködésnek megnyerni. Elképzelésének megvalósítását segíthette, hogy 1908 októberében Ausztria–Magyarország annektálta Bosznia-Hercegovinát, s ez feszültté tette a viszonyt Oroszország és a Monarchia között. A lengyelek válaszául előtt álltak: ha a kirobbanó háborúban Oroszország mellé állnak, s az győz, lehetőség nyílna a lengyel területek egyesítésére. Ez azonban korántsem jelenti a lengyelség helyzetének megváltoztatását, államiságuk helyreállítását. Közjogi, politikai, kulturális, közoktatási szempontból egyébként a lengyelek helyzete az Ausztriához tartozó autonóm Galíciában volt a legkedvezőbb, de a képet beárnyékolta az Osztrák–Magyar Monarchia Németországgal fennálló szövetsége.

A Lengyel Szocialista Párt – Forradalmi Frakció és az Aktív Harci Szövetség függetlenségi törekvését két galíciai ifjúsági szervezet, az Újjászületési Szövetség és a Kibékíthetetlenek Szervezete is támogatta. Az előbbinek Władysław Sikorski volt a vezetője, az utóbbit Witold Sadowski irányította. A helyzetet bonyolította (vagy izgalmasabbá tette), hogy Galíciában egy másik függetlenségi mozgalom is működött. Ezt a Roman Dmowskival és a Nemzeti Demokráciával szembe forduló ifjúsági szervezetek és a Nemzeti Munkástanács vezetőinek kezdeményezése által 1908-ban létrejött Krakkói Lengyel Katonai Szövetség (később „csak” Lengyel Katonai Szövetség) alkotta.

1910-ben az Aktív Harci Szövetség az osztrák lövészegyletek szervezését és működését engedélyező törvény alapján legális félkatonai lövészsövetségeket hozott létre: a krakkóit „lövésznek”, a lembergit „lövészsövetségnek” nevezték el, de emellett Újszandecben Lengyel Lövész Csapatok néven is alakultak lövészsövetségek. Ezek alkották egy majdani lengyel hadsereg magvát. A szétszórta működő félkatonai alakulatok (szövetségek, csapatok) irányításának koordinálására és anyagi támogatására hozták létre – a Lengyel Szocialista Párt tevékeny közreműködésével – 1912 augusztusában a lengyel irredenták találkozóján a Lengyel Katonai Pénzalapot.

A balkáni háborúk kirobbanása miatt feszültté váló nemzetközi helyzetben alakították meg Bécsben 1912. november 12-én a Szövetkezett Függetlenségi Pártok Ideiglenes Bizottságát. Az Ideiglenes Bizottság az első ülésén Józef Piłsudskit választotta meg az Egyesített Lengyel Fegyveres Erők Főparancsnokának, s így mind a lövészsövetségeket, mind a lövészcsapatokat neki rendelték alá. A lengyelség jövőjét befolyásoló nemzetközi helyzetben a lengyelek közül Piłsudski vált a politikai élet legmeghatározóbb személyiségévé. Az ehhez szükséges személyes adottságait életrajzírója, Andrzej Garlicki a következőkben látja: „Tudott távolságot tartani, s képes volt határozottságával másokat is megnyerni koncepciójának, a rá jellemző képlékeny tartalmú megfogalmazások miatt akkor is az az érzése támadt az embernek, hogy igaza van, ha jóslatai nem jöttek be. Ezt meghatározta rugalmas pragmatizmusa, amelynek révén Piłsudski gyorsan és minden nagyobb ellenállás nélkül tudott alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. [...] Olyan helyzet alakult ki, amelyben Piłsudski központi szerepet játszott, s legközelebbi munkatársai apránként egyfajta sajátos törzskar feladatát töltötték be.”

„Mi, az Első brigád...”

A nemzetközi felszűnésével a krakkói konzervatívok és a nemzeti demokraták a szocialista Piłsudskit már nem szívesen látták a Lengyel Fegyveres Erők élén. 1914 májusára a Szövetkezett Függetlenségi Pártok Ideiglenes Bizottságát több párt elhagyta, s a Nemzeti Demokrácia befolyása alatt álló amerikai lengyelek megvonták a Katonai Pénzalaptól a támogatásukat. Mivel a legnagyobb pénzösszeg tőlük folyt be, ettől kezdve a lengyel félkatonai alakulatok léte az osztrák hadsereg vezetőinek jóindulatától függött.

A Szövetkezett Függetlenségi Pártok Ideiglenes Bizottsága akkor volt a legerősebb, amikor 1912 őszén „a nagy háború” kitörését várta, s akkor látszott leggyengébbnek, amikor az 1914 júliusának és augusztusának fordulóján a világháború valóban kitört. Az azonban rendkívül fontos volt, hogy mind a Bizottság, mind a Lengyel Katonai Pénzalap működött. Így a Bizottság már

július 29-én Bécsbe küldhette delegációját, hogy „mérvadó tényezőkkel” folytasson megbeszélést és a Lengyel Katonai Pénzalap bankokból kivett pénzeit Piłsudski rendelkezésére bocsáthassa. Ez azt jelentette, hogy pillanatok alatt rendezni tudta sorait. Az Ausztria–Magyarország és Szerbia közötti háború kitörésének napján Bécsbe érkezett lengyel küldöttek találkoztak az osztrák vezérkar és a külügyminisztérium képviselőivel, akik kifejtették, „hogy a készülő háború célja mind Ausztriára, mind a lengyelekre nézve az Ausztria–Magyarországgal szoros kapcsolatot tartó lengyel állam megteremtése...” Ezen kívül se társadalmi célokról, se más egyébről nem esett szó.

Oroszország szeptemberben, miután Kelet-Galíciát elfoglalta, tett arra vonatkozó nyilatkozatot, hogy végső győzelme esetén a Lengyel Királyságból, Nyugat-Galíciából, a Poznańi Nagyhercegségből és a Cieszyni Sziléziából létrehozza az Oroszországgal szoros kapcsolatban álló lengyel államot. A német kormány mutatkozott a lengyelekkel szemben a legszűkmarkúbbnak, mivel egy kis államokat összefogó és a birodalomnak alárendelt Mitteleurópáról beszélt csupán.

A jövődőt illetően viszont Piłsudski látnoknak bizonyult. Ő még egy 1914 februárjában Bernben tartott előadásán megemlítette, hogy a küszöbön álló háborúban Németország legyőzi Oroszországot, s a tartalékait és nyersanyagbázisát valamint műszaki fejlesztési lehetőségeit illetően fölényben lévő Franciaország és Anglia Németországra mér vereséget. A lengyeleknek tehát ennek tudatában kell cselekedniük.

Piłsudski a tettek embere volt. Pozíciójából eredően is ő lépett elsőként. 1914. augusztus 2-án az osztrák hírszerzés képviselőjétől, Józef Rybak századostól engedélyt kapott arra, hogy a lövészsövetségeket és lövészcsapatokat mozgósítsa. Abban is megállapodtak, hogy az orosz–osztrák háború kitörése esetén csapatával Miechów–Jędrzejów–Kielce irányában fejtsen ki tevékenységet. Ennek értelmében az egyébként egymással rivalizáló lövészsövetségek és lövészcsapatok tisztjeiből már másnap felállított egy száznegyvennégy emberből álló közös törzsszázadot. Az e napon igazi katonákká lett önkéntesekhez intézett beszédében leszögezte: „Mától kezdve nincs se ilyen lövész, se olyan lövész. Akik itt felsorakoztatok, mindnyájan a lengyel hadsereg katonái vagytok. Ezennel a külön egységek eltérő jelvényeit megszüntetem. Ettől a pillanattól kezdve egyetlen jeletem van, és ez a fehér sas.”

A törzsszázad augusztus 6-án a Krakkótól pár kilométerre fekvő Michałowicénél lépte át a galíciai–orosz határt. Piłsudski azt remélte, s osztrák pártfogóit is erről biztosította, hogy megjelenésére felkelés robban ki a Lengyel Királyságban, s a hozzá csatlakozó önkéntesekből jelentős haderő alakítható ki. A törzsszázad tisztjei a remélt önkéntes csapatok megszervezésében és vezetésében vettek volna részt. A „főparancsnok” az így frissen felálló és állandóan növekvő sereg élén vonult volna be Varsóba, ahol természetesen azonnal nemzeti kormány alakul. Az ezt bejelentő kiáltvány már Piłsudski zsebében lapult.

A lelkes fiatal tiszteket, tisztjelölteket honfitársaik részéről rideg fogadtatás érte. Amikor Kielcébe bevonultak, ujjongó tömegek helyett zárt ajtókra és ablakokra találtak. Ugyanilyen letaglózó volt az, ahogyan vállalkozásukat az osztrák hadvezetés értékelte. Ez ugyanis augusztus 12-én ultimátumot intézett Piłsudskihoz, amely felszólította, hogy huszonnégy órán belül csatlakozzék a legközelebbi császári és királyi népfelkelő alakulathoz (Landsturmhoz), s rendelje alá magát a parancsnokának. Fennállt a veszélye, hogy a kompromittálódott Piłsudski reményei füstbe mennek.

A helyzetet a krakkói konzervatívok és az osztrák birodalmi gyűlés Lengyel Körének tagjai mentették meg, akik a legmagasabb szinten augusztus 13-ra kijárták az engedélyt a galíciai lengyel légiók felállítására, és a galíciai pártok közötti új megállapodást is tető alá hozták. Ez utóbbi megegyezésnek az eredményeként jött létre a Nemzeti Főbizottság, amely katonai, pénzügyi és politikai szervezete lett a Lengyel Fegyveres Erőknek. Bejelentették, hogy két lengyel légió alakul: az egyik Nyugat-Galíciában, a másik Kelet-Galíciában.

A két légió nyolcezer-ötszáz emberből állt, lengyel nemzetiségű osztrák tábornokok parancsnoksága alatt. Egyenruhájuk, vezényleti nyelvük, sapkajelvényük (fehér sas) lengyel volt, de a légionistáknak a katonai esküt osztrák mintára kellett letenniük, s karjukon sárga-fekete szalagot kellett viselniük. Elképzelhető, mit érzett Piłsudski, amikor szürke zubbonyára felhúzta a sárga-fekete karszalagot.

A Nyugati Légió élére Rajmund Baczyński tábornok került: Piłsudskit e légió ezredének parancsnokává nevezték ki. Hamarosan felállítottak egy másik ezredet is. Az így létrejött I. dandár szeptemberben keletkezett indulója – *Mi, az első brigád...* – ma is az egyik legnépszerűbb katonadal.

A nemzeti demokraták befolyása alatt álló Keleti Légió megtagadta az osztrák mintájú eskü letételét és feloszlott. Része volt ebben az orosz hadsereg győzelmes galíciai előrenyomulásának is, ugyanis a Nemzeti Demokráciában megerősödött az a felfogás, hogy Lengyelország jövőjének záloga a cár kezében van.

Az osztrák hadvezetés a megszűnt Keleti Légió maradványaiból szervezte meg a légió 3. ezredét, s ez a megalakuló 4. ezreddel együtt alkotta a II. dandárt, amely pár hét múlva Magyarország északkeleti területeinek, elsősorban Máramarosnak a védelméből vette ki a részét.

Az I. világháború lengyel légiói– a majdani lengyel hadsereg magva

A lengyel légió 1914 végén hozzávetőleg tizenegyezer embert számlált, két év múlva pedig a már három dandár hat ezredében húszezer ember harcolt. A légió I. dandárában, különösen pedig annak 1. ezredében nagy arányban szolgáltak értelmiségiek, akik kultikus tisztelettel övezték a Főparancsnokot. A katonák

maguk között csak „Tatának” (Dziadek) hívták Piłsudskit, noha még nem töltötte be az ötvenedik évét. Szinte vakon bíztak benne. Nem volt olyan bonyolult kérdés, feladat, amelyet – szerintük – a „Tata” meg ne oldott volna.

Valóban, Piłsudski sikerrel vágta ki magát abból a kusza helyzetből, amelybe a háború első heteiben került. A Nemzeti Főbizottság létrejöttét és a légió megalakulását augusztus 22-én Kielcében kiadott napiparancsában tudatta katonáival. A kudarcot, az össznemzeti felkelés kirobbanásához fűzött reményeinek szertefoszlását sikerré változtatta új szózatában: „Arra volt elengedhetetlenül szükség, hogy a legbátrabbak és legenergikusabbak magukra vállalják a felelősséget, és a szikrát elsőként vessék a puskaporba. Ti voltatok azok, akik ezt megtették, a haza függetlenségéért folytatott küzdelem élharcosaiként példát adva ezzel másoknak is.”

A Nemzeti Főbizottságban az szavatolta befolyását, hogy annak két fontos tisztségét közeli munkatársai, bizalmasai töltötték be: Michał Sokolnicki a Főtitkárságot vezette, Władysław Sikorski pedig a Katonai Főosztály élén állt. Közben igyekezett több vasat tartani a tűzben. A németek által elfoglalt Kielcében Erich Ludendorff tábornokkal rövidebb, Traugott von Sauberzweig ezredessel, a IX. hadsereg vezérkari főnökével hosszabb megbeszélést folytatott annak lehetőségéről, hogy a német hadsereg oldalán egy lengyel haderőt állítsanak fel. Javaslatát nem fogadták el, de hozzájárultak ahhoz, hogy a német hadsereg által elfoglalt lengyel területeken a légió részére önkénteseket verbuváljon.

Piłsudski és hívei létrehoztak egy konspiratív intézményt, a később legendássá vált Lengyel Katonai Szervezetet is, azzal a céllal, hogy Varsóban és az orosz front mögötti területeken az Oroszországgal szembeni fegyveres ellenállást megszervezze. Kezdeti feladatként a Galíciában megalakított légió céljait kellett tudatosítania a Lengyel Királyság polgáraival, de nem tudta áttörni az osztrák és német zászlók alatt küzdő lengyelek iránt részükről tanúsított közönyt, ellenérzést. Ennek oka az volt, hogy a Lengyel Királyságban a moszkvai kormány és a cár iránti lojális Nemzeti Demokrácia befolyása volt a legnagyobb, ráadásul a háború első szakaszában az orosz hadsereg majdnem minden fronton győzelmet aratott. A nemzeti demokraták és az úgynevezett realisták egyik legsürgősebb teendőjüknek azt tartották, hogy Oroszország oldalán önkéntes lengyel katonai alakulatot hozzanak létre – a „galíciai légió” ellensúlyozására. Ennek jegyében állították fel 1915 januárjában Pulavában Witold Górczyński alezredes parancsnoksága alatt azt az ezer fős „pulavai légiót”, amelyet betagoltak az orosz reguláris hadseregbe.

Az orosz katonai és politikai körök azonban biztosak voltak a gyors győzelemben és nem ígértek a lengyeleknek semmit. Az elfoglalt Kelet-Galíciát is orosz tartományként kezelték. Az orosz csapatok 1914 őszén aratott sikerei nyomán a cári katonái már a krakkói bevonulásra készülődtek, és arra, hogy a Morva medencén át majd eljutnak Bécsbe is. A lengyel társadalom támogatását így az elbizakodott orosz politikai és katonai vezetés inkább koloncnak érezte és

úgy is kezelte. Emiatt a Lengyel Demokrácia által a lengyel ügy képviselőjére létrehozott Lengyel Nemzeti Bizottság kezdeti tömegtámogatottsága egyre szűkült.

A két császár Lengyel Királyságának létrejötte – király és határok nélkül

1915 nyarára a német, az osztrák és a magyar csapatok nemcsak Galíciából szorították vissza az orosz haderőt, hanem a Lengyel Királyság egész területét is elfoglalták, ahol két megszállási övezetet alakítottak ki. Egyelőre csak a helyi lengyel önkormányzatok létrehozását, a lengyel oktatási nyelvként történő bevezetését engedélyezték. Nyolc és fél évtizedes szünet után a lengyel Varsói Egyetem is megnyithatta kapuit, de irodáiban a hivatalos ügyeket párhuzamosan németül és lengyelül kellett intézni. A Lengyel Királyság jogi státuszát továbbra is „lebegtették”. Nem lehet tudni, hogy megfontoltságból vagy tanácstalanságból-e.

Döntésre végül a vártnál hosszabban elnyúló háború, a nyugati front megmerevedése, majd a Bruszilov-offenzíva 1916-os átmeneti volhíniai sikere kényszerítette őket. Mind a II. Birodalomnak, mind Ausztria–Magyarországnak szüksége volt egy olyan lengyel háttérre, amely gazdaságilag és katonailag („emberanyaggal”) támogatni tudja a központi hatalmakat. Az osztrák és a magyar vezetés azt szerette volna, ha a Lengyel Királyságot a Habsburg-birodalomhoz, Galíciához csatolják. A formálódó Lengyelország sorsáról azonban az erősebb Német Császárság akart dönteni. Ebben a huzakodásban Piłsudski bejelentette, hogy a továbbiakban csak nemzeti kormány alatt kíván szolgálni, s benyújtotta lemondását a galíciai és volhíniai frontokon és Magyarország északkeleti határvidékén helyét kitűnően megálló légió I. dandárának parancsnokságáról, ahová 1915-ben állították. Bécs erre a légiót átnevezte Lengyel Segédhadtestnek mintegy jelezve, hogy ez már a létrehozandó lengyel állam hadereje.

A német és osztrák–magyar alkudozások eredményeként 1916. november 5-én a két császár, I. Ferenc József és II. Vilmos bejelentette, hogy az Oroszországtól megszerzett lengyel területeken „alkotmányos berendezkedésű önálló állam alakul örökletes monarchiaként”. Kiáltványukban nem esett szó sem lengyel kormány felállításáról, sem a határokról, sem a Poroszországba beolvasztott lengyel területek sorsáról. Ferenc József ígéretet tett Galícia autonómiájának kibővítésére, majd néhány nappal később az önálló lengyel hadsereg létrehozására. A felemás, bizonytalan helyzetet – vagy más megközelítésben: az elért eredményeket – az egyes lengyel pártok kételkedve, mások, mint kezdetet, lelkesen fogadták, de elhangzott olyan megjegyzés is, hogy a lengyel hadsereget „csak a lengyel szejm” szólíthatja fegyverbe.

Mindenesetre a két uralkodó döntésével a lengyelek előtt megnyíló, még ha korlátozott lehetőségeket is Piłsudski kihasználta. December elején Varsóba utazott, ahol több órás megbeszélést folytatott Hans Hartwig von Beseler német katonai kormányzóval, aki úgy jellemezte lengyel partnerét, hogy „jóllehet tehetséges és személyesen bizonyára derék, de komolyabb katonai szakismeretekkel nem rendelkező dilettáns és demagóg”. Ennek ellenére Piłsudski volt az, aki Beselernek diktált, és december végén emlékiratban szögezte le, hogy a minél előbb felállítandó, minél nagyobb létszámú és körültekintő alapossággal kiképezendő hadsereg szervezésében csak lengyelek, pontosabban csak a lengyel légiók tisztjei és altisztjei vehetnek részt, előre megszabott feltételek alapján. (Ki tudja, a „főparancsnok” nem tudatosan szabott-e olyan feltételeket, amelyekről eleve tudta, hogy elfogadhatatlanok?)

Beseler a feltételeket nem fogadta el, de Piłsudskit meghívta a Lengyel Királyság Ideiglenes Államtanácsába, amely huszonöt tagú volt, és 1917. január közepén kezdte meg működését. Piłsudski a Katonai Bizottság élére került, s hogy fontosságát, tekintélyét tudatosítsa és aláhúzza, előszeretettel hangoztatta, hogy a német, osztrák–magyar és orosz hadsereget behálózó a titkos Lengyel Katonai Szervezet tízezer tagja támogatja munkáját. A Lengyel Katonai Szervezet és maga Piłsudski is változatlanul Oroszországot tartotta a lengyelség első számú ellenségének.

1917 februárjában azonban úgy tetszett, hogy e tekintetben gyökeresen megváltozik a politikai, katonai és társadalomlélektani helyzet. A cárt lemondásra kényszerítő oroszországi polgári forradalom nyomán az Ideiglenes Kormány mellett megalakult a Munkás- és Katonaküldöttek Pétervári Tanácsa. Ez utóbbi ünnepélyes nyilatkozatban hozta ország-világ tudomására, hogy Lengyelországnak minden feltétel és korlátozás nélkül joga van a teljes függetlenségre. E bejelentésnek Piłsudski rendkívüli jelentőséget tulajdonított, mivel nyílt beismerése volt annak, hogy a lengyel–litván államot felosztó egyik birodalom kidőlt a sorból, s ezzel megszűnt a másik két megszálló hatalommal való együttműködés különféle politikai és katonai számításokon alapuló indoka.

Az „eskü-válság” és Piłsudski internálása

Piłsudski a lengyelek érdekeit szolgáló mind határozottabb követelésekkel akarta kikényszeríteni az Államtanács lemondását. Közben Ausztria–Magyarország a lengyel légiókat a Lengyel Királyságban létrehozandó lengyel haderő leendő parancsnokának, Beseler főkormányzónak a rendelkezésére bocsátotta. Beseler azonban sem a lengyel katonák, sem a Királyság lakosainak körében nem volt népszerű. A német polgári és katonai hatóságok nem úgy bántak a Lengyel Királysággal, mint egy területében megnövelendő szövetséges állammal, hanem legyőzöttként kezelték. A termékek kötelező beszolgáltatása

ugyanúgy hétről hétre növekedett, mint a munkanélküliség és az infláció, és több százezer lakost hurcoltak Németországba dolgozni. „Alulnézetből” tehát mindenki gyanús volt, aki a német megszállókkal bármely indokkal is együttműködött.

Piłsudski számára a katonai eskü kérdése szolgált indokul a szakításhoz. A Beselernek átadott lengyel légióknak ugyanis azok a katonái, akik nem rendelkeztek osztrák–magyar állampolgársággal, katonai esküt tartoztak tenni. Az esküt – noha jóval inkább tekintetbe vette a lengyelek nemzeti érzékenységét, mint az 1914 nyárutóján osztrák mintára megfogalmazott eskü – Piłsudski elfogadhatatlannak tartotta.

Időközben a németek álláspontja is módosult a lengyel kérdést, a felállítandó lengyel hadseregnek a háborúba való bevonását illetően. Miután a keleti front orosz részről közel állt az összeomláshoz, már nem volt feltétlenül szükséges az egymillió főt számláló lengyel hadsereg felállítása. A nyugati fronton pedig a lengyeleket nem merték tömegesen bevetni, mivel Franciaország a cárizmus bukása után ígéretet tett a lengyel kérdés megoldására. 1917 júniusában első lépésként – a párizsi orosz nagykövetséggel egyeztetve – felállította az „autonóm lengyel hadsereget”. Ennek alakulatait a nyugati fronton harcoló kanadai és orosz csapatokban szolgáló lengyel katonákkal, majd lengyel hadifoglyokkal és végül Egyesült Államokban verbuvált önkéntesekkel töltötték fel. Az egyelőre még kis létszámú lengyel haderőt átmenetileg francia parancsnokság alá rendelték.

A francia kormány döntése politikai szempontból meghatározó következményekkel járt. Az orosz orientációjú lengyel politikai irányzat vezetője, Roman Dmowski már 1915 végén elhagyta Pétervárt. Előbb Londonba, majd Párizsba, s végül Rómába utazott, hogy a lengyel kérdéssel tájékoztassa és a lengyel ügynek megnyerje az ottani kormányokat. A februári forradalom következtében bizonytalanná váló orosz szövetség tette lehetővé, hogy 1917 augusztusában Roman Dmowski kezdeményezésére Lausanne-ban is megalakult a Lengyel Nemzeti Bizottság. Tagjai nemzeti demokraták és az ügynevezett realisták voltak. Egyelőre ők képviselték a lengyelség érdekeit Nyugat-Európában. Piłsudski a képviselőlet tényét fontosnak tartotta, mert úgy vélte, hogy a nagy nemzetközi sakkjátszmában, ahol a tét Lengyelország, azok a lépések is szükségesek, amelyeket Roman Dmowski tesz.

A lengyelek a nemzetközi helyzet minden változatára felkészültek, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a formálódó Oroszországban is sorra alakultak a lengyel katonai szövetségek, kisebb-nagyobb csapatok. 1917 februárjára a pulavai légiót hadosztállyá fejlesztették. Az oroszországi egységes lengyel hadsereg létrehozását a nemzeti demokratákon kívül az orosz Ideiglenes Kormány is támogatta. Az orosz hadseregben szolgáló lengyel alakulatok képviselői 1917 júniusában kongresszust tartottak, amelynek tiszteletbeli elnökévé Józef Piłsudskit választották meg, ami abszurd ötletnek tetszhet, de jól érzékelteti, hogy a lengyelek már ekkor a három felosztó hatalom feletti

egységes hadseregben gondolkodtak. A kongresszus legfontosabb döntése azonban az volt, hogy felállítják az oroszországi lengyel hadsereget, s annak felügyelő szervét, a Lengyel Katonai Főbizottságot, ami ellen a Lengyel Katonai Szervezet tagjai és a szélsőbalos katonai képviselők tiltakoztak. Az előbbieket azért, mert a német támogatással már létrehozott varsói Államtanács (amellyel Piłsudski is együttműködött) tevékenységében látták a lengyel jövő zálogát, az utóbbiak viszont attól tartottak, hogy az egységes lengyel hadsereget könnyen az ellenforradalom szolgálatába lehet állítani. A hadsereg szervezése ettől függetlenül kezdetét vette. A magvát alkotó I. lengyel hadtest parancsnoka Józef Dowbór-Muśnicki tábornok, az orosz hadsereg egykori tisztje lett.

Ebben a lengyelek számára ígéretesen alakuló nemzetközi helyzetben Piłsudski mindenképpen szakítani akart a hosszabb távon vesztesre álló központi hatalmakkal. Kihasznlva azt, hogy az Államtanács elfogadta a katonai eskü szövegét, ő maga lemondott ott betöltött tisztségéről és felszólította a légionistákat, hogy tagadják meg az eskü letételét. Az I. és III. dandár légionistái nagyobb részt Piłsudskinak engedelmesskedtek. Közülük azokat, akik a Lengyel Királyságból származtak, (hozzávetőleg háromezer-ötszáz embert) a német hatóságok internálták, míg az esküt megtagadó galíciaiakat (hozzávetőleg háromezer-háromszáz főt) betagolták az osztrák hadseregbe: őket az olasz frontra küldték. Az esküt csak a Józef Haller tábornok parancsnoksága alatt álló, hétezer-ötszáz embert számláló II. dandár tette le, amelyre Piłsudskinak egyébként is alig volt befolyása. Haller tábornok csapatait a bukovinai orosz fronton vetették be. A Lengyel Királyságban állomásozó Polnische Wehrmacht így 1917 nyarán nem haladta meg az ezer főt.

Piłsudski terve sikerült: nem jött létre olyan lengyel nemzeti hadsereg, amely közvetlenül vagy közvetve a Német Birodalmat szolgálta volna. Így maga sem csodálkozott azon, amikor július 21-ről 22-re virradó éjszaka vezérkari főnökével, Kazimierz Sosnkowski ezredessel együtt a német katonai hatóságok lázítás vádjával letartóztatták, majd a magdeburgi erődbe zárták. (Az Ideiglenes Államtanács tagjai emiatt augusztus 25-én testületileg benyújtották lemondásukat.) A börtönből néhány napra becsületszóra még akkor sem engedték szabadon, amikor 1918 februárjában táviratot kapott Aleksandra Szczerbińskától, hogy leánygyermeknek adott életet. Az 1882-ben született, feltűnően szép és intelligens Aleksandra Szczerbińskát 1905 táján ismerte meg, azt követően, hogy nevelt lánya meghalt, s házassága válságba került. Szczerbińska 1906-tól a Harci Szervezet tagja volt, s 1907-ben Piłsudskival együtt készítette elő egy kijevei bank kirablását. Piłsudski 1916-ban visszatért a katolikus hitre, de Aleksandrával nem tudott házasságot kötni, mert törvényes felesége nem egyezett bele a válásba.

Piłsudski katonai ismereteinek bővítésére használta ki a börtönben vagy inkább internálása alatt rendelkezésére álló időt, mert a fronton szerzett tapasztalatai még nem tették elméletileg képzett hadvezérré. Ekkor írta meg az I.

dandár 1914-es és 1915-ös harctéri működését feldolgozó visszaemlékezéseit is *Az én első harcaim* címmel.

De az idő más vonatkozásban is neki dolgozott. Az idézett történész, Andrzej Garlicki kiemeli, hogy „a német börtönben eltöltött tíz-egynéhány hónap teljes politikai siker volt Piłsudski számára, lehetővé tette, hogy egykori tekintélyét visszaszerezze és egy olyan helyzetbe emelje őt, amilyennel soha azelőtt nem rendelkezett. Politikájának addigi vargabetűi már mit sem számítottak – bebörtönzésének ténye homályba borította őket.”

A lengyel kérdés napirendre kerülése

Miután a franciák 1917 augusztusában nyíltan vállalták a lengyel kérdés képviselőtét, a Lengyel Királyság német és osztrák főkormányzója mintegy válaszul – szeptember 15-én – kihirdette a két császár pátensét a lengyel államhatalom megteremtéséről, s addig is, míg a lengyel király elfoglalja a trónt, létrehozták a háromtagú Régenstanácsot. A változás közvetlen hatása az anyanyelvű állami iskolahálózat beindításában volt érzékelhető leggyorsabban. 1917 őszén kétharmadával nőtt a lengyel nyelven tanuló általános, közép-, és szakiskolások száma a háború előtti „orosz” időszakhoz képest.

Németországnak és Ausztria–Magyarországnak a lengyel állam helyreállításáért hozott 1917-es gyakorlati döntéseit az októberi forradalom nyomán létrejött bolsevik állam- és pártvezetés felülmúlta – a nyilatkozatok szintjén. 1917. november 16-án bejelentette Oroszország népeinek önrendelkezési, elszakadási és államalkotási jogát. Ennek jegyében „a demokratikus, forradalmi Oroszország követelte Lengyelország függetlenségét, egyesítését és demokratizálását”. Majd pedig hivatalosan is semmisnek nyilvánította Lengyelország felosztásait.

A bolsevik Oroszország és Németország, valamint Ausztria–Magyarország között 1917 decemberében a béketárgyalások is megindultak. Az 1918. március 3-i breszti békekötést hosszas huzavona előzte meg. Szovjet-Oroszország nem akarta elismerni Észtország, Lettország, Litvánia és Ukrajna függetlenségét. A lengyelekről nem esett szó: a régenstanács képviselői nem vettek részt a tárgyalásokon. 1918. február 1-jén a bolsevik hadsereg főparancsnoka, Kirilenko minden oroszországi lengyel katonai egységet feloszlatozott. A tárgyalások felgyorsulásához az is hozzájárulhatott, hogy február 19-én Németország és Ausztria–Magyarország különbékét kötött az Ukrán Népköztársasággal. A központi hatalmak hadseregeinek élelmezése fejében elvileg átadták Ukrajnának az 1912-ig a Lengyel Királysághoz tartozó Chełm-vidéket és a tőle északra fekvő, Bugon túli Podlachia egy részét.

A március 3-án Bresztben aláírt béke értelmében Oroszország a XVII. század közepén birtokolt területére szorult vissza: Finnország, Észtország,

Lettország, Litvánia, a Lengyel Királyság és Belorusszia a Mitteleuropa-terv megvalósuló részeként Németország, míg Ukrajna Ausztria–Magyarország befolyási övezetébe került. Március 23-án II. Vilmos császár kihirdette a litván állam megalakulását. Nem minden előzmény nélkül, mivel a litvánok már 1917. november 23-án összehívták alkotmányozó nemzetgyűlésüket, a Taribát. 1917 decemberében a még oly törekeny nemzeti tudattal és vékony értelmiségi réteggel rendelkező beloruszok is memorandumot küldtek a német kancellárhoz, amelyben a litván–belorusz, majd egy idő után már csak a belorusz állam felállítását követelték. 1918 őszén a kelet-galíciai ukránok is önálló államot terveztek alakítani, s ebben számítottak Habsburg Vilmos főherceg támogatására, aki a háború alatt az ukránok saját nemzeti légióját, a nemzeti tudat elmélyítése szempontjából fontos Szics-gárdát pártfogolta és felügyelte.

Mindebből látható, hogy a Bresztben megkötött béke nyomán hiába került tulajdonképpen az egész egykori Nemesi Köztársaság területe Németország és Ausztria–Magyarország ellenőrzése alá, a lengyelek számára ez korántsem jelentette államuk megnagyobbodott határok közötti helyreállítását. Ekkor már ismert volt az antant oldalán háborúba lépő Egyesült Államok elnökének, Thomas Woodrow Wilsonnak a béketerve, s annak lengyelekre vonatkozó 13. pontja is, amely kimondta, hogy a független lengyel államnak „magába kell foglalnia az egyértelműen lengyel lakosságú területeket, és szabad, biztonságos tengeri kijárással kell rendelkeznie”. Wilson felfogásából azonban akár azt is ki lehetett olvasni, hogy a helyreállított lengyel állam csak a Lengyel Királyságból és Nyugat-Galiciából áll. A wilsoni békepontok csak annyiban érintették a Németországhoz tartozó lengyel területeket, hogy Gdańsk kikötővárosában Lengyelország különleges kereskedelmi jogokkal rendelkezett volna.

Wilson ezzel együtt felmérhetetlenül nagy szolgálatot tett a lengyel ügynek. Az angol és az olasz miniszterelnök 1917 decemberében még azt hangsúlyozta, hogy a háború célja nem Lengyelország helyreállítása, fél év múlva pedig, a szövetségesek versailles-i tanácskozásán már ők is azt nyilatkozták, hogy „az egyesített, független, tengeri kijárással rendelkező Lengyelország egyik feltétele a tartós és igazságos európai békének és a törvényesség helyreállításának”.

A wilsoni béketerv megvalósulásának természetesen Németország legyőzése volt a feltétele, amely nemcsak hogy a Poznańi Nagyhercegségről, Felső-Sziléziáról és a Tengermellékről nem mondott le a leendő Lengyelország javára, de még a Lengyel Királyság nyugati és északi sávját is meg akarta kaparintani, keleti peremvidékének egy részét, a Chełm-vidéket pedig, mint láttuk, a leendő Ukrajnának szándékozott átengedni. Ez elleni tiltakozásul a Régenstanács által kinevezett régenskormány és a Lengyel Királyság lengyel főkormányzója, Stanisław Szeptycki lemondott, a nemzeti demokraták és a szocialisták pedig egy emberként léptek ki az osztrák birodalmi gyűlés Lengyel Köréből. A tiltakozásnak katonai vonatkozása is volt: Józef Haller tábornok II. dandára felmondta az osztrákoknak az engedelmességet, s embereinek egy része a front túloldalán álló II. lengyel hadtesthez csatlakozott. Az így szövetkezett

lengyel haderő 1918. május 11-én Kaniównál összecsapott a németekkel, s csak akkor adta meg magát, miután lőszere elfogyott. A kaniówi ütközetnek tudati, lélektani szempontból volt jelentősége: első ízben egyesültek a front két oldalán álló lengyel csapatok. A vereség következményei akár súlyosak is lehetnek volna, a tiszteket ugyanis Huszton és Máramarosszigeten bebörtönözték, s hadbíróság elé akarták állítani. (Józef Haller tábornoknak sikerült Franciaországba jutnia.) A tárgyalásra azonban a Monarchia összeomlása miatt már nem kerülhetett sor. Dowbór-Muśnicki tábornok I. lengyel hadteste harc nélkül tette le a fegyvert a németek előtt: az ő, részben Németországból származó, katonái szabadon hazatérhettek. A III. oroszországi lengyel hadtestet az osztrákok fegyverezték le 1918 júniusában.

Piłsudski – az újjászülető Lengyelország ideiglenes államfője

Németországnak a lengyel kérdéssel kapcsolatosan 1918 eleje óta formálódó, s a leendő Lengyelország megcsonkítására vonatkozó tervében csak októberben, a nyugati fronton elszenvedett vereség és a birodalmat összeomlasztó belső forradalom előestéjén állt be gyökeres fordulat. Október 17-én a Régenstanács szózatot intézett a lengyel nemzethez, amelyben bejelentette „az összes, lengyelek által lakott területeket magába foglaló független lengyel állam helyreállítását – tengeri kijárással”, valamint kilátásba helyezte egy pártok közötti kormány létrehozását és a szejmválasztás kiírását. Október 23-án a Régenstanács új kormányt nevezett ki, amelyben a nemzeti demokrata Józef Świeżyński lett a miniszterelnök, s a miniszterek többsége is nemzeti demokrata volt. A kormány legfontosabb feladatának a lengyel hadsereg (Polnische Wehrmacht) felállítását tartotta, s erre vonatkozóan négy nappal később rendeletet adott ki. Mivel a hadsereg élére Józef Piłsudskit szánták, vezérkari főnökéül pedig Tadeusz Rozwadowski tábornokot nevezték ki, Beseler lemondott arról, hogy a továbbiakban lengyel hadügyekkel foglalkozzék. Az egyelőre 6000 embert számláló Lengyel Fegyveres Erők eskütételére november 2-án került sor, zökkenőmentesen. A rendkívül tevékeny Świeżyński a Párizsban működő Lengyel Nemzeti Bizottsággal is kapcsolatba lépett, mivel azt tekintette a lengyel nemzet egyetlen hiteles külföldi képviselőjének. Ez azonban nem jelenti azt, hogy szakítani akart volna a németekkel, akiknek baltikumi, belorussziai jelenléte volt az egyetlen védelmi az erőit bármikor rendezhető bolsevik hadsereggel szemben.

Nemcsak Varsó nézett sorsdöntő események elé. Október 28-án, egy nappal azután, hogy Ausztria–Magyarország fegyverszünetet kért Olaszországtól, Krakkóban – a Lengyel Szociáldemokrata Párt képviselői, a nemzeti demokraták és a néppártiak részvételével – megalakult a Lengyel Felszámoló Bizottság, amely a varsói Régenstanácstól független helyi kormány szervként határozta meg

magát. Két nappal később a csekély létszámú helyi lengyel fegyveres egységek határozott fellépésére az osztrák helyőrség elhagyta Krakkót. Az osztrák–magyar csapatok Galícia fővárosát, Lemberget is feladták, amelyet október 31-ről november 1-re virradó éjjel – az osztrákok jóváhagyó biztatására – az Ukrán Katonai Bizottság egységei foglaltak el. A lengyel lakosok azonban fegyvert ragadtak, s kiszorították a történelmi jogokra is hivatkozó ukránokat Lembergől, akik viszont ostromgyűrűbe fogták a várost. Ezzel kezdetét vette a Kelet–Galícia birtoklásáért hónapokig tartó lengyel–ukrán háború, amelynek történelmi-mentális következményei máig érezhetők.

1918 őszén a nemzeti demokraták és néppártiak, a szocialisták és Piłsudski hívei együttműködtek, de a különféle területeken más és más volt a befolyásuk. Galíciában a néppártiak és a szociáldemokraták voltak erősek, de nagy befolyással rendelkeztek a konzervatívok is; a Lengyel Királyságban a nemzeti demokraták mellett a szocialisták is hallatták hangjukat; a Poznańt övező területeken, a hajdani Ólengyelhonban pedig, ahol Piłsudski hívei alig voltak jelen, a nemzeti demokraták bizonyultak döntéshozóknak. 1914-ben az ő vezetésükkel alakult meg a lengyelség érdekeit egységesen képviselő Pártok közötti Kör, amely 1916 júliusában átalakult Titkos Pártok közötti Bizottsággá. Ez azt jelentette, hogy a szervezet mind inkább a lengyel ügy vállalását tartotta elsődlegesnek – akár a német állam érdekei ellenében is. E bizottságból nőtt ki 1918-ra a Honpolgári Központi Bizottság, amely a lengyelek számára egyértelművé tette, hogy a Németország által bekebelezett lengyel területekről nem szabad lemondani. A Honpolgári Központi Bizottság szoros kapcsolatban állt a párizsi Lengyel Nemzeti Bizottsággal. Az antant-hatalmak által elismert Lengyel Nemzeti Bizottság szintén a nemzeti demokraták befolyása alatt állt, beleértve az úgynevezett „kék hadsereget” is, amely az 1917 augusztusában franciák oldalán létrehozott lengyel haderőből nőtt ki, s 1918 nyarán Champagne-ban a németek ellen folyó harcokban már kitüntette magát. Ez azt jelentette, hogy a németellenes koalícióban a megszületőben lévő Lengyelország a nyugati fronton katonai erővel is képviseltette magát.

1918. november 3-án Kölnben forradalom tört ki, amely pár napon belül egész Németországon végigsöpört. Miután november 9-én Berlinben kikiáltották a köztársaságot, magdeburgi börtönéből azonnal szabadon engedték Piłsudskit. Egyetlen vagonból álló különvonatot bocsátottak rendelkezésére, hogy minél előbb Varsóba érjen, s úrrá legyen az ott is robbanással fenyegető helyzeten. Ő volt ugyanis az egyetlen személy, aki a lengyel társadalom minden rétegében óriási tekintélynek örvendett, akire hallgattak.

Nem lehet tudni, hogy amikor Piłsudski a most Németországhoz tartozó egykori Ólengyelhon területére ért és befutott Poznańba, majd átrobogott a német és orosz birodalmat 1914-ben még elválasztó határvonalon, amely a most születőben lévő lengyel állam pillanatnyi nyugati határa volt, pontosan tudta-e, milyen gondokat kell megoldania. Az egész országban helyi autonóm hatalmi szervek alakultak, amelyek mindegyike kizárólagos ellenőrzésre törekedett a

maga területén. A dąbrowai szénmedencét munkás vörösgárda tartotta megszállva, Tarnobrzegben a környék öntudatosabb parasztjai kiáltottak ki köztársaságot.

A bolsevikkal rokon, radikális társadalmi programot hirdető Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciája úgy vélekedett, hogy „a független Lengyelország az a tengely, amely köré a társadalom reakciós erői, a dolgozó nép ellenségei tömörülnek”. Szerencsére a függetlenségi baloldalnak nagyobb volt a tömegbefolyása, és november 7-én a Lengyel Szocialista Párt, a Lengyel Szociáldemokrata Párt és a Lengyel Néppárt két frakciója, a „Felszabadítás” és a „Piast” Lublinban Ignacy Daszyński vezetésével megalakította a Lengyel Népköztársaság Ideiglenes Kormányát, amely kiáltványban jelentette be, hogy a törvényhozó szejm összehívásáig átveszi a hatalmat. Programjában radikális földreformot hirdetett, és a gazdaság kulcságazatainak államosítását helyezte kilátásba. Ezzel viszont elhárította azt a veszélyt, hogy a lengyelek körében tömegbázisa alakuljon ki a proletárdiktatúrának, s elveszítse vonzerejét a szociális kihívásokra is megnyugtató megoldással szolgáló független lengyel állam. Azzal azonban, hogy a birtokos osztállyal, de még az úgynevezett szerény középosztállyal sem számolt a hatalommegosztásban, éppen a függetlenségi eszme alól döntötte ki az egyik legfontosabb pillért.

Piłsudski november 10-én reggel 7 órakor érkezett Varsóba, ahol a Régenstanács tagja, Zdzisław Lubomirski herceg és Adam Koc, a német megszállási övezet Lengyel Katonai Szervezetének parancsnoka fogadta. Megtudta, hogy a Régenstanács másnap katonai teljhatalommal fogja őt felruházni. Személyére nézve a legsürgetőbb teendő az volt, hogy alsóneműt és ingeket kapjon, mert a börtönben lerongyolódott. Az utoljára tizenhat hónappal azelőtt viselt szürke légiós egyenruhát öltötte fel. Nem szükségéből, hanem tudatosan. Ez olyan tartozéka volt, mint kedvenc hősének és példaképének, Napóleonnak a kopottas köpeny.

Pár órán belül egymásnak adták a kilincset az őt különféle közügyekkel felkereső küldöttségek, pártképviselők. Alig maradt ideje arra, hogy Varsó Visztulán túli városnegyedében lakó élettársát meglátogassa, és februárban született leányát, Wandát végre láthassa.

Bérelt lakásának erkélyéről este rövid beszédet intézett az érkezésének hírére spontán összegyűlt tömeghez: „Polgártársak! Varsó harmadszor köszönt engem a falai között. Hiszem, hogy gyakran látjuk még egymást boldogabb körülmények között is. Életemmel és véremmel mindig a hazámat és a lengyel népet szolgáltam, és ezt teszem ezután is. Ennyit rövid köszöntésül, mert meg vagyok fázva – fáj a torkom, és hasogat a mellem.”

Hiába feküdt le, éjfél körül hivatlan látogatókat kellett fogadnia: a német katonatanács delegációját. Varsóban ugyanis a Soldatenrat vette át az ott tartózkodó német csapatok fölötti parancsnokságot. Képviselői azt kérték Piłsudskitól mint „katonabarátjuktól”, hogy garantálja szabad hazatérésüket Németországba. Piłsudski azt szabta feltételül, hogy a németek adják át

fegyverzetüket, mozdonyaikat, vonatszerelvényeiket, és hogy a lengyel fél szabadon használhassa a német távírókat és telefonvonalakat. A katonatanács küldöttei csak a fegyverzet átadására vonatkozóan nem tettek elkötelező ígéretet.

A „főparancsnok” annyira fontosnak tartotta a németeket megnyugtatni, hogy már reggel nyolc órakor megjelent a katonatanácsnál. „Mint a lengyel nemzet képviselője kijelentem, hogy kormányotok bűneiért a lengyel nemzet nem akar és nem fog bosszút állni rajtatok.” A katonatanács épülete előtt gyülekező, fenyegető tömeg figyelmét is arra hívta fel, hogy a német katonáknak a hajuk szála se görbülhet meg. Még aznap kezdetét vette a lefegyverezésük. Ez nem mindenütt ment békésen. Néhány helyen lövöldözésre került sor.

Ezt követően első ízben lépte át a vezérkar épületének küszöbét, ahol megkezdte hivatali működését. Három óra múlva a különböző pártok képviselőivel már a Kronenberg-palotában tárgyalt a leendő kormányról. A Varsó lakosságának egyharmadát kitevő zsidó közösségek pártdelegációi – „folkisták”, „Agudas Haortodoksim”, „Poale Zion” – is átnyújtották neki emlékirataikat. (A baloldali Bund távolmaradt a megbeszéléstől.) Többek között azt kérték, hogy a hivatali posztok betöltésénél egyenlő elbírálásban részesüljenek, az állami dotációból a zsidó intézményeknek is jusson, s képviselőjük helyet kapjon a kormányban. A delegáltak bizalmukról biztosították Piłsudskit, aláhúzva, hogy a zsidóság a nyolcszáz év közös történelme során elég bizonyosságát adta a lengyel állam iránti lojalitásának. Piłsudski rászorgált a zsidóság bizalmára: azon politikusok közé tartozott, akik nemcsak mentesek voltak az antiszemitizmustól, de eszközeikkel fel is léptek ellene.

Tisztában volt azzal, hogy Lengyelország helyreállításának sikere most a lengyelek összefogásán, egységes magatartásán, áldozatkészségén múlik. Emiatt tartotta a lublini kormány megalakítását elhamarkodottnak, károsnak. Nem véletlenül tett szemrehányást e kormány ugyancsak november 11-én fogadott propagandaügyi miniszterének, Waław Sieroszewskinek: „Kapkodtok, mint a gyerekek! E pillanatban legfontosabb dolog a hadsereg! Egy percre se lehet magatokra hagyni benneteket! Tudod, hány bevethető katonám van? Ötezer! A többiek, a légionisták, a lekászok (a Lengyel Katonai Szervezet tagjai – K. I.), a dowbóristák (Dowbór-Muśnicki tábornok Oroszországból hazatért katonái – K. I.) csak a törzse a leendő hadseregnek!”

A hadsereget azért hozta szóba a propagandaügyi politikusnak Piłsudski, hogy benne is tudatosodjék: a születőben lévő Lengyelország létrejöttének legfontosabb feltétele az erős, ütőképes hadsereg. Tudott a Lembergért és környékéért folytatott harcokról, tudta, hogy nemzetközi nyilatkozatokkal még nem kapják vissza a lengyelek a Németországba bekebelezett területeket, s tisztában volt azzal is, hogy miután Németország és Ausztria–Magyarország kivonja a csapatait a Baltikumból, Belorussziából és Ukrajnából, a meginduló Vörös Hadsereget nincs, aki feltartóztassa.

A Régenstanács még aznap késő délután tartott ülésén Piłsudskira ruházta a katonai főparancsnok tisztét, akit egyúttal megbízta azzal, hogy alakítson nemzeti kormányt, amely a szejm megválasztásáig marad hivatalban.

Piłsudski első lépésként a Varsóba kéretett Ignacy Daszyńskival feloszlattatta a lublini kormányt. Ezt követően szinte minden számottevő párttal, csoporttal, személyiséggel tárgyalt, mert széles alapokon nyugvó koalíciós kormányt akart létrehozni, amelyben a szocialisták, a néppártiak és a pártonkívüli szakemberek egyaránt kiemelt szerepet játszottak volna. Először Daszyńskira akarta bízni a kormányalakítást, de a nemzeti demokraták, akik egyébként nem kívántak a kormányban részt venni, tiltakozást jelentettek be. Emiatt a szocialista Jędrzej Moraczewski lett a november 18-án létrejött új ideiglenes kormány miniszterelnöke és közlekedési minisztere.

1918. november 21-én Moraczewski kiáltványt intézett a nemzethez, amelyben programjáról is tájékoztatást adott. Ennek bevezetője leszögezte: „A népből jöttünk. A lengyel munkások és parasztok ránk bízta a rabigáját levető Lengyelország fölött a hatalomgyakorlást. Népi kormány akarunk maradni, amely a dolgozók millióinak érdekét védi, új élete felé egyengeti az utat és teljesíti akarátát.” Szavainak hitelesítéséül megerősítette a Daszyński-kormány által bevezetett nyolcórás munkanapot és a betegbiztosítást. A szociális kedvezmények szempontjából a lengyel munkások Európa élvonalába tartoztak. A szocialista program kihirdetésével együtt Moraczewski elhatárolta magát mindenfajta forradalomtól, s kijelentette, hogy Lengyelországban parlamenti demokráciát kíván megvalósítani.

A fokozatosan mind nagyobb teret nyerő és megerősödő új lengyel központi hatalom 1918. december vége felé már mintegy százegyvenezer négyzetkilométernyi terület és 13,5 millió lakos fölött gyakorolta a hatalmat. Az egykori (Orosz-)Lengyel Királyság, Nyugat-Galícia és a Cieszyni (Tesseni) Szilézia tartozott ideiglenes határai közé. November 22-én véget értek a Lembergért folyó harcok, a város és környéke, beleértve a przemysł–lembergi vasútvonalat is, lengyel kézen maradt. A tőle keletre és részben délre eső területeket vagyis a régi Kelet-Galícia nagy részét azonban a Nyugat-Ukrán Népköztársaság katonai erői ellenőrizték.

A pártindulatok Piłsudski reményei ellenére sem csillapodtak. November 19-én az új a kormány székhelye előtt a német kézen lévő Poznań és Ólengyelhon nemzeti demokrata vezetője, Wojciech Korfanty a nemzeti demokraták részvételével kormány-ellenes tüntetést szervezett, amelyen Piłsudskit is sűrűn leárusították. A nemzeti demokraták önbizalmát az táplálta, hogy hiába van a Moraczewski-kormányának külügyminisztere, a lengyel nép külföldi érdekeit az általuk irányított Lengyel Nemzeti Bizottság képviselte Párizsban. De nemcsak a nemzeti demokraták támadták a kormányt, hanem december közepétől már a kommunisták is. A Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokráciájának és a Lengyel Szocialista Párt – Baloldalának egyesüléséből ugyanis 1918. december 16-án megalakult Lengyelország

Kommunista Munkáspártja, amely az összes társadalmi, gazdasági és kulturális gondok megoldását a kapitalista rendszer földig rombolásában látta. A kommunisták I. kongresszusukon leszögezték: „A lengyel proletáriátus elvet minden olyan politikai jelszavat, mint az autonómia, az önállósulás, az önmeghatározás, mert ezek a kapitalista korszak politikai formái kialakulásának termékei. A diktatúrára törekedve (...) minden olyan kísérlet ellen fellép, amelynek célja az ellenforradalmi, burzsoá lengyel hadsereg felállítása.”

A kommunisták jól tudták, miért tiltakoznak a lengyel hadsereg megszervezése ellen, amelynek felállítása és működése létkérdés volt a lengyel nemzet, az újjászülető Lengyelország számára. 1918. december 26-án felkelés robbant ki Poznańban, amely rövid idő alatt egész Ólengyelhonra (az egykori Nyugat-Lengyelországra) kiterjedt. A felkelés nem kis mértékben a nemzeti demokraták érdeme volt, s kirobbanásához az csiholta a végső szikrát, hogy decemberben Poznańba érkezett az akkori világ leghíresebb lengyel férfiúja, Ignacy Paderewski zongoraművész és zeneszerző. (Ő is orosz alattvalóként született 1860-ban). Az egész amerikai lengyel közösség az ő befolyása alatt állt, s párizsi jelenléte megsokszorozta a Lengyel Nemzeti Bizottság tekintélyét és hitelét, amire szüksége is volt, mert gyakran támadták sovinszta és antiszemita megnyilatkozásai miatt.

A Németország legnagyobb egykori lengyel tartományában kirobbant harcok egészen február közepéig elhúzódtak. Akadtak olyan városok, ahol csak heves küzdelem árán tudták a reguláris német erők ellenállását megtörni. A lengyelek a győzelmét egyrészt az tette lehetővé, hogy a Piłsudski által 1919. január elején Poznańba küldött Dowbór-Muśnicki tábornok parancsnoksága alatt sikerült egy helyi ütöképes lengyel hadsereget felállítani, másrészt az, hogy február közepén Foch marsall a november 11-i fegyverszünet érvényét és feltételeit az ólengyelhoni frontra is kiterjesztette. A felkelés által érintett területek sorsáról véglegesen a Németországgal megkötendő békeszerződésnek kellett majd határoznia, azt azonban mindenki tudta, hogy a lengyelek nem mondanak le a vérükkel visszaszerzett ősi földekről.

1918 decemberében és 1919 januárjában Kelet-Galíciában is szinte szünet nélkül harcok folytak a Nyugat-Ukrán Népköztársaság hadseregével, amely márciusi offenzívája során az egész szemben álló lengyel hadsereget bekerítette. Csak Waclaw Iwaszkiewicz tábornok kellő időben érkezett hadserege mentette meg a kimerült lengyel csapatokat a megsemmisüléstől. Volhíniában a Petlura-vezette Dnyeperi Ukrán Népköztársaság hadaival viaskodott egy másik hevenyészve felállított lengyel hadsereg, amelyet a háború második szakaszában Edward Ryz-Śmigły tábornok vezetett. A lengyeleknek ezen a fronton aratott januári sikeréhez az is hozzájárult, hogy a bolsevik Vörös Hadsereg ugyanebben az időben indított kelet felől támadást az ukránok ellen. Az azonban sejthető volt, hogy a szovjet-oroszok nem érik be Ukrajna birtokbavételével.

Szovjet-Oroszország ugyanis, miután a németeket a nyugati fronton megadásra kényszerítették, november 13-án felmondta a breszti békeszerződést,

és támadást indított, hogy az egykori nyugatorosz tartományokat visszaszerezze, más szóval: a szocialista forradalommal a volt cári birodalom, s ha a helyzet úgy hozza, Európa népeit is boldogíthassa. Katonai-politikai vállalkozása gyors sikert hozott: a bolsevikok az új év első napján Minszkben kikiáltották a Belorusz Szocialista Tanácsköztársaságot, s pár nap múlva Vilmát is elfoglalták. Február végén már a Litván–Belorusz Szocialista Tanácsköztársaság kikiáltásáról értesülhetett Pilsudski is.

Lengyel katonai sikerek és Pilsudski föderációs terve

Február közepén a litván-belorusz fronton a Stanisław Szeptycki tábornok parancsnoksága alatt harcoló lengyel csapatok először vívtak tűzpárbajt a bolsevik Vörös Hadsereggel, s tavaszi offenzívájuk során április 19-én elfoglalták Vilmát. Júliusban a front már még keletebbre a Norocs–Baranovicsi–Pinszk vonalán húzódott. A lengyel hadsereg eredményes működését Pilsudski meglelégedéssel vehette tudomásul.

A lengyel haderő 1918. november elején hatezer főt, decemberben tizenhatezer embert, 1919 januárjában pedig száztízezer katonát számlált. Ráadásul mind önkénteseket. A sorozást a lengyel hadvezetés márciusban rendelte el, s ennek során öt évfolyamot hívott be. Így a tavasz végén már háromszázezer ember állt fegyverben. Azt is hozzá tehetjük, hogy állt volna... Ha lett volna elegendő fegyvere... Mivel a felosztó államok nem a bekebelezett lengyel területeken építették ki hadiiparukat, az újjászülető Lengyelországban nem folyt fegyvergyártás. A lengyelek a német, osztrák–magyar csapatok által hátrahagyott vagy tőlük szerzett és az ellenségtől zsákmányolt fegyvereken kívül csak francia és angol támogatással jutottak hadfelszereléshez. Ennek szállítása azonban akadozott.

A tavaszi katonai sikerekhez az is hozzájárult, hogy Pilsudskinak még az év elején sikerült a hátországot belpolitikailag konszolidálnia. A nemzeti demokraták tudtával jobboldali tiszték kézigránátokkal és revolverekkel felfegyverzett kis csoportja 1919. január 4-ről 5-re virradó éjszaka a kormány több tagját foglyul ejtve operettszerű államcsíny kísérelt meg. A kormányórség rövid idő alatt lefegyverezte és őrizetbe vette a párttűtöket. Az őrezred parancsnokának az esetről beszámoló jelentését Pilsudski kézlegyintéssel nyugtázta, mondván, hogy nem merénylők, hanem betlehemesek jelentek meg a kormányépületben. Azon azonban elgondolkodott, ne vegye-e komolyan Ignacy Paderewski ajánlatát, aki az előző napon, 1919. január 4-én jobboldali kormány felállításának tervével jelentkezett nála. Ő az ajánlatot akkor kapásból elutasította. Most viszont szükségesnek tartotta, hogy a jobb- és a baloldal között – egy új kormány révén – egyezséget hozzon tető alá.

Mint évek óta mindig, most is a hadseregről volt szó. Franciaországban ugyanis Józef Haller tábornok parancsnoksága alatt, mondhatni, menekészen állt egy közel hetvenezer fős lengyel haderő, melyet azonban sem a Párizsban a lengyel ügyet képviselő Lengyel Nemzeti Bizottság, sem Foch marsall nem engedte a „baloldali lengyel kormány” rendelkezésére bocsájtani.

Amikor a kormányváltás szükségéről Moraczewski miniszterelnököt meg kellett győzni, Piłsudski nem válogatta meg a szavait: „Nem értitek a helyzetemet és az egész helyzettel sem vagytok tisztában. Nem a jobb- és nem a baloldaltól van szó, mindkettő le van szarva. Engem az egész érdekel. A hadsereg, amely valójában nincs.”

Piłsudski számára Paderewski miniszterelnökké történő kinevezése a kézenfekvőnél is jobb megoldás volt: ideális. Mérsékelt nemzeti demokrataként korábban ő képviselte ugyanis a párizsi Lengyel Nemzeti Bizottságot az Egyesült Államokban. Világhírű művész volt, aki előtt nemcsak a szalonok, hanem a köztársasági elnöki és királyi paloták ajtajai is megnyíltak. A tágabb közvélemény önzetlen hazafiként, bőkezű mecénásként tartotta számon, akinek nevéhez fűződött többek között a krakkói Grunwald-emlékmű felállítása 1910 júliusában.

1919. január 16-án Piłsudski mint ideiglenes államfő Ignacy Paderewskit nevezte ki miniszterelnökké, aki egy személyben külügyminiszter is lett. A tárcák többsége a nemzeti demokratáknak jutott, de Moraczewski öt baloldali minisztere is a helyén maradt, így a kormány megőrizte koalíciós arculatát. A Lengyel Nemzeti Bizottság példája nyomán az antanthatalmak és a világ más országai is sorra ismerték el Paderewski kormányát a lengyel nép egyedüli és hiteles képviselőjének. Sikerült a gondok árjával küszködő ország diplomáciai elszigeteltségét megszüntetni.

Azokon a területeken, ahol konszolidálódtak a viszonyok, 1919. január végén tartották a szejmválasztásokat. Ennek eredményeként a 394 mandátum csaknem egyenlő arányban oszlott meg a jobboldal, a centrum és a baloldal között. A nemzetiségiak közül a zsidó klub tizenegy, a német klub két mandátumot szerzett. Az újjászülető Lengyelország első szejmje február 10-én kezdte meg munkáját. Tíz nappal később a szejm harmadik ülésén Piłsudski lemondott ideiglenes államfői tisztéről. Miután a szejm kifejezte neki köszönetét, rögtön ráruházta a „rendes” államfői tisztséget, amely az új alkotmány kihirdetéséig maradt érvényben.

Piłsudski az előző napon fogadta a Magyarország képviselőjében érkező követet, Csekonics Iván bárót, aki a lengyel államfő támogatását kérte a szlovákokkal, csehekkel, románokkal kialakult ellenséges viszony rendezéséhez. Piłsudski, akinek légiójában több száz magyar önkéntes harcolt, arra tett ígéretet, hogy Lengyelország soha, még a szövetségesek nyomására se fog Magyarországot ellen fellépni.

Az államfő egyébként idejének nagyobb részét a fronton töltötte. Az természetes volt, hogy Vilna április 19-i elfoglalásának hírére a városba,

szülőföldjére sietett. Itt kapta meg Józef Haller tábornok Lesznóban kelt táviratát, hogy a franciaországi „kék hadsereg” első egységeivel Németországon átkelve lengyel földre lépett.

Piłsudski, miután meglátogatta a város katonai és polgári kórházait, majd néhány üzemét, este egy fogadáson a következőket mondta a tiszteletére megjelenteknek: „Szeretem a katonákat és szeretem a háborút összes szörnyűségeivel együtt. A katona hatalom, de mindent nem adhat. Amit a katona elkezd, azt a civilnek kell befejeznie.” Ez utóbbi lehetőséghez békére lett volna szükség. A béke egyelőre nagyon távolinak tetszett.

Piłsudski arról is intézkedett, hogy az 1832-ben bezárt vilnai egyetem, amelynek Mickiewicz és Słowacki is diákja volt, mielőbb megnyissa kapuit. Azt javasolta, hogy az universitas alapítójáról, Báthory Istvánról kapja a nevét. Az április 22-én kiadott *Kiáltvány a volt Litván Nagyfejedelemség lakóihoz* kezdetű felhívásában a következőket adta tudtul: „A lengyel hadsereg, amelyet azért vezettem ide, hogy az erőszaknak és az önkénynek véget vessen, hogy a nép akarata ellenére való kormányzást eltörölje, mindnyájatoknak szabadságot és felszabadulást hoz. Azt akarom, hogy ti magatok oldjátok meg belső, nemzetiségi és vallási ügyeiteket, úgy, ahogy ezt ti magatok akarjátok, anélkül, hogy Lengyelország részéről bárki nyomást gyakorolna rátok, erőszakkal lépne fel ellenetek.”

A németek által támogatott önálló Litvánia azonban már csaknem fél éve létezett. Első kormánya éppen aznap, 1918. november 11-én alakult meg Vilnában Augustinas Voldemaras vezetésével, amikor Varsóban a Régenstanács Piłsudskit bízta meg a fővezérséggel. Miután december közepén a bolsevikok katonai támogatásával Ideiglenes Munkás-Paraszt Kormány alakult, Voldemaras Vilnából Kaunasba tette át a székhelyét. Ezután a szovjet-orosz hadsereg térnyerésével februárban megalakulta a Litván–Belorusz Szocialista Tanácsköztársaság. Amikor 1918 decemberében a bolsevik hadsereg litván területen megjelent, Lengyelország nyilatkozatot tett közzé, hogy ezt „a Szovjet-Orosz Kormány imperializmusának és agressziójának tekinti.” Az, hogy a lengyelek a bolsevikokat kiűzték Litvániából, még nem jelentette, hogy az önálló állami létet megízlelt litván kormány hajlott volna Lengyelországgal államszövetséget alkotni. Az ellenkezője történt. A litvánok azt követelték, hogy a lengyel hadsereg vonuljon ki Vilnából és a történelmi Litvániából. Mivel ez nem történt meg, előrevetette árnyékát a két „testvérnép” közötti fegyveres konfliktus.

A háborút Piłsudski a két fél megegyezésére szeretne volna befejezni. A terve, amint ez kiáltványából, írásaiból, nyilatkozataiból is kiolvasható, a Jagellók birodalmának korszerű alapon történő helyreállítása volt, az egykori határai között élő népek egyenrangú országainak föderációjaként. Roman Dmowski ezt a leghatározottabban ellenezte: ő etnikailag „tisztá” Lengyelországot akart – olyan nagy területen, amelynek „lakosságát a lengyelek még meg tudják emészteni”. Paderewski, akit viszont Piłsudski megnyert

elképzeléseinek, „rajongó föderalista” lett. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Dmowski, csalódván benne, kijelentette: mihelyt lehet, a zongoraművészt el kell távolítani a kormány éléről.

Piłsudski célja az volt, hogy akár föderalizáció révén, akár más módon ütköző államok kordonjával váltsa el Oroszországot Lengyelországtól és Európától. Elképzelése szerint a kordonnak Finnországtól Grúziáig kellett volna húzódnia. Lengyelországra nézve Oroszországnak mind a „vörös”, mind a „fehér” változatát veszedelmesnek tartotta.

Piłsudski, Petlura, Gyenyikin

Az 1917-es februári orosz polgári forradalom nyomán Ukrajnában is megerősödött az ország önállóságáért, függetlenségéért küzdő nemzeti mozgalom. Márciusában megalakult Ukrajna Központi Tanácsa, amely azonnal hozzáfogott a befolyása alatt álló területeken állami intézményrendszerének kiépítéséhez. Emiatt állandó összeütközésbe került az orosz ideiglenes kormánnyal, amelynek a bolsevikok által történt megdöntése után nyomban kikiáltotta az Ukrán Népköztársaságot, majd már ezt képviselve 1918. február 8-án békét kötött a központi hatalmakkal. A beharangozott társadalmi reformok elmaradása, Németországnak a nyugati fronton elszenvedett veresége és kapitulációja az ukrán vezetés német orientációjú híveit lemondásra kényszerítették.

Ukrajna Nemzeti Tanácsának vezetője rövid idő múlva Szemen Petlura atamán lett. Kezdeményezésére 1918. november 13-án megalakult az Ukrán Direktórium, továbbá a központi hatalmak csapatainak kiűzésére és a társadalmi reformok megvalósítására az országban népfelkelés tört ki. A Vörös Hadsereg is ugyanebben az időben indította meg támadását az elvesztett nyugati orosz tartományok, így Ukrajna visszaszerzésére is. Az általa elfoglalt ukrán területek központjában, Harkovban 1919. január 6-án kikiáltották az Ukrán Szocialista Tanácsköztársaságot. A harcot már ennek a nevében folytatta a Petlura vezette Ukrán Népköztársaság és az egyes atamánok által kiépített helyi hatalmak ellen.

Az antant nem támogatta a németek pártfogásával létrejött, önálló államiságra törekvő Ukrán Népköztársaságot, így Szemen Petlurát sem. Reményeit és pénzét a fehér tábornokoknak a bolsevik Oroszország ellen intézett intervencióiba fektette. 1919 nyarán Anton Gyenyikin a doni, a kubáni, és az önkéntes hadseregből álló Dél-oroszországi Fegyveres Erők élén több irányból megindult Moszkva elfoglalására és a bolsevik hatalom megdöntésére. Ukrajna is az általa birtokba veendő felvonulási területe lett.

Piłsudski egy tiszti küldöttség révén tájékozódott Gyenyikinnél tervei és Lengyelország jövőjére vonatkozó politikai elképzelései felől. A magabiztos fehér tábornok kertelés nélkül a lengyelek tudomására hozta, hogy az egyik

legfontosabb cél Oroszország helyreállítása az 1914-es határok között, amelyben a lengyeleknek, mint a Visztula menti tartomány lakóinak legfeljebb csak autonómiát tud ígérni.

Bolsevikellenes hadjáratának első szakaszában a Petlura vezette Dnyeper menti ukrán erők és a Kelet-Galíciából kiszorított ukrán hadsereg is Gyenyikinnel harcolt. Augusztus 31-én együtt vonultak be Kijevbe, de Petlura másnap kiszorította Gyenyikin csapatait a városból, és ettől fogva egyszerre harcolt az orosz erők ellen, függetlenül attól, hogy azok „fehérek” vagy „vörösök” voltak. Ekkor már az ukránok és a lengyelek együttműködtek.

Amíg a galíciai ukránokkal a háború tartott, nem lehetett szó az ukránok és a lengyelek között kapcsolatfelvételtől. Miután a harcok 1919 májusában véget értek, Piłsudski a lengyel vezérkar hírszerző osztályának egyik ügynökével tárgyalásra hívta Varsóba Petlurát, aki augusztus 9-én azt javasolta neki, hogy közösen harcoljanak a Vörös Hadsereg ellen. Ezt követően szeptember 1-jén megkötötték a fegyverszünetet, s meghúzták az ukrán és a lengyel csapatok közötti demarkációs vonalat.

Piłsudski ezzel egy időben egyre-másra kapta a sürgető táviratokat Párizsból, hogy hathatósan támogassa Gyenyikint, de az ellenkezőjét tette. Augusztus végén kiadta a parancsot, hogy Ukrajnában minden olyan bolsevikellenes tevékenységet be kell fejezni, amely Gyenyikint közvetve vagy közvetlenül támogatná. Az ukrán fronton sor került más lényeges intézkedésekre is. Piłsudski a Polesie nevű Bug menti tartományban tevékenykedő Orosz Vöröskereszt vezetőjét, a kommunista, de nemzetiségét tekintve lengyel Julian Marchlewskit bizalmasan arról tájékoztatta, hogy ha az orosz csapatok állásaikból tíz kilométerrel visszahúzódnak és felhagynak a lengyel katonák körében folytatott bolsevik agitációval s a Petlura elleni támadásokkal, akkor meghatalmazottakon keresztül kész tárgyalni Leninnel. Megbízottja azt is tudomására hozta Marchlewskinek, hogy Lengyelország nem akar Európa zsandárja lenni, politikáját kizárólag az államérdek irányítja, ami most az, hogy ne támogassa Gyenyikint. Tudta, hogy ezzel megmentheti a bolsevik forradalmat. De azt is tudta, hogy a Nyugat saját szövetségesét, a fehér Oroszországot támogatja. Ha pedig Oroszország megerősödik, Anglia és Franciaország nem fogja segíteni Lengyelországot, amely magára hagyva képtelen lesz ellenállni a rátámadó fehér hadseregnek.

A bolsevik vezetés is pontosan tisztában volt vele, hogy Piłsudski ajánlata fuldoklónak a mentőöv: elfogadta a feltételeit. Sőt, további tárgyalásokat javasolt. Ezek elől azonban a lengyel államfő már rendre kitért.

Októberben a Moszkvához közeledő Gyenyikin támadását a vörösök feltartóztatták, majd visszaverték. Megkezdte a visszavonulást. Novemberben drámai hangú levelekben kért segítséget Piłsudskitól. A mellérendelt brit kormány megbízott, Harford John Mackinder még Varsóba is elutazott, hogy a lengyel államfőt személyesen bírja rá Gyenyikin támogatására. Piłsudski azonban hajthatatlan maradt.

Mihail Tuhacsevszkij a Vörös Hadsereg legtehetségesebb tábornoka egy 1923-ban tartott előadásában szükségesnek tartotta ezzel kapcsolatban megjegyezni: „Ha a lengyel kormány meg tudott volna alkudni Gyenyikinnel még annak szétzúzása előtt, ha nem félt volna az »egységes, oszthatatlan nagy Oroszország« imperialista jelszavától, akkor Gyenyikin Moszkva elleni támadása – a nyugat felőli lengyel támadás segítségével – számunkra jóval rosszabbul végződhetett volna: nehéz is lett volna megjósolni a végeredményt. A kapitalista és nemzeti érdekek bonyolult összefüggése azonban lehetetlenné tette ennek a koalíciónak a létrejöttét, ezért a Vörös Hadseregnek egyenként kellett megütköznie az ellenséggel, és ez jelentősen megkönnyítette a feladatát.”

A Vörös Hadsereg 1919 decemberében bevonult Kijevbe. Ellentámadása azonban nemcsak Gyenyikint üzte ki Ukrajnából, hanem Petlurát és híveit is, akik a lengyelek által ellenőrzött ukrán területeken találtak menedéket. A galíciai ukrán hadsereg viszont átállt a bolsevikokhoz, s három dandárba szerveződve betagozódott a Vörös Hadseregbe. (Hogy fél év múlva megadja magát a Kijev elfoglalására vonuló lengyeleknek.) Gyenyikin élete végéig a lengyeleket okozta a vereségért.

Az elmaradt békekötés

A kelet felé kiöblösödő volhíniai front 1919 decemberében még úgy festett, hogy tőle északra szovjet csapatok álltak, tőle délre pedig Gyenyikin vert hadai, amelyek januárban a Krím félszigeten húzták meg magukat. December 21-én a front lengyel parancsnoka, Antoni Listowski tábornok azt jelentette, hogy a bolsevikok ellen úgy lehet eredményesen védekezni, ha a lengyel frontot keletebbre, de a siker feltétele az ukrán állam helyreállítása, ukrán hadifoglyokból szervezett hadsereg segítségével. Vagyis a lengyelek ne ellenségként, hanem szövetségként vonuljanak Ukrajnába.

Listowski tábornok javaslata teljes egyetértéssel találkozott a vezérkar részéről, amely szintén úgy vélte, hogy Lengyelország biztonságát kelet felől csak az önálló Ukrajna képes szavatolni.

A biztonságának azonban kínálkozott egy másik módja is. December 22-én, az azt követő napon, amikor Listowski tábornok említett elképzelését megküldte a vezérkarnak, Georgij Csicserin, szovjet-orosz külügyi népbiztos azt javasolta Piłsudskinak, hogy haladéktalanul kezdjenek béketárgyalásokat. Ajánlata azonban visszhangtalan maradt. A lengyel államfő más tervvel foglalkozott; pontosabban most látta időszerűnek és lehetségesnek régóta – de legalábbis a magdeburgi börtönben töltött hónapok óta – dédelgetett tervének megvalósítását, amelyről így nyilatkozott külügyminiszter-helyettesének, Władysław Skrzyńskinek: „A bolsevikokat meg kell verni, és pedig minél előbb, mielőtt meg nem erősödnek. Harcra kell őket kényszeríteni, aztán két vállra

fektetni. Hogy ezt elérjük, ott kell a lábukra lépnünk, ahonnan nem térhetnek ki, és nem futhatnak el előlünk. Moszkva nem ez a hely. Ez a hely Kijev. Ukrajna az érzékeny pontjuk...”

Piłsudski egyszerre akart katonai és politikai vereséget mérni Oroszországra. Úgy vélte, hogy az önálló vagy Lengyelországgal föderációt alkotó Ukrajna megfosztaná Oroszországot nagyhatalmi helyzetétől. Szinte megbabonázva készült az Ukrajnát Petlura szövetségében felszabadítónak hirdetett háborúra.

Mivel Csicserin decemberi javaslata válasz nélkül maradt, 1920. január 28-án a Népbiztosok Tanácsa Lenin, Trockij, Csicserin aláírásával közleményt adott ki arról, hogy a szovjet kormány elismeri és elfogadja Lengyelország függetlenségét és szuverenitását, elfogadja a belorusz és ukrán frontok vonalát és nem köt Lengyelország ellen irányuló nemzetközi egyezményt. Lehet, hogy Leninék Pysłudski Gyenyikinnel kapcsolatos távolságtartó magatartását akarták meghálálni a számukra is kimerítő háború lezárásával. Mindenesetre a lengyel hadügyminiszter-helyettes, Kazimierz Sosnkowski, aki negyedszázad múlva a legszúrósabb szálka lesz Sztálin szemében, a lengyelek számára oly kedvező javaslat elfogadása mellett érvelt. A kortársak közül sokan gondolkodtak így, és a történészek is sokan hasonló véleményen voltak és vannak ma is. Az ajánlat elfogadása esetén nagyobb Lengyelország jöhetett volna létre, mint a rigai béke nyomán (a háromszáznolcvannolc ezer négyzetkilométer helyett legalább ötszázezer négyzetkilométer), mivel a határ az 1920 márciusában rögzítettől száz-százötven kilométerre keletebbre húzódott volna. A nemzeti demokraták ezt szinte ujjongva fogadták, mert ők már a kelet-galíciai lengyel–ukrán háború vége óta javasolták, hogy Lengyelország és Oroszország ossza fel egymás között Belorussziát és Ukrajnát.

Más történészek szerint, a szovjetek csak időt akartak nyerni, hogy erejüket összevonják. 1920 januárjában csak négy hadosztályuk volt a belorusz fronton, de áprilisban már húszt. Arról sem szabad megfeledkezni azonban, hogy amíg 1920 elején a lengyel hadsereg létszáma százhetvenezer fő volt, tavaszra hétszázezerre növekedett. A szovjetek azzal is tisztában lehettek, hogy miután Németország ratifikálta a varsailles-i békeszerződést, tehát a lengyeleknek nem kellett a nyugati határokat katonasággal biztosítaniuk, és Kelet-Galíciában is befejeződött a lengyel–ukrán háború, a hatalmas lengyel hadsereg Oroszország ellen készül. E katonai készülődés védelmében történészek azzal érvelnek, hogy az oroszok, mielőtt összeszedték volna magukat, felmondják a lengyelekkel kötött békét. Ennek cáfolatára felhozható, hogy a Finnországgal, Litvániával, Lettországgal, Romániával kötött békét egészen 1939-ig, 1940-ig megtartották, s miért ne tették volna ezt a lengyelekkel megkötött békével is?

Oroszország – Pysłudski vezérkari főnöke, Tadeusz Kutrzeba tábornok szerint is – őszintén törekedett a békére Lengyelországgal, mivel Gyenyikint megverte ugyan, de a franciák által támogatott Pjotr Vrangel új intervencióra

készült, s Ukrajnában is hol itt, hol ott törtek ki nehezen elfojtható parasztfelkelések.

Tény, hogy február 2-án a Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága is megismételte a pár nappal korábbi békeajánlatot. A lengyel fél február 24-én fogalmazott titkos válasza az volt, hogy abban az esetben egyezik bele a tárgyalásokba, ha az 1772-ig Lengyelországhoz tartozó összes területeken az ott élő népek maguk dönthetnek sorsukról, s a békeszerződést az orosz Alkotmányozó Nemzetgyűlés ratifikálja. Ez el is döntötte a kérdést, mert az említett nemzetgyűlés már 1918 óta nem létezett.

A kijevi hadjárat

A Lengyel Szocialista Párt és a többi baloldali párt vezetőinek többsége – nem számítva a kommunistákat – rokonszenvesnek találta Piłsudski föderációs terveit. Mieczysław Niedziałkowski a Lengyel Szocialista Párt nevében kifejtette, „Ha Lengyelország valamennyi végvidéki nemzete önrendelkezési joga alapján köt békét a bolsevikokkal, akkor Lengyelország kezdeményezésére életre kelhet a keleti nemzeteknek egy olyan blokkja, amelynek Lengyelország a lelke. Létrejöhetne a Kelet-európai Egyesült Államok, amelyhez Lengyelországon kívül Finnország, Lettország, Észtország, Litvánia, Belorusszia tartozna, és idővel talán Ukrajna is.” Ez arra utal, hogy Ukrajnát Piłsudski egyelőre független, Lengyelországgal szoros szövetségben álló államként akarta helyreállítani.

A lengyel államfő most már azt tartotta legfontosabb diplomáciai teendőjének, hogy a Németország ellen győztes nagyhatalmak kormányait meggyőzze: a készülő háború a „célba vett” területeken élő népek önrendelkezési jogaiért folyik majd Szovjet-Oroszország ellen. (Mondhatni, a wilsoni pontok megvalósításáért.) Jóváhagyásuk nélkül kockázatos volt a hadjáratot megindítani. Közben Anglia mindinkább megalégtelte a kudarcok sorozatából álló, de hatalmas pénzeket felemésztő, vörösök elleni intervenciókat, s apránként megérlelődött benne, hogy rendezni kellene a viszonyát az új, „vörös” Oroszországgal is. Emiatt a háborúpárti lengyelek igazán csak Franciaországra számíthattak.

A háború megindításának másik fontos feltétele az ukrán nemzet legbefolyásosabb vezetőinek a megnyerése volt, ami, úgy látszott, nem fog gondot okozni, mivel az Ukrán Népköztársaság Petlura által vezetett direktóriuma csak lengyelek támogatásával kerülhetett vissza a hatalomba. A lengyelek meg voltak győződve arról, hogy az ukrán atamán mögött nagy tömegek állnak, és megjelenésére tekintélyes önkéntes ukrán hadsereg áll talpra. Lengyelország ünnepélyesen elismerte az Ukrán Népköztársaságot. Az április 21-i politikai szerződésben megállapodtak a lengyel–ukrán határban is. (Ez

többé-kevésbé ott húzódott volna, ahol a rigai békében a szovjet–lengyel határt meghúzták.) Az ukrán vezetők egy része azonban nem akart megbékélni azzal, hogy a szerződésben le kellett mondaniuk Kelet-Galíciáról és Volhínia egy részéről a lengyel állam javára. A szerződés szerint az ukránok és a lengyelek kölcsönösen egyforma jogokat biztosítottak volna az országukban élő lengyel, illetve ukrán kisebbségeknek. Az április 26-án az ukrán néphez intézett kiáltványukban Piłsudski és Petlura azt is bejelentették, hogy a lengyel hadsereg csak addig marad Ukrajnában, amíg az ukrán kormány meg nem alakul, és meg nem szerveződik egy olyan haderő, amely képes az ország függetlenségét megvédeni.

Piłsudski a vezérkar kizárásával maga dolgozta ki a hamarosan meginduló kijevi hadjárat tervét, amelyet olyannyira titokban tartott, hogy az április 20-án tartott konferencián az északi front parancsnokait, Stanisław Szeptycki és Stefan Majewski tábornokokat se tájékoztatta róla. Meg volt győződve arról, hogy a Vörös Hadsereg Kijev védelmére összes ukrainai erőit összevonja, amelyeket a város előterében a lengyel csapatok szét tudnak verni. Az időközben Lengyelország „első marsalljává” kinevezett Piłsudski a Berezina és Dvina felső szakaszán, a Berezina középső szakaszán, valamint Volhíniában és Podóliában összevont négy hadsereggel április 25-én indította meg a hadjáratot.

Villámgyorsan nyomult előre Kijev felé. Igaz, már ekkor megmutatkoztak azok a gondok, amelyek az egyes hadseregek közötti kapcsolattartás nehézségeiből adódtak. Piłsudski ugyanis megszüntette a frontparancsnokságokat, mert az egész hadseregsoportot maga akarta irányítani mint fővezér. A siker egyelőre elfedte az ebből adódó nehézségeket. Az oroszok mintegy harmincezer foglyot, nagy mennyiségű hadianyagot veszítve ugyan, de viszonylag rendben vonultak vissza. A lengyelek vesztesége rendkívül csekély volt ugyan, Piłsudskinak mégsem lehetett oka az elégedettségre. Ukrajna lakossága nem állt egy emberként Petlura mellé. Ha nem is ellenségesen, de közönyösen fogadta a „felszabadítókat”. A legjobban az nyugtalanította, hogy nem sikerült „kiprovokálnia” Kijev védelmét, vagyis döntő csatára kényszeríteni a Vörös Hadsereget, pedig Zsitomir elfoglalása után még meg is állt, hogy az ellenségnek ideje maradjon összevonni erőit Kijev előtt. De rosszul gondolta, hogy ezt a szent várost is ugyanúgy összes erőikkel védeni fogják az oroszok, mint 1812-ben Kutozov Moszkvát Borogyinónál. Kivárásával csak azt segítette elő, hogy az üldözőiktől így megszabadult orosz hadosztályok kényelmesen megmenekülhettek.

Május 7-én egy felderítő lengyel lovasszakasz Kijev egyik üdülővárosrészében villamosra szállt, és becsörömpölt a központba. Másnap az Edward Ryz-Śmigły tábornok parancsnoksága alatt álló 3. lengyel hadsereg gyalogsága és az ukrán egységek is bevonultak a városba, amelynek helyőrségét a 6. ukrán hadosztály adta. Ugyanezen a napon Piłsudski is rövid látogatást tett Kijevben. Élményeiről pár órával később már Zsitomirban kelt levelében számol be Aleksandra asszonynak. Ezúttal mintha bizakodó volna: „*Hinnéd, hogy*

milyen tündérkedő a sors: hogy a lengyeleket ilyen lelkesedéssel és örömmel köszöntsék Kijevben: hogy az orosz leányok virágot hintsenek tisztjeinkre és katonáinkra, és hogy az egész város (...) mosolygós és elégedett legyen, beleértve (...) a munkásokat is. Képzeld, egyből megindultak a villamosok, megjavították a vízvezetékeket és elkezdték kitakarítani a várost, amely elképesztően koszos volt.”

Piłsudski azt szerette volna, ha a lengyel–ukrán viszony ugyanolyan „örömteli és lelkes” marad a jövőben is, mint ez a kijevi bevonuláskor érzékelhető volt. Amikor a Zsitomirban berendezett főhadiszállásán május 9-én Antoni Skulski miniszterelnök azzal a javaslattal kereste fel, hogy az Ukrajnában felhalmozott hatalmas élelmiszerkészleteket Lengyelország javára is felhasználják, Piłsudski kijelentette, hogy az csak vásárlás vagy szabályos árucseré formájában valósítható meg. Rekvirálásról még ötlet szintjén se lehet szó.

Az orosz társadalmat sokkolta Kijev elvesztésének híre. A bolsevik kormány eredményesen apellált az orosz nép hazafias érzelmére; a cári tisztek is – Bruszilovval az élükön – tömegesen jelentkeztek a veszélyeztetett haza védelmére. A szovjet vezetés május 11-én az Orosz Föderáció európai részének huszonnégy kormányzóságát ostromállapot alá helyezte, és dekrétumot adott ki a lengyel hadjáratral szembeni harc eszközeiről és az ellentámadásról.

A Kijev bevételével megkoronázott villámhadjárat, a könnyű siker hihetetlenül népszerűvé tette Piłsudskit a lengyel társadalom előtt, de főleg a szocialisták körében. Hívei nagy ovációval, pompával kísért fogadtatásban akarták részesíteni. A május 18-án délután négykor Varsóba érkező Piłsudskit Leopold Skulski miniszterelnök, Ignacy Baliński a varsói városi tanács elnöke, valamint Mihajlo, az ukrán hadsereg tábornoka köszöntötte a pályaudvaron. Ezt követően virágfüzérrel díszített hintóban hajtott végig az utcákon összegyűlt tömeg ujjongása közepette a Szent Sándor-templomig, ahol a Varsói Opera kórusa a *Te Deum laudamus*t énekelte. Este a szejm ünnepi ülést rendezett a tiszteletére.

A lengyel államfő május 21-én találkozott először Roman Dmowskival a független Köztársaságban. A találkozás után Dmowski megállapította: *„Kétségtelen nagy ember, bár semmiben se értettünk egyet.”* Piłsudski hasonlóképpen vélekedett Dmowskiról: *„Ő az egyetlen politikus, akivel érdemes eszmét cserélni, jóllehet, a Lengyelország jövőjére vonatkozó nézeteink alapvetően különböznek.”*

A Vörös Hadsereg ellentámadása – Tuhacsevszkij és Bugyonnij

A Vörös Hadsereg főparancsnoksága nem azzal segítette a megroppant ukrán fronton álló csapatait, hogy a – lengyel szemmel nézve – északkeleti, orosz

meghatározás szerint északnyugati frontról hadosztályokat dobott át a megerősítésükre, hanem azzal, hogy Belorusszia területén előrehozta az időben későbbre tervezett hadműveletet.

Nagyszabású ellentámadását a 15. hadsereg május 14-én indította meg a Dvina vonaláról. Rövidesen a 16. hadsereg is megindult Boriszovból. A hadműveletet a bolsevik haderő legtehetségesebb tábornoka, az északnyugati front parancsnoka, a huszonhét éves Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij – a cári gárda egykori tisztje – irányította, aki korábban a Gyenyikint legyőző kaukázusi hadsereget vezette. A támadást, amely az 1. lengyel hadsereget május végéig százharminc kilométerrel vetette hátra, Piłsudski későbbre várta. Hevességét érzékelve a lengyel fővezér Ukrajnából és az ország belsejéből átdobott csapatokból felállított egy speciális tartalékhadsereget, amelynek parancsnokságát Kazimierz Sosnkowski hadügyminiszter-helyettesre bízta. Piłsudski intézkedésének az lett a következménye, hogy az Ukrajnában tervezett további lengyel hadműveleteket – kellő erő híján – le kellett állítani.

A kitűnő szervező hírében álló Sosnkowski, akinek a keze alatt még sohasem szolgált nagyobb egység, bebizonyította, hogy hadsereg irányítására is képes. A három hadosztályból, két gyalogosdandárból és a Belina ezredes lovascsoportjából álló hadsereg nyolc nap alatt készen állt az ellencsapásra. Sosnkowski június 2-án indította meg a támadást, és Tuhacsevszkijt majdnem a kiindulási vonalára nyomta vissza. Ezzel az északi fronton rövid időre stabilizálódott a helyzet. Hamarosan kiderült azonban, hogy ez volt majdnem két és fél hónapra a lengyel haderő utolsó jelentősebb sikere. A Vörös Hadsereg támadásának megindulását követően ismét felállított lengyel frontparancsnokság irányítója, Stanisław Szeptycki tábornok utóbb szemére vetette Piłsudskinak, hogy nem engedte az ellenség energikus üldözését, s ezzel megakadályozta az orosz csapatok szétverését.

Kérdéses, hogy egy ilyen üldözésre volt-e kellő erejük a lengyeleknek. Ráadásul Piłsudskit egy ilyen parancs kiadásától az is visszatarthatta, hogy hírt vette: Bugyonnij tizenhatezer fős félelmetes hírű lovashadserege támadást indított Ukrajnában. A kozákok és a lengyel ulánusok május 29-én csaptak össze ezen a fronton először. Az 1. ulánusezrednek ugyan sikerült megfutamtania a vele szemben álló ellenséget, de a front egy másik szakaszán az 50. végvidéki lövészezred két zászlóaljának katonáit a kozákok könnyedén lekaszabolták. Ez a dráma rávilágított a frissen felállított lengyel egységek kiképzetlenségére is. A nagy számban bevonult újoncok vagy önkéntesek nemegyszer kerültek úgy harctérre, hogy lőni se tudtak.

A lengyel történészek megegyeznek abban, hogy Ukrajnában Szemjon Bugyonnij lovashadseregének bevetése hozott fordulatot. A Bugyonnij által vezetett 1. lovashadsereg, amelynek fegyelmetlenségéről és kegyetlenségéről egyik katonája, Iszaak Babel számol be a szemtanú hitelességével, ugyancsak próbára tette az ukrán fronton harcoló lengyel tábornokokat. Az egymástól elszigetelten működő lengyel hadseregek, hadtestek, hadosztályok képtelenek

voltak a villámgyorsan mozgó lovastömeeggel megbirkózni, holott összehangoltan, tervszerű határozottsággal működve szét tudták volna verni, mint ez augusztus és szeptember fordulóján Zamośnál bebizonyosodott.

A hol valamelyik fronton, hol Varsóban tartózkodó Piłsudski június 19-én fogadta második alkalommal hivatalosan Csekonics Iván magyar követet, aki átadta neki Horthy június 6-án kelt levelét. A kormányzó a feszült román-magyar viszony oldásában kérte a marsall közvetítését, s katonai segítséget ajánlott a lengyeleknek. Piłsudski válaszul támogatást ígért a magyar hadsereg felszereléséhez, s az ezzel kapcsolatos intézkedés felelősének Sosnkowski tábornokot jelölte ki.

A Tuhacsevszkij által vezetett, négy hadseregből és a moziri csoportból álló mintegy százhatvenezer főt számláló orosz hadseregcsoporthoz július 4-én indította meg új hadműveletét a belorusz fronton. A lengyelekkel szemben több mint másfélszeres fölényben volt. A lengyelek változatlanul vonalvédelemre rendezkedtek be, de a kiterjedt terület tartásához nem volt se kellő erejük a fronton, se tartalékuk a front mögött. „A lengyelek harcrendjének ezeket a hibáit mi figyelembe vettük, és a támadás tervének kidolgozásakor arra számítottunk, hogy fölényben lévő csapataink erős csapásaival azonnal megsemmisíthetjük az előretolt lengyel erőket” – jegyzi meg Tuhacsevszkij.

Július 9-én Piłsudski azt javasolta az északi fronton harcoló tábornokainak, hogy vonuljanak vissza vagy százötven kilométert és a németek által 1917-ben jól kiépített lövészárókvonalakat kihasználva rendezkedjenek be védelemre, s ott készüljenek fel az ellentámadásra. Ezt Szeptycki tábornok, a frontparancsnok azzal hárította el, hogy a kiképzetlen katona nemcsak hogy hitét veszíti a hátrálás során, hanem védtelen is lehet az üldöző ellenséges lovasság támadásainak kitéve.

Maradt a területmegtartó hősiesség helytállás. Ennek eredményeként a harmincnégy ezer katonát számláló 1. lengyel hadsereg július 4-e és 12-e között csaknem húszezer embert veszített, és a többi lengyel erővel együtt visszavonulásra kényszerült. Mivel azt kapkodva hajtották végre, a gyenge erővel, minden átgondolás nélkül védett Vilmát a litvánoktól támogatott IV. orosz hadtest huszonnégy órán belül elfoglalta. Július 19-én a kulcsfontosságú grodnói erődöt vette birtokba fél nap alatt négy kozákszásad. Władysław Sikorski tábornok találóan jegyezte meg, hogy 1920 júliusában a lengyel hadsereg nagy része olyan volt, mint a kormánylapát nélkül viharos hullámokon hanykolódó csónak.

Az új lengyel miniszterelnök, Władysław Grabski a Vilna és Grodno elvesztéséért felelős tábornokokat, Aleksander Boruszcakot és Adam Mokrzeckit hadbírótság elé akarta állíttatni. Piłsudski nem engedte. Talán azért se, mert szinte az összes lengyel generálissal elégedetlen volt, és végtére mint fővezért mindenért őt terhelte a felelősség.

Július végén már a Bug és Narva vonalának megtartásáért kellett harcolni. Itt a megtépázott 1. hadsereg elszántabban és eredményesebben küzdött. Łomża

és Osztrolenka környékének védelmében a lengyel csapatok több napon át sikeresen kötöttek le nagyobb orosz erőket is. A Biebrza és a Bug összefolyásánál álló ossowieci erőd azonban – egy félreértés folytán – július 29-én puskalövés nélkül a szovjetek kezére került, akik augusztus 1-jéről 2-ára virradó éjszaka a breszti erődöt is könnyen elfoglalták. Ettől kezdve az északi front négy orosz hadserege már közvetlenül Varsót fenyegette, az ukrán front két hadserege pedig Lemberget és a tőle északra, Zamość irányában fekvő területet.

A varsói csata

1920. július 1-jén a szejm egyhangú döntésével megalakult a széles hatáskörrel felruházott Államvédelmi Tanács. Elnöke az államfő lett, helyettese a miniszterelnök, tagjai: az országgyűlés elnöke, három volt miniszterelnök, a fővezér által kiválasztott három tábornok és a szejm delegálta tíz képviselő. Ettől kezdve a kormány és a szejm feladatát is az Államvédelmi Tanács végezte. Július 5-én hosszas vita után úgy döntött, hogy hivatalosan segítséget kér az I. világháború győzteseitől, elsősorban Angliától és Franciaországtól.

A felelősségteljes küldetést Władysław Grabski miniszterelnök vállalta magára, s a belgiumi Spába utazott, ahol hidegzuhanyként érte, hogy tárgyalópartnerei nem szövetségesként fogadták. Az angol miniszterelnök, Lloyd Georg leszögezte: hadianyagot is csak akkor szállítanak a lengyel hadseregnek, ha Lengyelország nem tart igényt a Bugon és a Sanon túli területekre, s elfogadja az I. világháborúban győztes országok tíz küldöttjéből álló Legfelsőbb Tanácsnak Vilnára, Kelet-Galíciára és a Cieszyni (Tesseni) Sziléziára vonatkozó döntését. Ebben az esetben Anglia arra is hajlandó, hogy Varsó és Moszkva között közvetítsen. A kényszerhelyzetben Grabski beleegyezett az angolok által diktált feltételekbe.

Ezután következett az újabb hidegzuhany, amely – legalábbis látszólag – az angol miniszterelnököt érte. Július 11-én megtett javaslatára Csicserintől hat nap múlva érkezett meg a választávirat: a szovjet félnek nincs szüksége közvetítőre, közvetlenül fog tárgyalni Lengyelországgal, amelynek keleti határaitra vonatkozóan hajlandó beleegyezni a Bug folyótól keletebbre húzódó vonalba is.

Mi a magyarázata a határra vonatkozó szovjet engedménynek? A július 11-i táviratot mint külügyminiszter Curzon írta alá, aki egyébként személyesen nem vett részt a spai tárgyalásokon, amelyeken a szembenálló felek között a fegyverszünet megkötése napján húzódó vonalat kívánták figyelembe venni majd Kelet-Galíciában a határ-megállapításnál. A lengyelek többek között emiatt is harcoltak kétségbeesetten Lemberg és a város déli szomszédságában fekvő olajmezők megtartásáért. A Csicserinnek megküldött távirat szövegében azonban már az állt, hogy a határ megállapításánál figyelembe veendő vonal

Rawa Ruskától nyugatra, Przemyśtól pedig keletre húzódik – le a Kárpátokig. Ezt a vonalat egy Lloyd George-nak készített szakértői munkájában Lewis Namier, a brit Tájékoztatási Minisztérium hírszerzési osztályának munkatársa írta le, rajzolta meg a galíciai lengyelek és ukránok között húzódó néprajzi határként. Felmerült Kelet-Galiciának a Csehszlovákiához csatolása is, ahol az Kárpátaljával egyesülve alkotott volna autonóm területet. Nem véletlen, hogy az ukrán emigráció egyik központja Prága volt, ahol 1920 augusztusában az Ukrán Katonai Szervezet is megalakult, amelynek illegális működési területe a húszas és harmincas években Kelet-Galícia lett. Az Egyesült Királyság szívesebben látta volna akár Csehszlovákia részeként is ezt a kérdéses területet, mint Lengyelország határai közt.

Mindez a lengyelek előtt nem volt titok, s rosszállásukat már korábban sajátos módon hozták az angolok tudomására. Amikor 1919 karácsonya előtt a varsói brit követ táncestélyre invitálta meg a lengyel előkelőségek egy csoportját, a lengyel vendégek a vacsora elfogyasztása után felálltak és távoztak. Ezzel akarták az angolok tudomására hozni, hogy nem kívánnak úgy táncolni, ahogy ők fütyülnek. A brit katonai misszió vezetője, Carton de Wiater tábornok legszívesebben párbajra hívta volna ki az őt faképnél hagyó férfi vendégeket.

Lloyd George-nak az viszont eszébe se jutott, hogy Kelet-Galiciának esetleg az általa is támogatható Ukrajna lehetne a legtermészetesebb gazdája. Epésen jegyezte meg egy alkalommal: „Mindössze egyszer futottam össze egy ukránnal. Ő az utolsó ukrán, akit láttam, és nem vagyok biztos benne, hogy bármikor is szeretnék többet látni.” A győztes varsói csata következményeként Kelet-Galícia végül Lengyelország része lett. Ezt az itt élő ukránok – ahogyan a lengyelek akkor hívták őket: ruszinok – nem fogadták kitörő lelkesedéssel, még akkor se, ha Piłsudski kijelentette: az ukránoknak legalább annyi joggal kell rendelkezniük, mint amennyit az osztrákoktól kaptak. Az ukránok szemszögéből az így kialakult helyzetnek egy pozitív következménye volt: Kelet-Galícia megmenekült a harmincas évek Szovjet Ukrajnájában mesterségesen keltett éhínségtől, amelybe ukránok milliói haltak bele.

A Curzon nevével jelzett vonal igazi jelentőségét a II. világháború alatt nyeri el, amikor Sztálin majd az egykori angol külügyminiszter táviratára – *the Curzon Telegramme* – hivatkozva kéri az új lengyel–szovjet határ megállapítását. Ezúttal Sztálin mutatkozik majd ugyanolyan nagyvonalúnak, mint Csicserin az említett július 17-i választáviratban: azt javasolja az angoloknak, hogy öt-tíz kilométeres sávval a lengyelek javára módosítsanak a Curzon-vonalon.

A nyugati szövetségesek hadianyag-szállítása 1920 nyarán az angliai és a németországi kikötői sztrájkok miatt akadozott. A lengyel társadalom viszont a nyugat segítőkészségeként fogadta, hogy július 25-én Varsóba érkezett a győztesek Legfelső Tanácsának katonai-diplomáciai missziója, amelynek tagjai a berlini angol követ, Edgar Vincent d' Abernon, a washingtoni francia követ, Jules Jusserand, az antant haditanácsának vezérkari főnöke, Foch marsall

jobbkeze, Maxime Weygand tábornok, az angol P. Racliffe tábornok és két tikár voltak.

Piłsudski nem rejtette véka alá, hogy a helyzet komoly, és legalább egy hét fegyvernyugvásra lenne szükség a lengyel hadsereg ütőképességének biztosítására, az adott helyzetben mégis jobban örültek volna hadfelszerelésnek, mint idegen tiszték és tanácsadók érkezésének. Mindazonáltal Weygand tábornokkal még aznap este részletesen megbeszélte a teendőket. A francia generális arról biztosította a lengyel államfőt és fővezért, hogy noha nem hozott magával hadosztályokat, fegyverre és lőszerre számíthatnak a lengyelek. Pár nappal később Piłsudski a lengyel vezérkari főnök (aki ekkor már Tadeusz Rozwadowski tábornok volt) tanácsadójává nevezte ki a Weygand-t.

Az Államvédelmi Tanács július 20-i ülésén derült ki, hogy az Ukrajnát elfoglaló 12. és 14. bolsevik hadsereg elérte Galícia keleti határát, s Bugyonnij lovashadseregével az élen Lemberg felé közeledik, hogy a város bevetelével együtt a tőle délre eső olajmezőket is elfoglalja. A Vörös Hadsereg térnyerésével egy időben Tarnopolban, mint a Galíciai Szovjet Szocialista Köztársaság ideiglenes kormánya, megalakult a Galíciai Forradalmi Bizottság, amely programnyilatkozatában „a burzsoá-nemesi Lengyelországot a galíciai dolgozó nép legkegyetlenebb ellenségének” titulálta.

A Nemzeti Demokráciát és a Lengyel Nemzeti Bizottságot képviselő Roman Dmowski a Vörös Hadsereg gyors sikereire és térnyerésére az említett július 20-i ülésen úgy reagált, hogy a fővezérséget azonnal el kell venni Piłsudskitól, s azt más tábornokra kell bízni. Ha pedig nincs megfelelő lengyel jelölt, a szövetségesektől kell főparancsnokot kérni. Piłsudski erre azt válaszolta, hogy a győzelem háromnegyed részben a hadsereg és a társadalom erkölcsi erején és tartásán múlik. „Egy beteg társadalomnak a hadserege is beteg”. Ha sikerül a társadalmat felrázni, ütőképes lesz a hadsereg is – folytatta felháborodottan, majd mielőtt a termet elhagyta volna, a jelenlévőket egységre szólítva fel, azt is hozzátette: ha az egységhez „a halálomra van szükség, kész vagyok golyót röpíteni a koponyámba”. Kiderült azonban, hogy nincs jelölt a fővezéri posztra, s a Tanács bizalmat szavazott Piłsudskinak, amire tiltakozásul Dmowski kilépett az Államvédelmi Tanácsból.

A Nemzeti Demokrácia ezek után a Poznań környéki Ólengyelhont akarta végső védelmi bástyává kiépíteni arra az esetre, ha a Vörös Hadsereg elfoglalná Varsót. Azt tervezte, hogy ott nemzetmentő kormányt alakít, s Kazimierz Raszewski tábornok vezetésével tartalékhadsereget állít fel. Ebben a helyzetben Stanisław Grabski miniszterelnök, akit egyébként a Spában tett engedményekért is szüntelenül támadtak, benyújtotta a lemondását.

Július 22-én az Államvédelmi Tanács jegyzéket küldött a szovjet kormánynak, amelyben fegyverszünetet és béketárgyalásokat javasolt. Piłsudski pedig mint fővezér a moszkvai főparancsnoksághoz fordult, hogy július 25-ével kössenek fegyverszünetet.

Július 24-én Wincenty Witos frissen kinevezett miniszterelnök vezetésével új koalíciós kormány alakult, amelyben a szejm minden pártja képviseltette magát. Az 1874-ben parasztcsalád gyermekeként született Witos 1895 óta volt tagja a galíciai Lengyel Néppártnak, s annak követeként 1908-ban választották meg a galíciai tartományi szejm képviselőjévé, majd 1913-tól az Osztrák Államtanácsba is delegálták. A Néppárt ugyanebben az évben történt kettéválása után a Lengyel Néppárt „Piaśt”-szárnyának lett az elnökhelyettese, s 1919-től ennek parlamenti klubját is ő vezette.

Piłsudski élete legsúlyosabb válságát élte át 1920 júliusának utolsó és augusztusának első napjaiban. A Jagelló-kort korszerű változatban életre keltő, a „fehér” vagy „vörös” Oroszországot sakkan tartó államszövetségről szőtt nagy tervei romokban heverték. Mi több, az újjászületőben lévő lengyel állam is végveszélybe került. Ellenfelei kígyót-békát kiabáltak rá. Többek között azt a képtelen vádat terjesztették róla, hogy Gyenyikin cserben hagyásáért ötmillió dollárt kapott Lenintől. A nyugati hatalmak azzal ostromolták, hogy bármi áron is, de kössön békét a bolsevikokkal, ha ezzel meg tudja őket állítani. Ennek feltételei azonban, mint kiderült, gyakorlatilag az ország önkéntes felszámolását jelentették volna.

Legjobban azonban mintha a katonáiban csalódott volna. Nem a közkatonákban és nem az altisztekben, bár a dezertálók és a csellengők hatalmas tömege elgondolkodtató volt, s Witos állítása szerint a lengyel parasztok is nagy számban szöktek meg a behívás elől. Ezt ellensúlyozhatta a társadalom részéről július–augusztus folyamán megnyilvánuló áldozatkészség, s az, hogy rövid idő alatt kétszázezer önkéntes jelentkezett a fontra, köztük sok gimnazista. De a tábornokok! Rájuk élete végéig neheztelt Piłsudski. Volt, akire igaztalanul, volt, akire joggal. Az utóbbiak közül megemlíthető Bolesław Roja generális, akinek az északi front szélén az 1. hadsereg szárnyát kellett volna fedeznie. Júliusban többször előfordult, hogy különösebb indok nélkül visszavonult. Amikor augusztus 6-án kinevezték a Varsótól délre, 20 kilométerre fekvő Góra Kalwaria térségében álló 2. hadsereg parancsnokává, megjelent Witosnál és kijelentette: a háború elveszett, Piłsudskit el kell távolítani a hatalomból, Witos alakítson munkás-paraszt kormányt, majd őt nevezze ki hadseregparancsnokká, hogy az éppen börtönben ülő kommunisták közvetítésével eredményesen tárgyalhassanak a bolsevikokkal. Witos kidobta a hazaárulásszagot árasztó tábornokot. Nem lehetett tudni, hogy Dowbór-Muśnicki sértődöttségéből vagy gyávaaságból nem vette át a déli front parancsnokságát. A helyette oda kinevezett Wacław Iwaszkiewicz tábornokot azért kellett leváltani, mert francia tanácsra ugyan, de Lemberget harc nélkül fel akarta adni, hogy visszahúzódhasson a Sanon túlra.

Foch marsall azt javasolta, hogy hosszú állóháborúra kell berendezkedni a Visztula vonalán. Ez a lengyel hadsereg biztos szétverését jelentette volna, mert a Vörös Hadsereg közben kiépíti utánpótlásvonalait, s újabb és újabb erőket irányít Lengyelországba, miközben az angol és a francia hadsereg nyilvánvalóan

nem vonul fel a lengyelek megsegítésére. A francia hadvezér ötletét megfontolásra sem tartották érdemesnek. Minden döntésért Piłsudski tartozott felelősséggel. A nyarat jellemző kapkodásban nem lett volna más, akire hallgatnak.

Az angol Carton de Wiater vezérőrnagy, aki augusztus első hetében szinte mindennap találkozott Piłsudskival, így emlékezett az államfőre: „Naponta láttam Piłsudskit. Egy ízben megkérdeztem tőle, mit gondol a helyzetről, a vállat rándítva csak annyit mondott, hogy minden Isten kezében van. Csak egyetlen alkalommal sikerült keleti nyugalmából kihoznom, de annyira nem volt ideges, hogy ne tudta volna az ellentámadás mesteri tervét kidolgozni, amely három hét múlva meghozta a győzelmet.”

Piłsudski terve, amelyet az augusztus 6-i parancs tartalmazott, az volt, hogy megvédi Varsót, s a Visztula középső szakaszának jobb oldali térségét kettévágó Wieprz folyó mögül észak felé kitámadva a fővárost ostromló ellenség hátába kerül, vereséget mér rá, majd tovább űzi északkelet felé.

Mihail Tuhacsevszkij augusztus 8-án adta ki a parancsot, hogy Varsót augusztus 14-re be kell venni. Augusztus 12-én hat nappal korábbi parancsát – a Varsó városparancsnokává is kinevezett Rozwadowski tábornok és Weygand javaslatára – Piłsudski azzal módosította, hogy a támadó hadműveletben a front északi szárnyát is bevonta, amelynek Kelet-Poroszország déli határa mentén kellett átkarolnia az általa közben folyamatosan támadott orosz hadseregcsoport északi szárnyát. Természetesen közben a délkeleti fronton is le kellett kötni az ellenséget, hogy az ne tudja Lemberget és a tőle délre eső olajmezőket elfoglalni.

Piłsudski személyesen kívánta vezetni a Wieprz folyón túl összevont csapásmérő haderőt ezért a parancs aláírásának napján elhagyta Varsót, hogy frontparancsnokságának székhelyére, Pulavába utazzék. Mielőtt útra kelt volna, még egyszer találkozott a minisztertanács tagjaival: Wincenty Witosszal, Ignacy Daszyńskival és Skulskival. „A fővezér [...] a beszélgetésben rendkívül óvatos volt, s a folyó ügyeket érintve meglehetősen lehangoló horoszkóppal állt elő. Kijelentette, hogy mindent egy lapra tett fel, és egyáltalán nem biztos, hogy nyerni fog” – emlékezett vissza a találkozóra Witos, akinek Piłsudski átnyújtott egy levelet azzal, hogy tartalmát akkor hozza nyilvánosságra, amikor jónak látja. A levélben részletesen megindokolva mind a fővezérségről, mind az államfői tisztségéről lemondott. Witos hat nap múlva juttatta vissza a levelet Piłsudskinak, azzal, hogy időszerűségét veszítette. Piłsudski hatalmas kerülőt megtéve ért Pulavába, mivel el akart köszönni Újszandecben tartózkodó feleségétől. A lemondó nyilatkozat és a családi búcsú is azt bizonyítja, hogy mindent egy lapra tett fel... Aleksandra asszony biztos volt a győzelemben.

Azon a napon, amikor Piłsudski elutazott Varsóból, a négy orosz hadsereg a több mint háromszázötven kilométer hosszú frontszakaszon a Közép-Lengyelországot balról jobbra, főnről le keresztbe átszelő Visztula vonalához közeledett. E front a varsói csata előestéjén – lengyel részről – két szakaszra

tagolódott. Az északi front parancsnoka Józef Haller tábornok lett, s két hadsereg tartozott alá: Władysław Sikorski tábornok 5. hadserege és a Varsó katonai kormányzójának tisztét betöltő Franciszek Latinik tábornok 1. hadserege. A Piłsudski által irányított középső fronton három hadsereg sorakozott fel: a 4. hadsereg Leonard Skierski, a csapásmérő csoport Edward Rydz-Śmigły és a 3. hadsereg Zygmunt Zieliński tábornok parancsnoksága alatt. Az ettől lejjebb húzódó délkeleti frontért előbb Waclaw Iwaszkiewicz, utóbb Robert Lamezan-Salins tábornok volt a felelős.

Velük szemben északnyugatról délnyugat felé a IV., XV., III., XVI. orosz hadsereg, a moziri csoport valamint a délnyugati front felső szakaszán a Lublin irányában tevékenykedő XII. hadsereg vonult fel. A háromszázötven kilométeres frontszakaszon 525 ágyúval és 2122 géppuskával rendelkező száztizenkétezer harcképes orosz katona (az élelmezési létszám ennek majdnem a kétszerese volt) állt szemben százhuszonnégy lengyellel. Az utóbbiaknak a 630 ágyún, 1684 géppuskán kívül több tucat tank és páncélcocsi, valamint néhány páncélvonat és két repülőosztály is a rendelkezésére állott.

Azon a hatvan kilométeres frontszakaszon, amelyen a harcok az első napokban közvetlen Varsóért folytak negyvenezer emberükkel és 259 ágyújukkal a lengyelek voltak fölénybe a harminkétezer embert és 200 ágyút felvonultató oroszokkal szemben. A Varsótól enyhén északnyugatra fekvő modlini erőrendszer északi-északkeleti térségében és Wkra folyó mentén védelmi állást foglaló frissen felállított és még szinte a szervezés állapotában lévő huszonötezer emberből álló 5. lengyel hadsereg minden tekintetben alulmaradt a negyvennyolcezer embert számláló IV. és XV. orosz hadseregekkel szemben. Ez utóbbiak közül a legjobbnak tartott IV. orosz hadsereg huszonegyezer embere és 144 ágyúja és 550 géppuskája – Gaj kán energikus lovashadtestével együtt – Kelet-Poroszországtól délre foglalt állást és nyomult nyugat felé. Bziskian Gaj tábornok, aki a cári gárdában őrmesterként szolgált, lovashadtestével ugyanazt a szerepet játszotta a IV. hadsereg északi támadási körzetében, mint Bugyonnij 1. lovashadserege a délnyugati fronton.

Az 1920-as lengyel–bolsevik háborúban a lovasság meghatározó szerepet játszott. Ez meglepő lehet annak tudatában, hogy az I. világháború második felében már több katonai szaktekintély megfogalmazta, hogy a jövőben a lovasságot felváltják a gyorsan mozgó, csatát eldöntő páncélosok. Bugyonnij lovashadseregének eredményes ukrajnai működése bizonyos vonatkozásban félrevezető volt. Piłsudskit is arról győzte meg, hogy a lovasságra építeni lehet, a lovasságot fejleszteni kell. 1923-ban emiatt vetette el azt a javaslatot, hogy 30 lovasezred helyett állítsanak fel tíz páncélosezredet, amelynek fenntartási költségei egyébként kisebbek lettek volna, mint az említett ulánusoké. Pedig hogy a hadsereg modernizálására, technikai fejlesztésére mennyire szükség van, arról maga Piłsudski éppen a varsói csata két epizódja kapcsán is meggyőződhetett. Az egyik egy sikeres rádiófelderítés, a másik egy bravúros lovasfelderítés kapcsán íródott be a lengyel történelembe. Bár az utóbbi

esemény is a rádiótechnikához kötődik, az érte kapott jutalom egy lovasezred békeidőbeli létének biztosítása lett.

1920. augusztus 13-án a lengyel rádiófelderítőknek sikerült megfejteniük a XVI. hadsereg parancsnokának aznapra vonatkozó hadműveleti utasítását. Eszerint az orosz III. hadsereg Modlin ellen küldött 21. hadosztálya a zegrzei körzetből még aznap a tőle délre fekvő Praga ellen fordul, amely Varsónak a Visztulán inneni városrésze (mondhatni Pestje) volt. Ugyanakkor a XVI. hadsereg öt hadosztályából három a Praga előterében álló gyenge 11. hadosztály ellen indít frontális támadást. Ebből a Varsót védő lengyel parancsnokság, amelynek vezetője Tadeusz Rozwadowski tábornok volt, megtudhatta, hogy a bolsevik támadás főiránya a Radzymin nevű helység.

Rozwadowski és tanácsadója, Weygand tábornok egyaránt felmérte, hogy a gyenge 11. gyalogoshadosztály nem bír ellenállni a ránehezedő orosz nyomásnak. Arra kérték az északi front parancsnokát, József Haller tábornokot, hogy az 1. hadsereg támogatása céljából, amelynek kötelékébe az említett hadosztály tartozott, az 5. hadsereg korábban, vagyis már másnap hajnalban indítson támadást a vele szemben álló orosz erők ellen. Az 5. hadsereg parancsnoka, a két nappal azelőtt kinevezett Sikorski tábornok ezt lehetetlennek tartotta. Haller csak azt az ígéretet kapta tőle, hogy az eredeti időpontnál mindenképpen korábban támad. Rozwadowski tábornok ezzel egyidejűleg Piłsudkihoz fordult, hogy hozza előre a Wieprz folyó mögül tervezett ellentámadást. A fővezér ezt ugyan feleslegesnek tartotta, de a támadás időpontját 17-ről 16-ra módosította.

Augusztus 13-án délután megindult Radzymin felé a bolsevik XVI. hadsereg 27. hadosztálya, amelynek katonái Kolcsak legyőzése után azt kérték, hogy küldjék őket a lengyel frontra. Vitézségüknek köszönhetően állt a hadosztály sorszáma előtt a „vas” jelző. Közte és a III. hadsereg ugyanekkor támadásra kikülönített 21. hadosztálya között sajátos versengés folyt azért, hogy melyikük vonul be elsőként Varsóba

A lengyel fővárosban eközben megtörténtek az előkészületek, hogy a követségeket és a főhivatalokat átköltöztessék Poznańba. A brit nagykövet, aki időben hazaküldte a családját, így írt erről a feleségének: „Összepakoltam az összes tányért, képet, nyomatot, lakkozott csecsebecsét, porcelánt, fényképeket, a legjobb könyveket, a legszebb porcelánokat és üvegtárgyakat, szőnyegeket stb. Kíváncsi vagyok, mi történik majd ezekkel a szép bútorokkal és jó ágyakkal stb., amelyeket nem tudtam felpakolni.” Ilyen hangulat uralkodott Varsóban azok körében, akiknek volt hova menniük a riasztó híreket hallva.

Az orosz csapatok közben valóban áttörték a külső védelmi vonalat, elfoglalták Radzymint, s tizenhárom kilométerre közelítették meg Varsót. Az orosz katonák már arról beszéltek, hogy másnap a belváros cukrászdáiban fognak kakaózni. Ebből a kulináris élvezetből azonban egyelőre nem lett semmi. Augusztus 14-én délre a lengyel hadsereg litvániai–belorussziai hadosztálya visszavette a kulcsfontosságú települést, de egy orosz tartalékdandárnak és egy

kozák dandárnak sikerült kiszorítania onnan. Közben Radzymintól északra és délre egyaránt heves harcok folytak.

A radzymini frontra Wincenty Witos miniszterelnök is kimerészkedett, hogy saját szemével lássa, mi történik. Így azt is láthatta, amikor két újonc ezred, állásait otthagya pánikszerű menekülésbe fogott. Látogatásának ezt az epizódját így örökítette meg emlékiratában: „A megfutamodás oka egyszerre tetszett jelentéktelennek és nevetségesnek: orosz lovasságnak vélték a portákról kicsörtető tehéncsordát. Vagy két kilométer után a menekülő ezredeket feltartóztatták, s szétszórva beosztották őket az újonnan támadt arcvonalba, ahonnan már nem lehetett kimozdulni. [...] Egyszer csak a szemben lévő erdőségből kizúdult egy bolsevik csapat. A lengyel tüzérség heves tüzelésbe kezdett. A gyalogság, amelybe az imént említett két megfutamodott ezred is tartozott, rohamra indult ellene. Egy kőház vastag fala mögé bújtunk, hogy biztonságban kivárjuk az összecsapás végét. Nem tartott sokáig, mivel a lengyel csapatoktól észak felől oldalba kapott bolsevikok – állítólag nagy veszteségeket szenvedve – gyorsan visszavonultak.”

A Varsót védő második (és egyben utolsó) védvonalat a bolsevikoknak nem sikerült áttörniük. Ettől függetlenül ekkor még Tuhacsevszkijnek kedvezett a szerencse, mert az 5. lengyel hadsereg az eredeti időpontnál valamivel korábban meginduló támadása se ígérkezett sikeresnek.

Augusztus 15-én fordulat állott be a varsói csatában. Egész napon át tartó heves harcok után a rendkívül energikus Lucjan Żeligowski tábornok 10. gyalogoshadosztálya és a litvániai–belorussziai hadosztály két zászlóalja este hét órakor nemcsak elfoglalta Radzymint, hanem meg is tartotta az ütközet tengelyében álló települést. Ugyanakkor az 5. hadsereg is sikereket ér el az északkeleti front egyes körzeteiben.

Aznap még senki se tudta, hogy az 5. hadsereg kötelékébe tartozó 8. lovasdandár egyik ezrede, a csak július 27-én alakított 203. önkéntes ulánuszeread következményeiben milyen jelentős tettet hajtott végre. A korábbi évszázadokra jellemző lovasbravúr azt bizonyította, hogy híradástechnikai eszközök nélkül még a világ legjobb lovasságával rendelkező hadsereg sem tud eredményes hadjáratot folytatni. Az említett lengyel ezred augusztus 15-én hajnalban váratlan rohammal elfoglalta a népszerű fürdővároskát, Ciechocinekét, amelyet a hírek szerint ellenséges csapat tartott megszállva. Nem is akármilyen... A IV. hadsereg egyes egységei a vezérkarral együtt, amely csak az utolsó pillanatban tudott lóhalálában elmenekülni. Előtte csak arra futotta az idejéből, hogy a rádió adó-vevő készülékét megsemmisítse, nem akarván azt a lengyeleknek zsákmányul hagyni.

Ettől kezdve a csata mindent eldöntő négy napjában Tuhacsevszkij nem tudott kapcsolatot teremteni a IV. hadsereggel, amelynek hat hadosztálya minden cél nélkül haladt előre Lengyelország – Kelet-Poroszországtól délre eső – északi sávjában, s lovashadtestje már a versailles-i békében lengyeleknek ítélt tengerhez vezető „gdański folyosót” is elérte. Így nem volt, aki

Tuhacsevszkijnek arra vonatkozó parancsát, hogy az 5. lengyel hadsereg balszárnya ellen támadást indítson, végrehajtsa. Ahogy írta: „Az ellenség 5. hadserege ily módon megmenekült, és noha a szárnyában és hátában volt hatalmas, 4 lövész- és 2 lovashadosztályból álló hadseregünk, büntetlenül folytatta támadását a III. és a XV. hadsereg ellen.”

Nemcsak támadta, hanem az augusztus 14. és 16. között vívott harcok eredményeként „lépésről lépésre való visszavonulásra” is kényszerítette. Az 5. hadsereg és az 1. hadsereg balszárnya augusztus 17-én megkezdte az ellenség üldözését. Ugyanezen a napon az orosz front balszárnyán megjelent a Piłsudski által bevetett rohamcsoport egyik hadosztálya.

Ha a varsói csatát nem is döntötte el, de a lengyeleknek segítséget jelentett, hogy a magyar kormány által szervezett lőszerszállítmány, amelyet Csehszlovákia nem engedett át a területén, Románián át hatalmas kerülőt téve, augusztus 15-én megérkezett Varsóba. A transzport egyik kísérője az Árva megyében, Podvilkben született fiatal történész, Divéky Adorján volt, akinek abban is volt némi szerepe, hogy Árva megye észak része ne Csehszlovákiához, hanem Lengyelországhoz kerüljön – Észak-Szepességgel együtt.

Piłsudski augusztus 16-án hajnalban ígéretéhez híven a Wieprz folyó vonaláról északi, északkeleti irányba elrendelte az ellentámadást. A hadműveletben a lengyel hadsereg legjobb hadosztályai vettek részt – köztük a 14. és 16. poznaíni valamint az 1. és 3. légiós hadosztályok. A 14. poznaíni hadosztályban olyan kiváló katonák szolgáltak, mint az 15. ulánusezred parancsnoka, Władysław Anders ezredes. A rohamcsoport negyvenötezer gyalogosból és lovasból állt, s 175 ágyúval és 750 géppuskával rendelkezett. Piłsudski villámgyors előrenyomulásra biztatta katonáit. „A gyalogság a lábával és a vitézségével veri meg az ellenséget” – hangoztatta a napóleoni tételt. Kezére játszott, hogy az északi és a déli front közötti 150 kilométeres térséget az ide rendelt két orosz hadosztály nem tudta erejével kitölteni. Az eredeti terv az orosz XVI. hadsereg szétverése lett volna. Ez azonban nem sikerült, mert Tuhacsevszkij augusztus 17-én még időben elrendelte a visszavonulást.

Nem csak Tuhacsevszkij és katonái számára hiúsult meg a diadalmas varsói bevonulás. Augusztus 3-án Białystokban a Branicki-palotában megalakult Lengyelország Ideiglenes Forradalmi Bizottsága. Vezetői a Kommunista Internacionálé társalapítója, Julian Marchlewski, Feliks Edmundowicz Dzierżyński, akinek neve származása okán lengyelül is írható, és Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára, Feliks Kon voltak. Dzierżyński – akit a híres író, Stefan Żeromski úgy jellemezett egyik publicisztikai írásában, mint aki tetőtől talpig lucskos a vértől – 1917 decemberétől vezette az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra nevű szervezetet. Az sem véletlen, hogy azokban a lázas augusztusi napokban Marchlewski munkatársa lett: Lengyelországban rengeteg dolog várt volna rá. Augusztus 13-án már ők hárman is útban voltak Varsó felé. Másnap megálltak a fővárostól hatvan

kilométerre fekvő Wyszkówban, hogy az ottani paplak gyümölcsfáinak árnyékában vegyék kézhez a varsói bevonulásra jelt adó győzelmi jelentést. Augusztus 16-án csendben visszafordultak Białystokba. A művelt Julian Marchlewski állítólag Wyspiański Menyegzőjének ismert sorait mormolgatta indulás előtt:

*Kellett neked aranykürt,
Kellett neked pávatoll,
Maradt a selyemzsinór.*

Lenin keserűen jegyzi meg majd a hamarosan megkötött béke kapcsán: „Lengyelországban az történt, aminek történnie kellett. [...] A lengyelek a vöröskatonákban nem testvéreiket, felszabadítóikat látták, hanem ellenségüket. A lengyelek nem szocialistaként és forradalmárként gondolkodtak és cselekedtek, hanem nacionalistaként és imperialistaként. A forradalom, amelyre Lengyelországban számítottunk, nem sikerült. A munkások és a parasztok saját osztályellenségeik védelmére keltek.”

A varsói csata augusztus 25-én ért véget, amikor az orosz csapatok zömét a Nyeman vonalára szorították vissza. A IV. orosz hadseregnek csak kis része tudott megmenekülni. Gaj Bzyskian lovashadtestét visszavonulása során Kolónál fogta körbe a 4. lengyel hadsereg. Úgy vágta ki magát, hogy „átsodródott” Poroszországba, ahol lefegyverezték. Rajta kívül még hat orosz hadosztály jutott erre a sorsa.

A lengyelek vesztesége a varsói csatában négyezer-ötszáz halott, huszonkétezer sebesült és tízezer eltűnt volt. A bolsevikok huszonötezer halottat és sebesültet, negyvennyolcezer foglyot, 135 ágyút és 314 géppuskát veszítettek, továbbá negyvenötezer katonájukat internálták Kelet-Poroszországban.

A győztes varsói csata lezárulásával nyomban elkezdődött a vita, kié az érdem. A támadást az északnyugati fronton javasló Weygandé, a kiválóan helyt álló 5. hadsereg parancsnokáé, Sikorski tábornoké, a Varsót megvédő Rozwadowskié vagy a csapásmérő hadseregeket vezető Piłsudskié? Le kell szögezni, hogy Weygand és Rozwadowski javaslatára módosított haditervet Piłsudski fogadta el és írta alá. Vereség esetén őt terhelte volna a felelősség, ahogy a győzelemért is övé a fő érdem.

Varsótól Közép-Litvániáig

Tuhacsevszkij nem tudott arról, hogy a Wieprz folyó vonala mögött hatalmas lengyel erő készül támadásra, noha az erre vonatkozó augusztus 6-i parancsot megtalálták egy halott lengyel futártisztnél, s eljuttatták neki. Ő azonban cselt gyanított, és jobban bízott Bugyonnij lovashadseregében. A július 11-i parancs a

XII. hadseregnek és a XVI. hadsereg egy részének Lublint jelölte ki felvonulási irányul. Csak a XII. hadsereg húzódott fel Vlagyimirig. Emiatt a főparancsnokság augusztus 11-én újabb parancsot juttatott el a délnyugati front parancsnokságának, hogy a lovashadsereg a továbbiakban ne vegyen részt Lemberg ostromában, hanem vonuljon Zamość irányába. Ha ezt rögtön elrendelik, Bugyonnij Piłsudski hátát és oldalát fenyegethette volna.

Tuhacsevszkij ennek elmulasztását szóvá teszi a visztulai hadjáratról kiadott munkájában: „A délnyugati front erői nem működtek együtt a nyugati front főerőivel. Ezt különösen kiélezte az a körülmény, hogy a délnyugati front előtt egy helyi jellegű és önmagában rendkívül fontos feladat állott: elfoglalni Lvov városát, a galíciai terület központját. Erre irányult a Délnyugati Front főerőinek minden igyekezete, amely ily módon 90 fokban eltért a Nyugati Front erőfeszítéseitől.” Tuhacsevszkij 1923-ban tartott előadásában már tapintatosan elhallgatja, hogy mindez a délnyugati front forradalmi tanácsa vezetőjének, Joszif Visszarionovics Sztálinnak a makacssága miatt történt így, aki mindenáron a saját tervét akarta keresztülvinni. Ez pedig, amelynek helyességéről és messze ható nemzetközi következményeiről Bugyonnijt is sikerült meggyőznie, az volt, hogy minél hamarabb foglalják el Lemberget, s azonnal törjenek be a Kárpát-medencébe a tanácsuralmat Magyarországon – a világforradalom részeként – visszaállítani. A Tuhacsevszkij számára szinte létfontosságú parancs végrehajtását ezért húzták-halogatták, ameddig csak lehetett. Még augusztus 21-én is azt táviratozták a felsőbb hadvezetésnek, hogy Lemberg elfoglalására feltétlenül szükség van.

A félelmetes lovashadsereg augusztus 19-én – más források szerint csak pár nappal később – indult meg Zamość felé. Ekkor már késő volt. A felelősség így a varsói vereségért személy szerint Sztálint is terhelte. Tuhacsevszkij ebből nem csinált titkot; szívesen hadbíróság előtt látta volna az engedetlen katonai komisszárt. Ezért Sztálin őt még nagyobb elégtétellel lövette agyon 1937-ben, „a nagy tisztogatások” idején. De kijutott Trockijnak is, akit később azzal is vádoltak, hogy „megfosztotta a délnyugati frontot fő ütőerétől”, az 1. lovashadseregtől. Az 1939 szeptemberében szovjet fogságba esett lengyel tisztek között pedig külön vadászott azokra, akik az 1920-as háborúban részt vettek. Erről a hadifoglyok között kiosztott kérdőívek idevágó kérdéseire adott válaszokból szerezhetek a szovjetek tudomást. Az idős Stanisław Haller tábornokot tehát nem véletlenül lőtték tarkón a katyíni erdőben: ő volt az, aki Bugyonnij lovashadseregét szétverte.

Bugyonnij lovashadserege augusztus végén ért Zamośćhoz, amelyet Bezrucsko tábornok ukrán hadosztálya és néhány lengyel lövészszázalaj védett. A felmentő seregettestet, amely a 13. gyalogoshadosztályból és az 1. lovashadosztályból állt, Stanisław Haller tábornok vezette. Az 1. lovashadosztály augusztus 31-én a komarówi mezőn csapott össze Bugyonnij két kozák hadosztályával. Ez volt a történelem utolsó nagy lovascsatája, amelyben több ezer ember esett egymásnak karddal, dzsidával. A lovastüzérség

fiatal önkéntese, Mieczysław Głębocki, amikor futárként átvágtatott a csatamezőn a két, rohamra kész lovastömeg között, a villogó kardok, pikák, kocsikra szerelt géppuskák csillámaiban, önkéntelenül a XVII. század derekán érezte magát: „Az volt az érzésem, hogy a Sienkiewicz által leírt beresteczkoói csatában veszek részt, mert az én egész nemzedékem az ő könyvein nevelkedett. A látványt megsokszorozta a csodálatosan szép, napos idő.”

A híres lovasság ágyúparkjának, szekérvonatainak egy részét is elveszítve verten távozott a harcterről. Sátortáborát maga gyújtotta fel, hogy ne legyen a lengyelek zsákmánya. Bugyonnij személygépkocsija testőrszázadának zászlócskájával együtt a 8. ulánusezred kezére került. A 2. légiós gyaloghadosztály megkísérelte a visszavonuló vörös lovasság útját állni, de a két kozákhadosztállyal nem bírt, s így a megtépázott lovashadsereg át tudott kelni a Búgon túli területre. A megvert lengyel hadosztálynak Michał Rola-Żymierski ezredes, a majdani sztálinista kommunista marsall volt a parancsnoka, akit Piłsudski alaposan lehordott a kudarcért.

A délnyugati orosz front csapatainak szeptember 18-ig tartó üldözése során a bolsevik lovashadsereg 14. hadosztálya teljesen felmorzsolódott, a többi hadosztály mindegyike 500 főre apadt, egy kozákezred pedig megadta magát a lengyeleknek. Szeptember végén a lovashadsereget kivonták a frontról. A XII. hadsereget a 3. lengyel hadsereg vette üldözőbe, amelynek parancsnokává az 5. hadsereg élén magát kitüntető Władysław Sikorski tábornokot nevezték ki. A XIV. hadseregnek Lamezan-Salins 6. hadserege szegődött a nyomába. Szeptember végére Kelet-Galícia, volhínia, Podólia a lengyelek kezére került.

A Nyeman vonalán összevont bolsevik erők ellen a lengyel 2. hadsereg szeptember 22-én indította meg a támadást, és három nap múlva elfoglalta Grodnót. Ezután feltartóztathatatlanul nyomult előre: a Lidáért 28-án vívott csatában tízezer foglyot ejtett, s kétezer szekér, 25 ágyú lett a zsákmánya. A 4. hadsereg egy része Volkoviszk és Slonyim, a másik része Baranovicsi felé támadt, míg Krajewski tábornok csoportja Pinszket vette be. A város bevétele során az újjászervezett IV. orosz hadsereg egész törzskara – kivéve a lóháton elmenekülő parancsnokot és vezérkari főnököt – a lengyelek fogságába esett. Tuhacsevszkij a nyemani csata kapcsán megjegyzi: „Ha az ellenség korábban ment volna át támadásba ellenünk, akkor semmi kétség, szétvert volna bennünket.”

Ennek ellenére a bolsevik hadsereg a nyemani csatában olyan súlyos vereséget szenvedett, hogy már képtelen volt jelentősebb ellenállást kifejteni. De ez nem jelentette azt, hogy a lengyel hadsereg Kijevbe masírozhatott volna, mint ez Piłsudski fejében ismét megfordult, s amire a fehér gárda Wrangel-vezette intervencióját éppen támogató franciák is biztatták. Alighanem egy ilyen menetre a lengyel haderő már nem lett volna képes, és egy ilyen hadi vállalkozást a lengyel társadalom se támogatót volna. Mindenki belefáradt a háborúba és békét akart. A lengyel tárgyalóküldöttség vezetőjének, Jan Dąbski külügyminiszteri államtitkárnak a helyzetfelmérése helyes volt: „Amennyiben a

lengyel delegáció makacsul ragaszkodik az Ukrajnával kapcsolatos álláspontjához, az – Oroszország meggyengülése ellenére is – ki tudja, milyen hosszan elnyúló háborúhoz vezetett volna. Már pedig e háborúba Lengyelország roppant volna bele.” 1922 őszén, amikor Szovjet-Oroszország hivatalos elnevezése Szovjetunió lett, a Vörös Hadsereg öt és fél millió katonát tartott fegyverben.

A tárgyalások a szovjet és a lengyel delegáció között pontosan azon a napon indultak meg Minszkben, amikor Tuhacsevszkij elrendelte a Vörös Hadsereg visszavonulását Varsó alól: augusztus 17-én. A körülmények természetesen most sokkal inkább kedveztek a lengyeleknek, mint július közepén. Az első megbeszélések szeptember 2-án azzal fejeződtek be, hogy a tárgyalást szeptember 21-én Rigában folytatják. Hogy ezzel függött-e össze a nyemani hadművelet megindításának szeptember 20-i időzítése, nem tudható. Piłsudski számára ekkor mintha Vilna kérdésének elrendezése látszott volna legsürgetőbbnek... és legbonyolultabbnak.

Litvánia 1920. július 12-én kötött békét Szovjet-Oroszországgal. A Vörös Hadsereg augusztus elején kiűrtette a várost és átadta a litvánoknak. Grabski miniszterelnök spai tárgyalásai során nem sokkal azelőtt vállalt kötelezettséget arra, hogy Lengyelország átmenetileg lemond Vilnáról Litvánia javára. Ezzel Piłsudskinak is számolnia kellett. De – ha érzelmeit félre is tudta volna tenni – számolnia kellett a közvéleménnyel és a szejmmel is. Hónapok óta amiatt támadták folyamatosan, mert a szükségtelen kijevi hadjárat egyik szinte helyrehozhatatlan következményeként oda lett Vilna. A varsói csata megnyerése után lehetővé vált Vilna újbóli elfoglalása. Pontosabban: kísérletet lehetett volna tenni a – nagyjából mai Litvániának megfelelő – történelmi Litvánia helyreállítására, noha tudni lehetett, hogy e lengyel kezdeményezésből a litvánok nem kérnek.

Piłsudski a nyemani hadjáratra készülve, főhadiszállására hívta Lucjan Żeligowski tábornokot, s megbeszélték, hogy a rendelkezésére bocsátott tizennégyezer ember élén fellázad... méghozzá a fővezér és a központi hatalom ellen... A lázadás fedezésére további hatvanötezer ember fog készenlétben állni – biztatta őt az, aki ellen a pártütés látszólag irányult volna. A további eszmecseréken abban is megállapodtak, hogy Vilna elfoglalása után felállítanak egy ideiglenes kormányzó bizottságot, s a „fellázadt” katonaság által elfoglalt Vilna-vidéket, Közép-Litvániának fogják hívni. E névvel azt is jelezni kívánták volna, hogy a továbbiakban sem mondanak le a történelmi Litvánia államszövetségben való helyreállításáról. E távlati tervben az etnikai Litvánia – Kaunas fővárossal, Közép-Litvánia Vilna székhellyel és a belorusz Litvánia Minszk fővárossal közösen alkotta volna a három kantonból álló litván államszervezetet, amely természetesen szoros szövetségben állt volna Lengyelországgal.

Żeligowski csapatai ötven kilométeres erőltetett menet után október 9-én hajnalban vonultak be Vilnába. A közkatonák nem tudtak arról, hogy ők most

tulajdonképpen egy „lázadás” résztvevői, s a tisztok egy része is csak nehezen állt kötélnek.

Három nappal később aláírták a béke előzetes feltételeit tartalmazó rigai egyezményt. Az orosz fél egyetlen feltételhez ragaszkodott. Ahhoz, hogy Lengyelország kötelezi magát: lemond a Petlura-féle Ukrajnával kötendő minden támogatási egyezményről, együttműködésről. Ennek vállalása után a lengyelek által javasolt határvonalat a bolsevik tárgyalók minden fenntartás nélkül elfogadták. A bolsevikok még abba is belementek volna, hogy a belorussziai Minszk Lengyelországhoz kerüljön. Ezzel azonban oly nagy tömegben kerültek volna a lengyel államba nem lengyel etnikumú lakosok, ami Lengyelországban végzetesen a lengyelek hátrányára billentette volna a népességi arányt. A lengyel tárgyalóküldöttség vezetője, Stanisław Grabski úgy vélte, hogy Minszknak és környékének pravoszlávjaival bajlódjanak inkább a szovjetek. Így Minszk Szovjet-Oroszország határai között maradt, noha a lengyel csapatok október 15-én elfoglalták, de rövidesen ki is ürítették. Ezzel hamvába holt a belorussziai Litvánia. Mivel az „etnikai Litvánia” éppen hadban állott Lengyelországgal, bizonyos volt, hogy vele semmilyen szövetségre lépni nem hajlandó, ezért Közép-Litvánia topográfiai fogalomként is értelmét veszítette. A harmincnolcezer négyzetkilométernyi terület lakossága több mint kétharmad részben lengyel volt, s ez az arány jellemezte Vilnát is. Emiatt érthető, hogy a litván kormány nem ment bele a lengyelek javaslatába: tartsanak hovatartozásáról népszavazást. A Népszövetség Tanácsának azt a felvetését is elutasította, hogy a két kantonból – a kaunasziból és a vilnaiból – álló Litvánia lépjen föderációra Lengyelországgal. A lengyelek viszont abba nem mentek bele, hogy a két kanton Lengyelországtól független litván államként egyesüljön.

A kérdésben végül a lengyelek döntöttek: Közép-Litvániát 1922-ben beolvasztották Lengyelországba. Emiatt Litvánia és Lengyelország között a II. világháború előestéjéig hadiállapot volt. Békekötésre 1938-ban is csak lengyel fél nyomásra került sor. A litvánok a lengyelekkel szemben többek között ezért is voltak tartózkodóak a rendszerváltozást követően, s a politikai távolságtartás napjainkban is érzékelhető.

A rigai béke és Pilsudski bocsánatkérése

A fegyverszünet az október 12-én kötött megállapodás szerint október 18-án lépett érvénybe. Pilsudski ezt az időt arra használta, hogy a front túloldalára minél nagyobb ukrán erők jussanak át, amelyek Petlura vezetésével még egy kísérletet tehetnek a független Ukrajna megteremtésére. A 4. lengyel lovasdandár elfoglalta Korosztyent, amely fontos közlekedési csomópont volt Kijev felé. Több ezer foglyot ejtett és néhány páncélvonatot zsákmányolt. Ekkor esett el a 8. lovastüzérszázad parancsnoka, a magyar Boul Artúr alezredes,

akinek utolsó mondatát feljegyezték bajtársai: „Így hálálom meg Lengyelországnak az 1848-as magyar szabadságharcnak nyújtott segítségét.”

A lengyel hadseregnek az 1920-as háborúban tizenhétezer katonája esett el, míg a sebeikben és betegségben elhaltak száma meghaladta a harmincezer főt. Száztizennégyezer volt a sebesültek száma és a hadifoglyok közül tizenhatezren soha nem tértek haza. A csellengők, dezertálók száma megközelítette a negyvenezer lelket. Ehhez tudni kell azt is, hogy a lengyel nemzet 1920-ban egy olyan hadsereget állított fel, amelynek létszáma meghaladta a kilencvenezer főt.

A békeszerződést Rigában – több forduló tárgyalás után – végül 1921. március 18-án írták alá. Ebben Lengyelország lemondott a közösen meghúzott határtól keletre eső területekről, a szovjet-orosz és a szovjet-ukrán fél pedig a nyugatra fekvő részekről. A két fél kölcsönösen elismerte az egymás területein élő lengyel, illetve orosz és ukrán nemzeti kisebbségek nyelvi, kulturális és vallási jogait, s kötelezte magát, hogy amnesztiába részesíti az ugyanezen nemzetiségű politikai foglyokat. A bolsevik tárgyaló fél arra is kötelezettséget vállalt, hogy Oroszország és Ukrajna visszaadja mindazokat a múzeumi, könyvtári és levéltári gyűjteményeket, haditroféákat, amelyeket 1772 után szállítottak Lengyelországból Oroszországba. Azt is vállalta, hogy jelentős összegű kártérítést fizet Lengyelországnak azon a címen, hogy a Lengyel Királyság is hozzájárult gazdasági teljesítményével a háború előtti Oroszország gyarapodásához, amelynek „eredményei” utóbb köztulajdonba kerültek. A két fél kilátásba helyezte, hogy a békeszerződés ratifikálása után mielőbb felveszi a diplomáciai kapcsolatokat.

Miután Petlura csapatait a bolsevik haderő 1920 végére szétverte és kiűzte Ukrajnából, a megkötött békével Lengyelország végleg elismerte Szovjet-Ukrajna létét. Piłsudskinak az önálló Ukrajnáról szőtt álma egyszer s mindenkorra szertefoszlott. Volt annyi erkölcsi ereje, hogy 1921. május 15-én ellátogasson a szczypiornói táborba, ahová a Lengyelországba visszahúzódtott ukrán és belorusz fehér tiszteket a nemzetközi egyezményeknek megfelelően internálták. Tisztelgett a két sorban felsorakozott tisztek előtt. *Uraim, kérem, bocsássanak meg nekem* – mondta.

Piłsudski számára ezzel a mondattal ért véget az 1920-as háború.

A lengyel nemzet minden tekintetben felkészültnek bizonyult arra a nagy változásra, amelyet az I. világháború és az azt lezáró nagy európai átrendeződés lehetősége kínált. Képviselői ott voltak Berlinben, Bécsben, Moszkvában, de Párizsban is, és mondhatni – Ignacy Paderewski, a politikai főszerepet is vállaló zongoraművész és zeneszerző révén – a világ összes meghatározó pontjain, várva azt, hogy bármiként is alakul a nagy erőpróba kimenetele, ne lehessen lesöpörni a lengyel ügyet a tárgyalóasztalról. Ehhez szükség volt „a lengyel kérdés” fegyveres képviselőjére – az egymással szembenálló német, az osztrák–magyar, az orosz, a francia hadsereg oldalán és az amerikai hadsereg soraiban – légióként, önálló hadosztályként, hadtestként, hadsereggént vagy önkéntesként. E csapatok katonáit sajátos hálóként fogta össze az egész Európára kiterjedő, jól

megszervezett konspiratív Lengyel Fegyveres Szervezet. Amikor bekövetkezett 1918 ősze és elhangzott a haza helyreállítására szólító parancs, továbbításában a Lengyel Fegyveres Szervezet mintegy idegrendszerként működött, s a nagyvilágban szétszóródott lengyel alakulatok megindultak Varsó, Krakkó és Poznań felé. Úgy ahogy ezt Wyspiański is megálmodta drámáiban. A hazahívó és a hadba hívó parancsszót Pilsudski adta ki. Életével és tevékenységével – minden hibája ellenére is – ő tett szert olyan tekintélyre, hogy a sorsdöntő órában még politikai ellenfelei is hallgattak rá. A lengyel–ukrán egymásrautaltságot jelképező legendabeli bárd, Vernihora szerepét azonban nem tudta eljátszani, s az aranykürt hangjait, amelyek egy föderáció létrehozására szólították volna fel a hajdani lengyel–litván állam népeit, az érintettek nagy része az adott történelmi körülmények között hamisnak érezte.

A márciusi alkotmánytól a májusi alkotmányellenes hatalomátvételig

Az 1921-es népszámlálási adatok szerint a rigai béke utáni Lengyelországnak 27,2 millió lakosa. A népesség 69 százalékát alkották a lengyelek, 14 százalékát az ukránok, 8 százalékát a zsidók, 4 százalékát a beloruszok, 4 százalékát a németek, 1 százalékát a litvánok, csehek, oroszok, tatárok és mások. A hivatalos adatok azonban torzítottak. Növelték a lengyelek és csökkentették az ukránok és a zsidók arányát. A valósághoz közelebb képet kapunk, ha az etnikumokat szembesítjük a vallási arányszámokkal. Eszerint az állampolgárok 62,2 százaléka volt római katolikus, 12 százaléka görög katolikus, 11 százaléka magát „autokefaloi”-ként (Oroszországtól függetlennek) meghatározó pravoszláv, 11 százaléka pedig izraelita. A többi evangélikus, pravoszláv és muzulmán volt, vagy vallási szektákhoz tartozott. Demográfiai mutatóit tekintve Lengyelország népessége a legdinamikusabban növekedők közé tartozott Európában.

A lakosság 64 százaléka élt mezőgazdaságból, s csak 17 százaléka bányászatból és iparból. Az állampolgárok 55 százaléka alkotta a parasztságot – azzal a megjegyzéssel, hogy hárommillió paraszt cselédsorban élt, 27 százaléka a munkásságot, 5,5 százaléka az értelmiséget, 11 százaléka az úgynevezett kispolgárságot, 1 százaléka nagypolgárságot, s fél százaléka a földbirtokos réteget képviselte.

1921-ben mintegy hétmillió lengyel élt az ország határain kívül. A legtöbben Oroszországban, mintegy kétmillióan. Közülük azonban 1924-ig hétszázezren áttelepedtek Lengyelországba. Németország másfél milliós lengyel kisebbséggel rendelkezett, s közel négymillió lengyel lakott a tengeren túl.

A helyreállított haza iparilag legfejlettebb terület Felső-Sziléziának Lengyelországhoz került része volt, amelyet a lengyelek számára sikertelen népszavazás után kirobbant harmadik sziléziai felkelés következményeként

csatolták Polóniához. A felkelést a Lengyel Katonai Szervezet inspirálására a Lengyel Népszavazási Bizottság elnöke, Wojciech Korfanty és a Népszavazás Lengyel Véderejének parancsnoka, Maciej Mielżyński ezredes robbantotta ki: hozzávetőleg negyven-negyvenötezer jól megszervezett lengyel vett benne részt. A harcnak, amelyben mintegy ezerkétszáz lengyel esett el, a Szövetségesek Közötti Bizottság vetett véget június 11-én. A Népszövetségi Tanács 1921. október 21-i döntésének eredményként háromezer-kétszáz négyzetkilométernyi terület csatoltak Lengyelországhoz. Tegyük hozzá: az értékesebbet. Itt koncentrált a felső-sziléziai ipar- és bányavidék döntő része: a 67 szénbányából 53, a 15 cink- és ólombányából 10, a 37 kohászati üzemből 22. Az egyezményt erről 1922 májusában írták alá. A következő két hónapban a kilencszázkilencvenhatezer lakost számláló – 70 százalékában lengyelek lakta – terület közigazgatását átvették a lengyelek.

Az, hogy ezáltal a lengyel ipar központja szinte rátapadt Németországra se a politikusokat, se a közvéleményt nem töltötte el megnyugvással. Már a húszas években terv született, hogy Lengyelország középső részén alakítsanak ki új ipari körzeteket. Ezek kiépítését végül az 1930-as évek derekán kezdték meg. Kielce, Rzeszów, Tarnobrzeg vidékén, s rövid idő alatt félmillió munkahely teremtődött, ami kihatott az ott élő szegény sorú lakosság életkörülményeinek javulására. A lengyelek gazdasági teljesítőképességének a gdyniai kikötőváros lett a legkorábbi jelképe: 1921-ben kezdték építeni az addigi nyomorúságos halászfalu helyén, s a következő évben már több mint harminc hajót fogadott. Nem telt el öt esztendő, s Európa legmodernebb kikötői között tartották számon.

Jelképes lehet, hogy Lengyelország újjászületésének külpolitikai szempontból egyik legfontosabb mérföldkövét, a rigai békekötést megelőző napon belpolitikailag sorsdöntő lépésre került sor: a szejm ünnepi ülésen szavazta meg a II. Lengyel Köztársaság alkotmányát. Az alkotmányt kidolgozó szejmbizottságot még Paderewski miniszterelnök állította össze 1919 januárjában a legkiválóbb jogászokból és a közélet legtekintélyesebb képviselőiből. A kezdetektől nagy vita folyt arról, hogy az Amerikai Egyesült Államok vagy a Francia Köztársaság alkotmányát tekintsék-e mintának. Az előbbi szerint a végrehajtó hatalom a köztársasági elnök kezébe összpontosult volna, amit sokan elleneztek, elsősorban a jobboldal képviselői, mert attól tartottak, hogy e fontos posztot automatikusan Piłsudski foglalja majd el. Az alkotmány végül – pontosan a köztársasági elnöki jogkör vonatkozásában – a francia modell figyelembe vételével készült el. E döntés értelmében a köztársasági elnököt a kétkamarás parlament, a szejm és a szenátus – nemzetgyűlésnek hívott – együttes ülésén választják meg hét évre. Az alkotmány 47. cikkelye kimondja, hogy „a köztársasági elnök a szejm előtt felelős miniszterek és azok hivatalnokai által gyakorolja a végrehajtó hatalmat”. A 45. cikkely is rá vonatkozik: „ő nevezi ki és válthatja le a miniszterelnököt, akinek javaslatára nevezi ki, illetve hívja vissza a minisztereket, míg a

minisztertanács javaslatára ő dönt a törvényekben előírt polgári és katonai posztok betöltéséről” is.

A köztársasági elnök feladatköre látszólag reprezentatív csupán, mert ha az elnöki székben erős egyéniség ül, a kormányokra nagyobb befolyása lehet, mint a szejmnek. Ettől függetlenül a köztársaság legfőbb szerve a szejm, amely a törvényalkotás és a kormány fölötti ellenőrzés jogával rendelkezik. A szejm és a szenátus összetételét a választási körzetek kialakítása is befolyásolhatta – különösen a nemzetiségek által lakott területeken. Az összetétel persze alapvetően a megválasztott képviselők pártállásán múlott. Választójoggal a szejmbe a 21. életévüket betöltött polgárok rendelkeztek, a választhatóság korhatára pedig a 25. életév volt. Ugyanennek a szenátus esetében a 25. és a 40. életév felelt meg.

A szejm legsürgetőbb feladatai közé a lengyel államiság intézményrendszerének kiépítése tartozott, ami nem mindennapi feladatok megoldását róta a szejmre. A lengyel állam fejlődése a XVIII. század végén megszakadt az ország feldarabolásával. Ha az egykori lengyel–litván területeket, amelyek a felosztások után több mint száz évig nyugatorosz kormányzóságok, kormányzóság részek voltak, is ideszámítjuk, háromnál több országrészt kellett most egybeforrasztani. Ez azt jelentette, hogy legkevesebb háromfajta jogrendszert, iskolarendszert, hivatali eljárási rendet, hagyományt, kultúrát, mentalitást kellett harmonizálni, ami szinte lehetetlennek tetszett. Ezt legkorábban Piłsudski tapasztalta meg, aki gyakran panaszkodott arra, hogy az orosz, az osztrák–magyar és a porosz hagyományokon nevelt katonákat milyen nehézségek árán lehetett (vagy nem lehetett) egy lengyel hadseregbe gyúrni. A szejmbe – az intézmény jellege miatt – még kevésbé lehetett megvalósítani az egységes cselekvést.

A mindennapi élet minősége leginkább a gazdasági élet rendbetételén múlott. Az ipari termelés 1922-ben 62 százaléka volt a háború előtti teljesítménynek. Az infláció megfékezhetetlennek bizonyult. Érezhető változást e téren csak 1923-ban, a pénzügyminiszterre kinevezett Władysław Grabski államháztartási reformja hozott. Ő teremtette meg az új pénzt, a złoty is.

Egy és negyedszázada éltek abban a reményben a lengyelek, hogy az államiságát, függetlenségét visszaszerző Lengyelországban gyorsan és szinte automatikusan megoldódnak a gazdasági és a szociális gondok. Tudatukban az ország felosztói, leigázói, kirablói azonosak voltak a nép kizsákmányolóival. Ezt a hitet, hiedelmet osztotta a gazdasági élethez nem sokat értő Józef Piłsudski is.

Az alkotmány kihirdetése után a szejm és a kormány munkáján múlik, hogy az állampolgárokat nyomasztó gondok, az állam előtt álló feladatok milyen gyorsan és eredményesen oldódnak meg – vált dogmává Piłsudskiban a meggyőződés. Ha nem így történik, ez az jelenti, hogy a szejm és a kormány rosszul végzi a munkáját. Ez esetben akár idejük lejárta előtt is el kell csapni őket. Minden jel arra mutatott, hogy a kormány nem jól dolgozik...

Attól kezdve, hogy Witos balközép kormánya 1921 szeptemberében lemondott, 1922 végéig öt kormány váltotta egymást. Ezek közül a baloldali Artur Śliwiński kormányát kilenc nap múltán a jobboldal buktatta meg, a nemzeti demokrata Wojciech Korfanty kormányának működését pedig maga Piłsudski tette lehetetlenné azzal, hogy át se vette a miniszterek névsorát. Ez az időszak a Piłsudski és a nemzeti demokraták közötti késhegyig menő harc jegyében telik el. Apogeuma a köztársasági elnök alkotmányban előírt megválasztásának idejére esik.

Piłsudski, aki 1922. december 4-én bejelentette, hogy nem jelölteti magát újra az új államfői posztra, Wincenty Witost látta volna legszívesebben a neki szánt helyen, de mivel annak pártja, a Lengyel Néppárt – „Piaśt” a jelöltségét nem támogatta, a nemzetgyűlés a baloldaliak, a néppártiak és a nemzetiségiek szavazataival a nemzetközi hírvízügyi szakembert, Gabriel Narutowiczot, több előző kormány külügyminiszterét választotta meg köztársasági elnökké a jobboldal jelöltjével, Maurycy Zamoyski gróffal szemben, aki a háború alatt a Lengyel Nemzeti Bizottság elnökhelyettese volt Párizsban, majd az első lengyel nagykövet ugyanitt. A Lengyel Néppárt – „Piaśt” követői azért nem adták rá a szavazatukat, mert „gróf” volt, s címével tüntetően hivalkodott.

A „szabadkőműves” Narutowicz megválasztását napokig tartó tömegtüntetések, zavargások követték. Hogy kik keltettek hangulatot ellene, azt azok az üres széksorok mutatták a szejmben, ahol a jobboldali követeknek kellett volna fogadniuk a köztársasági elnöki eskütételt. A rendet csak kemény katonai fellépéssel lehetett fenntartani.

Narutowiczot december 16-án a Zamoyskit favorizáló nemzeti demokraták híve, Eligiusz Niewiadomski festőművész a varsói Múcsarnok gyűjteményes kiállításának megnyitására agyonlőtte. (Négy nappal később az előbb szocialista, utóbb néppárti Stanisław Wojciechowskit, aki a *Robotnik* szerkesztőjeként hajdan munkatársa és elvtársa volt Piłsudskinak, választották köztársasági elnökké ugyanazok, akik korábban Narutowiczra adták voksukat.) Maciej Rataj, a szejm néppárti elnöke, aki ebben a helyzetben a köztársasági elnöki funkciót is betöltötte, Piłsudski javaslatára még aznap Władysław Sikorskit bízta meg kormányalakítással, aki a belügyminiszteri tálcát is megkapta. A hadügyminiszter Kazimierz Sosnkowski tábornok lett, aki a lengyel hadsereg vezérkari főnökévé Piłsudskit nevezte ki. Koszorúját ő már e tisztében helyezte el másnap Narutowicznak a köztársasági elnöki palotában felravatalozott koporsóján.

Sokan tudták, hogy a baloldal december 16-áról 17-ére virradó éjszaka a jobboldallal való leszámolásra készül, mert azt szerette volna, ha a hatalom Piłsudski és hívei kezébe kerül. Ettől a kétes kimenetelű vállalkozástól, amelyhez Piłsudskinak semmi köze nem volt, végül sikerült távol tartania a szocialistákat. Mindazonáltal fennállt a polgárháború kitörésének veszélye, ezért Maciej Rataj – nyilván Piłsudski tanácsára – december 17-én hadiállapotot vezetett be Varsóban.

E két hét eseményeinek kapcsán tette fel a lengyelországi angol katonai misszió főnöke, Carton de Wiater tábornok Piłsudskinak a következő kérdést: a kijevi hadjárat előtt gondolt-e arra, hogy diktátorrá kiáltja magát, mint ezt szinte az egész ország várta. Az igenlő választ Piłsudski azzal egészítette ki, hogy az általa betöltött hivatal iránti lojalitás tartotta vissza ettől a morális szempontból nehezen megtehető lépéstől. Ehhez végszóként annyit tett hozzá: „Most már nem vagyok megkötve.”

Piłsudskit sokkolta Narutowicz meggyilkolása. És nem azért, mert mint a merénylő kihallgatásán kiderült; eredetileg egy december 6-i rendezvényen neki, a korábbi államfőnek szánta a golyót. A történészek és a kortársak közül többen e sokk által kiváltott pszichikai átalakulással, személyiségváltozással próbálják magyarázni Piłsudski 1926-os erőszakos hatalomátvételét és azt követő diktatórikus színezetű tetteit. Piłsudskit nem annyira a jobboldal, a nemzeti demokraták brutalitása döbbsentette meg, hanem az, hogy milyen hatalmas társadalmi erő támogatja őket. Megvetését csak fokozta, hogy az 1923. január 31-én kivégzett Niewiadomskinak hatalmas kultusza támadt, sírja valóságos „hazafias” zarándokhely lett.

1923. május 30-án lemondott a vezérkari főnökségről. Régóta érlelődő döntését az gyorsította meg, hogy pár nappal korábban Sikorski kormánya benyújtotta a lemondását, s Wojciechowski köztársasági elnök – immáron az ő megkérdezése nélkül – Wincenty Witost bízta meg kormányalakítással.

Piłsudski még aznap elhagyta addigi varsói lakását, amely a vezérkar épületében volt, és a fővároshoz közeli Sulejówkában álló családi udvarházba költözött. Utolsó hivatali megbízatásától, a Legszűkebb Haditanács elnöki tisztétől július 2-án vált meg. Azért nem 30-án, mert meg akarta várni I. Ferdinánd román király június 24-e és 30-a közötti lengyelországi látogatását, s személyesen akarta kitüntetni őt a legrégibb lengyel katonai érdemrend, a Virtuti Militari I. osztályával. Feljegyezték róla, hogy a román uralkodópár pályaudvari fogadásán látták először cylinderben.

Július 3-án hívei búcsúfogadást adtak tiszteletére Varsó legelőkelőbb szállodájában, a Bristolban. Ezen Piłsudski heves kirohanást intézett a nemzeti demokrácia ellen, amelyet első számú felelősnek tartott Narutowicz meggyilkolásáért. A legenyhébb, amit róla mondott, hogy „a honi mocsárból kikapaszzkodott fattyúivadék, akit mindegyik felosztó idegen hatalom képen törült, s lefizetve kézről kézre adogatott...” A fattyúivadék többször előfordult ebben a beszédében, csak más-más jelzővel: „gacsos lábú”, „mocsos szájú”, „köpdösődő”. Az idő múlásával a szejmet, a szenátust, a kormányt is hasonló szófordulatokkal jellemezte, minősítette – nem beszélve a politikai pártokról. A személyes beszélgetésekben is mind gyakrabban mutatkozott nyersnek, gyakran durvának. Ennek kapcsán jegyzi meg életkrónikájának összeállítója: „Nyers és követelőző lett, a beszélgetésekben pedig búvalbélelt és száraz. [...] Az évek múlásával egyre türelmetlenebb volt környezetével szemben. Ez alól a katonák se képeztek kivételt.”

Közben a baloldal is „kihúzódt” Piłsudski mögül. Tette ezt azért, mert a Lengyel Szocialista Párt hajdani vezetője nem állt az 1923 novemberében Lengyelország több városában csak katonai erővel elfojtott munkásmegmozdulások élére és, úgymond; „nem csinált forradalmat”. Pedig Krakóban a munkások őt éljenezve fegyverezték le a 16. gyalogezred két századát.

1923. december 30-án a Lengyel Szocialista Párt XIX. kongresszusán a Központi Végrehajtó Bizottság főszónoka, Feliks Perl ki is jelentette: „Piłsudski nem a mi emberünk. [...] Ha Piłsudskiról van szó, ki kell jelentenünk, hogy legyen bárki, diktátor, mi nem támogatunk egyetlen diktátort sem. Amikor kellett, Piłsudski ellen is felléptünk annak dacára, hogy nagyon nagyra értékeljük őt.”

Piłsudski 1923 derekától a pihenésnek, az olvasásnak, az írásnak, a családjának szentelte idejét. Felesége, Aleksandra asszony, akit első felesége halála után 1921. október 25-én végre oltárhoz vezethetett, ekkor töltötte be a negyvenedik életévét, Wanda lánya öt, Jagoda lánya három éves volt. A szejm élete végéig havi fizetést szavazott meg neki, amelyet társadalmi célokra, elsősorban a lengyel hadsereg katonáözvegyeinek, árváinak javára, valamint az őt 1921-ben díszdoktorrá avató vilnai Báthory Egyetem támogatására fordított. Ugyanerre a célra utalta át az Egyesült Államok lengyelségének Nemzetvédelmi Bizottsága által folyósított havi 300 dollárt is. Családját könyvei, cikkei, előadásai honoráriumából tartotta el. Ekkor írta *Rok 1920* (Az 1920-as esztendő), *O walorach żołnierzy legionowych* (A légiók katonáinak értékéről) és a *Rok 1863* (Az 1863-as év) című munkáit.

Hívei (vagy ellenségei) gondoskodtak róla, hogy minden vele kapcsolatos megjegyzés, róla elhangzó vélemény eljusson hozzá. Megtudhatta, hogy 1924 februárjában a szejm elnöke, Maciej Rataj vezető politikusoknak azt mondta róla: „Fáj közelről látni, hogy végzi ez a kiváló embere, látni, hogyan kopik le róla a fényözön, amellyel át kellene lépnie a történelembe.” A lengyel parasztság legtekintélyesebb vezetője, Wincenty Witos pedig 1925-ben egy tömeggyűlése úgy nyilatkozott róla, hogy Piłsudski szerepe véget ért, megtette, amit tennie kellett, így semmiféle állami funkcióra nem számíthat. Ebben volt igazság. Valóban megtette, amit meg kellett tennie: meghatározó szerepet játszott Lengyelország helyreállításában. Most a civileken, azaz a politikusokon volt a sor, akikben egyre kevésbé bízott.

A háttérbe húzódtó Piłsudski csak a légionistái iránt volt feltétlen bizalommal. Közülük is csak azok iránt, akik az I. dandárban szolgáltak. Mindennel elégedetlen volt, ami az országot jellemezte. A gazdasági helyzettel, a hadsereg állapotával, de különösen a szejm és a kormány működésével. A Nemesi Köztársaság szejmje jutott mindegyre eszébe, amely a XVII. század derekától fokozatosan romlásba vitte, majd a felosztások révén szakadékkba taszította az országot.

Azt hangoztatta, a szejmnek az a kötelessége, hogy minden eszközzel a kormányt támogassa – persze ehhez támogatásra érdemes kormány szükséges –, mert a kormány az állam tartóoszlopa. Olyan a társadalom helyzete, amilyen az államé, vagyis az állam fölötté áll a társadalomnak. A felelősségpiramis talpazatát tehát a szejm alkotja. A szejm működését örökös torzsalkodás jellemzi, aminek következtében a demokrácia az anarchia egy szalonképesebb változatává silányul.

Ezért érezte úgy, hogy kötelessége rendet csinálni. A sulejóweki „magányban” az elégedetlenkedő társadalom moráját is erősebben hallotta. És híveinek biztatása is erre ösztönözte.

Volt ok az elégedetlenségre elég, de az 1924-ben, 1925-ben hatalmon lévő kormány sikereket is elkönnyvelhetett. 1923. december 19-én Władysław Grabski alakított kormányt, aki kitűnő pénzügyi szakembernek bizonyult. Reformmunkájának gyümölcse 1925-re érett be, de a sikernek ára is volt: a munkásság szociális juttatásainak bizonyos szintű visszafogása, a munkanélküliség átmeneti növekedése. Ezzel együtt a németek által kezdeményezett vámháború káros következményeit sikerült kivédeni. Amikor azonban 1925. november 13-án a Nemzeti Bank megvonta Grabski támogatását, a kormány megbukott. Az új kormányt Aleksander Skrzyński alakította meg. A későbbiekre nézve fontos volt, hogy a hadügyminiszteri tárcát Piłsudski egyik bizalmi embere, Lucjan Żeligowski tábornok kapta.

A Skrzyński-kormány szerencséjére a Grabski-reformok éppen 1926-ra éreztették pozitív hatásukat, s ez az ország gazdasági mutatóinak javulását eredményezte. Ez persze nem jelentette az, hogy sztrájkok időnként ne robbantak volna ki, s gondok ne mutatkoztak volna. Skrzyński a legkisebb nyomásnak se tudott ellenállni, s 1926. május 5-én benyújtotta lemondását. Piłsudski március óta fontolgatta, hogy lépnie kell, s erre a beavatott katonatisztek tettek is bizonyos intézkedéseket. Żeligowski például hadgyakorlat ürügyén két gyalogezredet rendelt a Varsóhoz közel fekvő Rembertówba – éppen azon a napon, amikor miniszterelnöke leköszönt. A köztársasági elnök Wincenty Witost bízta meg kormányalakítással, amely május 10-re meg is alakult. A Lengyel Szocialista Párt ezt a tényt „a fasizmus a kapuk előtt” bejelentéssel vette tudomásul. Pontosabban nem vette tudomásul, mert a Parasztpárttal és a Munkásklubbal együtt tiltakozott ellene.

Piłsudski ugyanekkor interjút adott az egyik lapnak, amelyben „korrupcióval, a hatalommal való magánhasznú visszaéléssel és a hadsereg szétzüllesztésével” vádolta a korábbi kormányokat, s bejelentette: „Harcra kelek az államot sújtó legfőbb rosszal, az öntelt pártok és klikkek Lengyelország fölött gyakorolt uralmával szemben.” A lapot ugyan elkobozták, de az interjúnak híre ment. Witos erre az alábbiakkal válaszolt: „Mondják, a hadsereg Piłsudski mögött áll, ha így van, vegye át erőnek erejével a hatalmat. Én a helyében egy pillanatig se haboznék ezt tenni; ha nem ezt cselekszi, úgy vélem, ezeket az erőket Piłsudski nem tudhatja maga mögött.”

Már május 11-én kiderült, hogy nagy erők állnak Piłsudski mögött. Varsóban tömegtüntetésekre került sor, amelyen Piłsudskit éltették, s azt skandálták: „Nem hagyjuk szétloponi Lengyelországot!” De nemcsak a baloldaliak, hanem a befolyásos varsói értelmiségiek, a liberálisok is hallatták tiltakozó hangjukat; mindazok megnyilatkoztak, akik félték a nemzeti demokraták túlsúlyától.

Piłsudski élére állt a hozzá hű katonaságnak. Május 11-e után már nem visszakoehatott. Úgy vélte, Wojciechowski köztársasági elnök közvetíteni fog közte és a kormány, valamint a szejm közt a békés hatalomátadásban. Személyes találkozásukra sajátos körülmények között a varsói Kierbedzi hídon került sor. Az egyik hídfőnél a kormányerők sorakoztak fel, a másiknál a Piłsudskit követő csapatok. Wojciechowski azonban az alkotmány rendíthetetlen örének bizonyult. Felszólította Piłsudskit, hogy kifogásait törvényes úton tegye meg, majd faképnél hagyta őt. Piłsudski ezt követően egy darabig némán a korlátnak támaszkodva bámulta a Visztulát...

Rövidesen eldőrdültek a puskák és megszólaltak a géppuskák is. Lengyel katonák lötték egymást. Múltjukat tekintve: Piłsudski katonái. A baloldaliak azonnal Piłsudski mellé álltak, beleértve a kommunistákat is. (Az utóbbiak vezetőinek ezt is a fejükre olvassák majd 1937-ben Moszkvában, mielőtt agyonlövik őket.) Úgy vélték, most nyílik alkalom az elmaradt forradalom megvívására. A támogatás nem elhanyagolható: a szocialisták befolyása alatt álló vasutasoknak köszönhető, hogy a kormányhű poznaí ezredek nem tudtak időben Varsóba érkezni. Piłsudski fenntartás nélküli támogatásra számított a hadsereg részéről. Nem így történt. De ettől függetlenül Piłsudski hívei kerekedtek felül.

Május 14-re a Lengyel Szocialista Párt általános sztrájkot hirdetett. Erre mozgósító felhívásában a tömör indoklás így hangzott: „Legyen ez a sztrájk hatalmas tüntetés Józef Piłsudski, hős hadserege és a munkás-paraszt kormány mellett!” Ugyanezen a napon délután három és négy óra között a kormány és a köztársasági elnök a Władysław Anders parancsnoksága alatt álló egységek fedezésével a köztársasági elnöki palotából a tőle több kilométerre fekvő wilanówi kastélyba vonult át. Itt tartották meg az utolsó kabinetülést, amelyen Witos benyújtotta kormánya lemondását. Ezzel egyidejűleg Wojciechowski is bejelentette, hogy leköszön hivataláról. A szejm elnöke, Maciej Rataj még aznap éjjel találkozott vele. Ő jelentette be ideiglenes államfőként, hogy éjféltkor fegyvernyugvás áll be a harcoló felek között. Varsó eltemethette háromszázhetvenkilenc halottját, gyógyíthatta kilencszázhusz sebesültjét.

Szakértő kormány és kormánypárti szejm

A budapesti *Reggel* 1926. május 17-i számában *A lengyel lovag* című írásának utolsó mondatában Krúdy Gyula felteszi a kérdést: „Mi üthetett ebbe a Piłsudszkyba, hogy ágyúkat vonszoltatott föl a varsói piac térre?” Ennek okát a harcok elültét követő hetekben, hónapokban Lengyelországban is egyre kevesebben értették. Tegyük hozzá: azok közül is, akik kezdetben érteni vélték.

A forradalom, amelyben a szocialisták, a kommunisták, valamint egyes néppártiak és parasztpártiak reménykedtek, – hamar kiderült –, ezúttal is elmaradt. Akkor mire szolgált a „májusi fordulat”? Ha Piłsudski miniszterelnök akar lenni, törvényes úton is bármikor lehetett volna. Akárcsak köztársasági elnök. Azonban fél hónap alatt kiderült, hogy egyik posztot sem szándékozik betölteni.

A már május 15-én felállt új kormány miniszterelnöke, Kazimierz Bartel, a Lembergi Egyetem ábrázológeometria-professzora lett. Kinevezése nagy meglepetést keltett, bár neve a szejmben nem hangzott idegenül, mivel képviselő volt, s egy ízben betöltötte a vasúti miniszteri posztot is. Piłsudski vonakodott a hivatásos politikusoktól, de annál nagyobb bizalommal viseltetett az egyetemi tanárok iránt. Az új korszak kezdetét azzal is jelezni kívánta, hogy Bartel kormányába egyetlen régi miniszter se került be, miniszterhelyettes és főhivatalnok is alig. Piłsudski a hadügyminiszteri tálcát kapta.

Nem akart diktatúrát bevezetni, nem kergette szét a szejmet, nem oszlatta fel a pártokat. Az őrizetbe vett korábbi minisztereket is szabadon engedte. (Csak néhány tábornokot tartott hosszabban őrizetben, köztük Tadeusz Rozwadowskit.) Úgy tetszett, a hatalom csak annyiban fontos számára, hogy közvetítők nélkül érvényesítheti akarátát: dönthet. Dönteni azonban mintha nem akart volna korlátlanul, önkényesen. Minden intézkedésének törvényes, alkotmányos látszatot akart adni.

A Bartel-kormány először abban a katonai temetőben jelent meg, ahol május 17-én örök nyugalomra helyezték a testvérharc áldozatait. Mindegyiküket megillette a hősi halottnak kijáró végtisztetség. A minisztereken kívül mindegyik egység küldöttséggel képviseltette magát a temetésen, amelyen Piłsudski személyesen nem vett részt.

A Bartel-kormány egyik első intézkedése a Witos miniszterelnök által május 14-én bevezetett ostromállapot megszüntetése volt. Mondhatni, minden simábban ment a vártnál, s ebben nagy szerepe volt a konfliktust elsimítani igyekvő házelnöknek, Maciej Ratajnak is. Bartel május 19-én már a köztársasági elnök megválasztásáról tárgyalt a parlamenti pártok képviselőivel. A május 31-i nemzetgyűlésen a két ház 546 képviselője jelent meg, s csak nyolc maradt távol – Witossal az élükön. A 485 érvényes szavazatból 292 esett Piłsudskira, 193 az ellenjelöltre. Piłsudski számára azért volt szükség a köztársasági elnöki poszt felajánlására, hogy azt visszautasíthassa. „Túlságosan a lelkembe ivódott a meggyilkolt Narutowicz köztársasági elnök tragikus alakja, akit nem tudtam megvédeni a szörnyű sorstól...” – mondta. Aztán a politikai életben végkép ismeretlen jelölttel hozakodott elő, aki csak a Lembergi Műegyetem

vegyészprofesszoraként és a Chorzówi Állami Nitrogénkombinát főigazgatójaként volt ismert: Ignacy Mościcki. Fiatal korában a Nemzeti Liga tagja volt, aztán pedig a szocialisták vonzásába került... Ezúttal is Piłsudski akarata érvényesült, mert június 1-jén a nemzetgyűlés az ő jelöltjét választotta meg köztársasági elnöknek.

Piłsudski más vonatkozásban is szemre tudta kényszeríteni az akarátát – minden további erőszakos nyomás nélkül. Ezúttal a jobboldali klubok és a Parasztpárt támogatásával az alkotmányban több olyan cikkelymódosítást vitt keresztül, amelyek révén bővült a köztársasági elnök jogköre. Ezentúl a szemj nem kezdeményezhetett azonnali bizalmatlansági szavazást, a kormánynak az előző költségvetési év lejártá előtt öt hónappal be kellett nyújtania az új költségvetést, a köztársasági elnök idő előtt feloszlathatta a szemjet, s 1927 végéig törvényerejű rendeleteket is kiadhatott.

A „májusi fordulatnak” kedvezett az, hogy a gazdaságban érezhető javulás állt be. Részben Grabski reformjának, részben a hosszan elnyúló angliai bányász-sztrájknak köszönhetően. Az utóbbi miatt ugyanis 1926-ban megháromszorozódott a lengyel szénkivitel. Az ipari termelés növekedése 1927-ben 21 százalékos volt, egy évvel később csaknem 14 százalék. 1926 és 1929 között a szénkitermelés 30 százalékkal, a kokszyártás 90 százalékkal, a villamosenergia-termelés 112 százalékkal, a papírgyártás 140 százalékkal növekedett. Lengyelország több mutatóval a világ élvonalába került. A textilüzemek ugyan megérezték azt, hogy bezárult előttük az orosz piac, de a munkanélküliek száma az 1926-os háromszázazerről 1929 szeptemberére mégis kilencvenezerre esett vissza. A munkabérek ugyanebben az időben 23 százalékkal növekedtek. A közvélemény úgy érezkelhette, hogy a „Parancsnoknak” igaza volt 1926 májusában.

Piłsudski meggyőződése szerint a szemjet annyira kell átalakítani, hogy hagyományos tevékenységi szerkezetét megőrizve is a kormányt szolgálja döntéseivel. Ez csak úgy lett volna lehetséges, ha a választások eredményeként biztos a kormánytöbbség. Ennek céljából jött létre az 1928. évi márciusi szemjválasztás előtt a Kormánytámogató Pártonkívüliek Blokkja, amelyhez öt kisebb párttömörülés is csatlakozott.

A kormány teljes erővel és nagy pénzzel vetette bele magát a választási küzdelembe, s ehhez teljes közigazgatási apparátusát is mozgósította. A vajdák, a sztaroszták kormánypárti jelölteknek szerveztek nagygyűléseket, az ellenzéki pártok hasonló törekvéseit pedig minden eszközzel – ideértve a rendőrség bevetését is – akadályozták. Ennek az lett az eredménye, hogy 3 millió emberrel többen – 11,5 millió polgár, a szavazati joggal rendelkezők közel 80 százaléka – járultak az urnákhoz, mint 1922-ben, s nem akadt kerület, ahol a választást bojkottálták volna.

A mandátumok majdnem 28 százalékát – 122 mandátumot – a Kormánytámogató Pártonkívüliek Blokkja szerezte meg, s ezzel ugyan a szemj legerősebb pártja lett, de magában nem alkotott többséget. Piłsudskit így csak az

tölthette el elégtétellel, hogy a Witos-vezette Lengyel Néppárt – „Piast” csupán 21 mandátumot szerzett, vagyis jóval kevesebbet, mint korábban. A baloldal legerősebb pártja a Lengyel Szocialista Párt maradt a maga 63 mandátumával. Sikerként könyvelhették el a kommunisták is, hogy 7 mandátumhoz jutottak. A helyzet mindazonáltal úgy alakult, hogy azok a pártok, amelyek – többségként – 1926 májusában a puccsot támogatták, most kisebbségbe kerültek.

A választás tehát nem Piłsudski elképzelése szerint alakult. Ezzel is összefügghet az, amit március 13-án a kormánypártiakhoz intézett beszédében fenyegetően mondott: ha a szejm nem bizonyul a kormánnyal együttműködőképesnek, szétkergeti. Hogy nem a levegőbe beszélt, arról a képviselők a szejm nyitó ülésén meggyőződhetnek. Amikor a terembe lépő Piłsudskit a kommunista képviselők „Le Piłsudski fasiszta kormányával!” fogadták, Sławoj-Skłodkowski, a belügyminiszter a teremből az utcán e célból készenlétben álló rendőrökkel vitette el őket.

A szejm ellenzéke minden nyomás ellenére rendkívüli vitalitásról tett tanúbizonyságot, és újra és újra bebizonyította, hogy Piłsudski nem tudja megkerülni. Az 1929-es világgazdasági válság első, Lengyelországot sokkoló hullámaint kihasználva – a lengyel szocialisták vezetésével – az év végén megbuktatták a kormányt. A miniszterelnök ismét Kazimierz Bartel professzor lett. A Lengyel Szocialista Párt ezúttal a társadalomra hátrányosan kiható döntésekért felelős egészségügyi miniszter ellen nyújtott be bizalmatlansági indítványt, aki az egész kormányt magával rántotta. Az új miniszterelnök Walery Sławek, a Kormánytámogató Pártonkívüliek Blokkjának elnöke lett. Ő a korábbi „ezredes-minisztereket” kiválogatva állította össze a kormányát. A szejmellenzék ezt provokációnak tekintette, és harsány tiltakozással reagált rá. Meg-megújuló támadásából ezúttal Mościcki köztársasági elnöknek is kijutott.

A „begyűrűző” világgazdasági válság, a mindennapi lét romlása mellett korrupciós ügyek is napirendre kerültek. Az elégedetlen társadalom most jóval fogékonyabb lett az olyan hírekre, hogy a választási kampányokat a kormány az utóbbi években rendre költségvetési pénzekből fedezte. Rokonszenve a hivatalból nap mint nap pellengérré állított, de méltóságát őrző ellenzéke lett, amely ezt kihasználva 1930. június 6-án Krakkóban megrendezte a Népszabadság és Népjog Védelmének Kongresszusát. A balközép vezetői a másnap tartott nagygyűlésen kiadták a jelszót: „Le a diktatúrával!”, „Viszontlátásra Varsóban, ahol megalakul a munkás-paraszt kormány!” (A Lengyel Szocialista Párt utoljára négy éve beszélt a tömegeket mozgósítva – és Piłsudskit éltetve – munkás-paraszt kormányról.)

Hogy a váratlanul kialakult helyzetet komolyan kellett venni, arról talán az a döntés árulkodik legbeszédesebben, hogy 1930. augusztus 25-én maga a Köztársaság első marsallja állt első ízben a kormány élére, amely csak egy poszton változott, Józef Beck ezredes, a II. légiós dandár egykori tisztje lett a miniszterelnök-helyettes. Hogy a kormány nyugodtabb körülmények között kezdhesse meg a munkáját, Mościcki köztársasági elnök augusztus 29-én

következő napi hatállyal feloszlatta a szejmet és a szenátust. A Balközép pártjai – a Lengyel Szocialista Párt, a Lengyel Néppárt – „Felszabadítás”, a Lengyel Néppárt – „Piast”, a Parasztpárt, a Nemzeti Munkáspárt – válaszul szeptember 9-én megalakították a Népszabadság és a Népjog Védelmének Szövetségét, amelyet a kereszténydemokraták is támogattak.

A kormány mintha csak erre várt volna. Zavargáskeltés címén – bírósági végzés nélkül – még aznap letartóztattak tizenkilenc volt ellenzéki követet és öt volt ukrán követet. Köztük Wincenty Witost is. Az elfogottakat a breszti erődbörtönbe zárták. Néhány nap múlva Wincenty Korfanty is ide került. Mivel nem ők voltak a Védelmi Szövetség fő szervezői, letartóztatásuk okát sokan nem értették. Az ukránok letartóztatásával azt akarták a társadalom előtt bizonyítani, hogy az ellenzéki követek összejátszottak velük, s ezzel Lengyelország-ellenes tevékenységük malmára hajtották a vizet.

A letartóztatások a választási kampány alatt is folytatódtak. Összesen nyolcvannégy ellenzéki képviselő került börtönbe. Azoknak az internáltaknak a száma, akik ismeretleneknek számítottak, meghaladta az ötezret.

A korszak és a kérdés kiváló lengyel ismerője, Andrzej Garlicki az eseményeket az alábbiakkal magyarázza: „A breszti letartóztatásokra vonatkozó döntést nem a pillanatnyi dühkitörés és érzelmi indulat diktálta. Ellenkezőleg. Hosszú ideje átgondolt és előkészített akcióról van szó. Ez nem a politikai irányvonal megkeményedésére, hanem gyökeres megváltoztatására szolgált jeladásul. Piłsudski úgy döntött, hogy megbízatási idejének közepén kergeti szét a parlamentet, mert az ellenzéki többség tolerálása – véleménye szerint – zsákutcába vezetett volna. A kormánytábor túl gyenge volt, hogy parlamenten kívüli összecsapásokat megengedjen magának. A válság és a keleti területek nemzetiségi konfliktusai [...] által kiváltott társadalmi feszültségek, valamint a kormányon belüli megosztottság és az ellenzék erősödésének légkörében értelmét veszítette az addigi politikai irányvonal tartása.””

A politikai irányváltást Piłsudski nem a nyílt diktatúra bevezetésével, nem a demokratikus intézményrendszer felszámolásával akarta elérni, mint ezt hívei közül sokan várták, hanem egy olyan parlament létrehozásával, ahol a kormánypárti többség biztos és megingathatatlan. Ehhez – az addigi választási törvény érvényben tartása mellett – mindenképpen meg kellett nyerni a választásokat. Mivel ez Piłsudski számára létkérdés volt, minden különösebb aggály nélkül tartóztatta le mindazokat, akik a sikert veszélyeztették. A kiszemelt ellenzéki követeken kívül a nagyvárosi utcai tiltakozások szervezőit és esetenként a résztvevőit is. A társadalomban ismét tudatosítani kellett, hogy fő az államérdek. Azt, hogy mi az állam érdeke, Piłsudski mondta meg.

A „demokrata” diktátor helye a két totalitárius diktátor között

A megtorlás a börtönbe vetett ellenzékieken kívül hosszabb távon a lengyeleknél jobban sújtotta a kelet-galíciai ukránokat, akik e terület lakosainak döntő többségét alkották. 1930-ig úgy-ahogy érvényesült az a Piłsudski által megfogalmazott tétel, hogy „nem rendelkezhetnek kevesebb joggal, mint amennyit az osztrák időkben élveztek”. 1930 szeptemberében a választási kampány azonban az ukrán nemzeti mozgalom felszámolásával társult. Ehhez az ürügyet az szolgáltatta, hogy a Prágában 1920 júliusában megalakított szélsőséges Ukrán Katonai Szervezet, miután Szovjet-Ukrajnában nem sikerült felkelést kirobbantania, illegális tevékenységét teljes egészében Kelet-Galíciában és Volhíniában fejtette ki. 1930 nyarán szabotázs- és diverzánsakciók sorozatát szervezte meg, egyrészt azért, hogy felhívja a lengyelországi és a külföldi közvélemény figyelmét az ukrán kérdés megoldatlanságára, másrészt azért, hogy megakadályozza az ukránok és lengyelek között a nagypolitika szintjén is tapasztalható megegyezési kísérleteket. A Bartel-kormány kisebbségi ügyekért felelős államtitkára, Henryk Józewski – a lembergi görögkatolikus metropolita, Andrej Septickij közvetítésével – tárgyalásokat folytatott az Ukrán Nemzeti-Demokrata Szervezet vezetőivel és a Petlura híveivel. A Németország, Litvánia és Csehszlovákia, továbbá amerikai ukrán emigránsok által pénzelt Ukrán Katonai Szervezet lengyel hivatalos adatok szerint 1930 júliusa és novembere között százkilencvenegy terrorcselekményt, főleg gyújtogatást hajtott végre, elsősorban magánjavak, magánszemélyek ellen a „Polyákok a San folyón túlra!” jelszó jegyében.

Szeptember 1-jén Piłsudski utasította Sławoj-Sładkowski belügyminisztert az ellenlépések megtételére: „csendben, hadiállapot bevezetése nélkül, kerülve a vérontást” kell a katonaságnak úgy megfélemlítenie az ukrán lakosságot, hogy „egyszer és mindenkorra megjegyezze; a hatóság és nem a merénylők szavára kell hallgatni”.

A „pacifikálási akció”, amely 1930. szeptember 16-tól 30-ig tartott, tizenhat járás négyszázhatvanegy ukrán települését sújtotta. A katonai és rendőri különítmények felszámolták az ukrán társadalmi és kulturális egyesületeket, intézményeket, elpusztították Tarasz Sevcenko és más ukrán hírességek szobrait, képeit. Sok helyen leverték a házak szalmatetőit, összetörték bútorait. Előfordult az, hogy a közösségek hangadó vezetőit megkorbácsolták. Az Ukrán Katonai Szervezet pontosan ezzel érte el a célját. Az érintett területek ukrán lakóiban maguk a megtorló különítmények ébresztettek olthatatlan gyűlöletet a lengyel állam és annak intézményes képviselői, képviselői ellen. De a gyűlöletből kijutott magának a lengyel társadalomnak is, és ennek a II. világháború éveiben különösen Volhínia és Podólia szórvány lengyel lakosságú vidékein tragikus következményei lettek. A lengyel pacifikálási akciónak nagy nemzetközi visszhangja támadt, különösen a német sajtó ismertette részletesen a galíciai ukránságon esett sérelmeket. Ez nem véletlen, az ukrán emigráció mind a weimari, mind a hitleri Németországgal jó kapcsolatot épített ki és tartott fenn.

Piłsudski rövid távon Kelet-Galíciában és az új választásokon is célt ért. Az 1930. november 16-án tartott szavazáson, amelyen a választásra jogosultak 75 százaléka megjelent, a Kormánytámogató Pártonkívüliek Blokkja a mandátumok 55 százalékát megszerezte. A Lengyel Szocialista Párt 24 mandátumhoz jutott, ez 39-cel volt kevesebb, mint 1928-ban. A kommunisták a szavazatok 1 százalékát, a nemzetiségiek a 14 százalékát szerezték meg.

Piłsudski több mint tízéves álma teljesült: a szejmben biztos kormánytöbbségre támaszkodhatott. Ettől azonban nem működött jobban a kormány, nem lett erősebb az állam, nem lett boldogabb a társadalom. Csalódás leginkább a gazdasági válság terhei alatt roskadozó társadalmat sújtotta, amely számára Piłsudski megszűnt rendíthetetlen tekintély, tölgyfalevél-koszorús hős, megszűnt példakép lenni. A baráti kéznyújtás mozdulatát felváltotta az ökölbe szorított kéz.

Piłsudski 1930 nyarától tagadhatatlanul diktátorként viselkedett. Olyan diktátorként, akinek szüksége van a demokrácia kellékeire, díszleteire. Ő magát persze – a saját fogalma szerint – demokratának tartotta. Felfogásában a demokrácia az a készség volt, amely képessé teszi az egyént és a csoportot arra, hogy érdekeit alárendelje a közösségi érdekeknek. E készség híján a demokrácia aláassa az államot, vélte. Márpedig ő az állam megerősítésére törekedett. E vonatkozásban onnan érte bírálat, ahonnan legkevésbé várta: Lengyelország bíboros-prímása, Augustyn Hlond 1931. április 23-án kelt pásztorlevelében leszögezte: „Az állam van az állampolgárokért, nem pedig az állampolgárok az államért...”

Amikor 1931 őszén Artur Śliwińskit megbízta, hogy dolgozza fel életrajzát, s a hitelesség céljából néhány személyes találkozásra is hajlandó volt, a lengyelek mentalitásáról a következőket mondta neki mintegy az önkritika árnyalatával: „A lengyelek ösztöneikben hordozzák a szabadságot. [...] Lengyelországban nem lehet terrorral kormányozni. Az nem megy. Én sokat megengedhettem magamnak, és meg is engedtem, mert a lengyeleket tanítani akartam. De a szabadság ösztönét nem lehet megölni, azt megölni lehetetlenség.”

1931. október 31-én kezdődött a vádlottak padjára ültetett tíz breszti fogoly, volt országgyűlési képviselő – köztük Wincenty Witos – hosszan elnyúló pere. (A jogerős ítéletek 1933. októbere elején születtek meg a fellebbezések után.) Egy vádlottat mentettek fel csupán, a többieket másféltől három évig terjedő börtönre ítélték a kormány megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával. Witos másfél évet kapott. A per sötét foltja maradt a két háború közötti lengyel igazságszolgáltatásnak, amely addig tisztességesen működött. Az összképen az se változtatható, hogy 1932 márciusában fogadták el az új oktatási törvényt, amely bevezette a hétosztályos kötelező általános iskolát. Az ötödik osztálytól a tanulást a négy éves gimnáziumban lehetett folytatni, amely „kis érettségit” adott. Az ezt követően elvégzett három éves gimnázium végén lehetett

megszerezni a továbbtanulásra jogosító „nagy érettségit”. Az új iskolarendszer bevezetése után sikerült rövid időn belül felszámolni az írástudatlanságot.

Piłsudski az időközben Nemzeti Párttá változott Nemzeti Demokrácia önállósulásra törekvő ifjúsági csoportjainak eszmevilágán érzékelhette, mivé torzulhat az állam totális változatának eszméje. 1926-ot követően a Nemzeti Demokráciára összpontosuló támadások idején Dmowski hozta létre a Nagy Lengyelország Tábora mozgalmat, amelynek egy idő után már háromezrezer tagja volt. Jelszava: „Lengyelország a lengyeleké!” Ez kibontva azt jelenti, hogy a szláv népeket asszimilálni kell, a németekkel és a zsidókkal pedig ki az országból... Piłsudski utasítására 1933 márciusában a belügyminisztérium feloszlatta ezt a Mussolini fasizmusát mintának tekintő „Tábort”. De már működött egy másik, rokon eszméjű és szellemű szervezet: a Fiala Nemzetiek Szövetsége, amely 1934 áprilisában két részre szakadt: egyrészt létrejött a Nemzeti-Radikális Tábor, amely annak hangoztatásában látta a gazdasági bajok megoldásának lehetőségét, hogy a lengyel földhöz a lengyel parasztnak van joga, s az idegen tőkét államosítani kell, továbbá a zsidók eltávolítandók az országból. 1934 végén az említett radikális tábor kettészakadt: a húszéveseket magába tömörítő rész Nemzeti Radikális Tábor – „Falanga”, a harmincéveseket összefogó rész Nemzeti Tábor – „ABC” néven működött tovább.

A többi pártban is bonyolult átalakulások mentek végbe, de a Nemzeti Demokrácia utódpártjai, „utódtáborai” azért voltak veszélyesek, mert Hitler hatalomra jutásának előestéjén vagy közvetlenül azt követően jelentek meg a lengyel politikai színpadon.

1934. június 15-én ukrán nacionalisták lelőtték a lengyel belügyminisztert, Bronisław Pierackit. A nyomozás során döntött a kormány úgy, hogy a polesiei Bereza Kartuskában külön szigorított börtönt rendez be a politikai foglyoknak. Ide kerültek a kommunisták, a terroristának bélyegzett ukrán nemzeti aktivisták és a Nemzeti Radikális Tábor gyanús tagjai. A gyanúsítottak bíró ítélet nélkül, a nyomozóbíró végzése alapján a Bereza Kartuska-i börtön „lakói” lehettek, ami a demokratikus szabadságjogok további korlátozását jelentette. Ezzel Piłsudski végképp elvesztette a morális alapot ahhoz, hogy az ellenzékiek „erkölcsi fertőjéről” beszéljen.

A rendteremtésnek szentelt 1930-as év után, az erős kéz alkalmazása idején Piłsudski megvolt győződve arról, hogy a gazdasági nehézségek ellenére se robbanhat ki olyan belpolitikai válság, amely Lengyelországot maga alá temeti. Annál inkább nyugtalanították az európai fejlemények. 1932-ben Józef Becket nevezte ki Lengyelország külügyminiszterévé. Kényszerű megoldásnak tartotta, addig is, míg nincs jobb. Abban pedig, hogy lehet jobb is, nem bízott.

Hitler 1933. január 30-i hatalomra kerülése nyugtalansággal töltötte el. Ez még inkább fokozódott, amikor két hónappal később Mussolini ismertette a négyek paktumát, vagyis Franciaország, Németország, Olaszország, Nagy Britannia tervét arról, hogy békés úton lehetséges legyen a határrevízió. Józef Beck külügyminiszter, mivel ezt lengyelelles lépésnek tekintette, tiltakozásul

elnapolta párizsi hivatalos látogatását. Piłsudskit az a gondolat aggasztotta, hogy létrejöhet egy olyan rendszer, amelyben rövid távú érdekeiktől vezérelve nyugati hatalmak dönthetnek majd európai nemzetekről, az érintettek megkérdezése nélkül.

1932 decemberében a Poznańi Egyetem három fiatal matematikusa a lengyel hadsereg vezérkara rejtjelirodájának dolgozva feltörte az „Enigma” nevű német rejtjelgépet, amellyel a kódolt parancsokat és jelentéseket továbbították. Hitler hatalomra kerülésétől kezdve a lengyel fél a német hadsereggel kapcsolatos minden intézkedésről tudomást szerzett. Ez nem maradt visszhang nélkül. Máig vita folyik arról lengyel történészek körében, hogy Piłsudski milyen formában és milyen szinten javasolta Párizsnak; indítsanak közösen preventív háborút Hitler ellen azért, hogy megakadályozzák Németország katonai, gazdasági és politikai megerősödését, s Európa jövőjének alakulására gyakorolt mind nagyobb befolyását. A közös katonai intervenciót sürgető dokumentum azonban eddig még nem került elő. Lehet, hogy a javaslat a párizsi lengyel nagykövet puhatolózó beszélgetései során hangzott csak el. Az azonban tény, hogy Piłsudski egyre kevésbé bízott a nyugati hatalmakban. Rá kellett döbbsennie, hogy Lengyelország háborús konfliktus esetén csak magára számíthat, a saját erejére támaszkodhat. Talán emiatt is említette többször aggodalommal: „Félek, hogy tíz év múlva már nem lesz Lengyelország...”

Piłsudskinak külpolitikai alapelve az volt két nagy szomszédjával kapcsolatban, hogy egyforma távolságot kell tartani tőlük, s nem szabad egyikkel sem szövetséget kötni a másik ellen. 1933. május 1-jén a tőle telhető szívélyességgel fogadta a szovjet nagykövetet, s ez a németek figyelmét nem kerülte el. Előzékenységét az is magyarázhatta, hogy Lengyelország és a Szovjetunió 1932. július 25-én megnemtámadási szerződést kötöttek egymással. 1934. január 26-án hasonló szerződés jött létre Lengyelország és Németország között is. Nem véletlenül mondta Piłsudski tábornokainak: „Nélkülem ne kezdjétek háborút Németországgal, mert azt elveszítitek.” E két szerződés némileg megnyugtathatta az 1931 nyara óta egyre többet betegeskedő Piłsudskit.

Már csak az „utódlás” kérdése várt megoldásra. Ezt Piłsudski egy új alkotmány megalkotásával akarta elérni. Olyannal, amely mind a szejmet, mind a kormányt alárendeli a köztársasági elnöknek.

Az új alkotmányt 1835. április 23-án írta alá a másodszer is megválasztott Ignacy Mościcki elnök, miután azt Piłsudski előzőleg már ellátta kézjegyével. Az alkotmány bevezető tíz cikkelye azt taglalja, hogy az állam érdeke mindenek feletti. Az állam szabja meg a társadalmi élet irányát, s a társadalom az állam keretei között és rá támaszkodva formálja a maga sorsát. A köztársasági elnököt két jelölt közül az elektorok gyűlése választotta meg hét évre. Ő volt a hadsereg főparancsnoka és ő nevezte ki a miniszterelnököt, s javaslatára a minisztereket is. De az ő hatáskörébe tartozott a legfőbb bírónak, a fegyveres erők főfelügyelőjének és főparancsnokának valamint a számvevő szék elnökének kinevezése is. A kormány összetételére se a szejmnek, se a szenátusnak nem volt

befolyása, s emiatt az nem is tartozott felelősséggel neki. Így elkerülhető lett az, hogy bizalmatlansági indítványával az ellenzék megbuktathassa. Összehívhatta és feloszlathatta a szejmet és a szenátust.

Vajon az oly hatalommal felruházott köztársasági elnök, mint amilyen Piłsudski a lengyel állam újjászületése óta rendelkezni szeretett volna, megóvhatja-e Lengyelországot a jövőben rá leselkedő veszedelmektől? A kérdésre Piłsudski már nem tudott válaszolni. 1935. május 12-én meghalt.

Az újjászületett Lengyelország még három és egy negyed évig tudta tartani az egyenlő távolságot az összeroppanására váró két szomszédos birodalomtól.